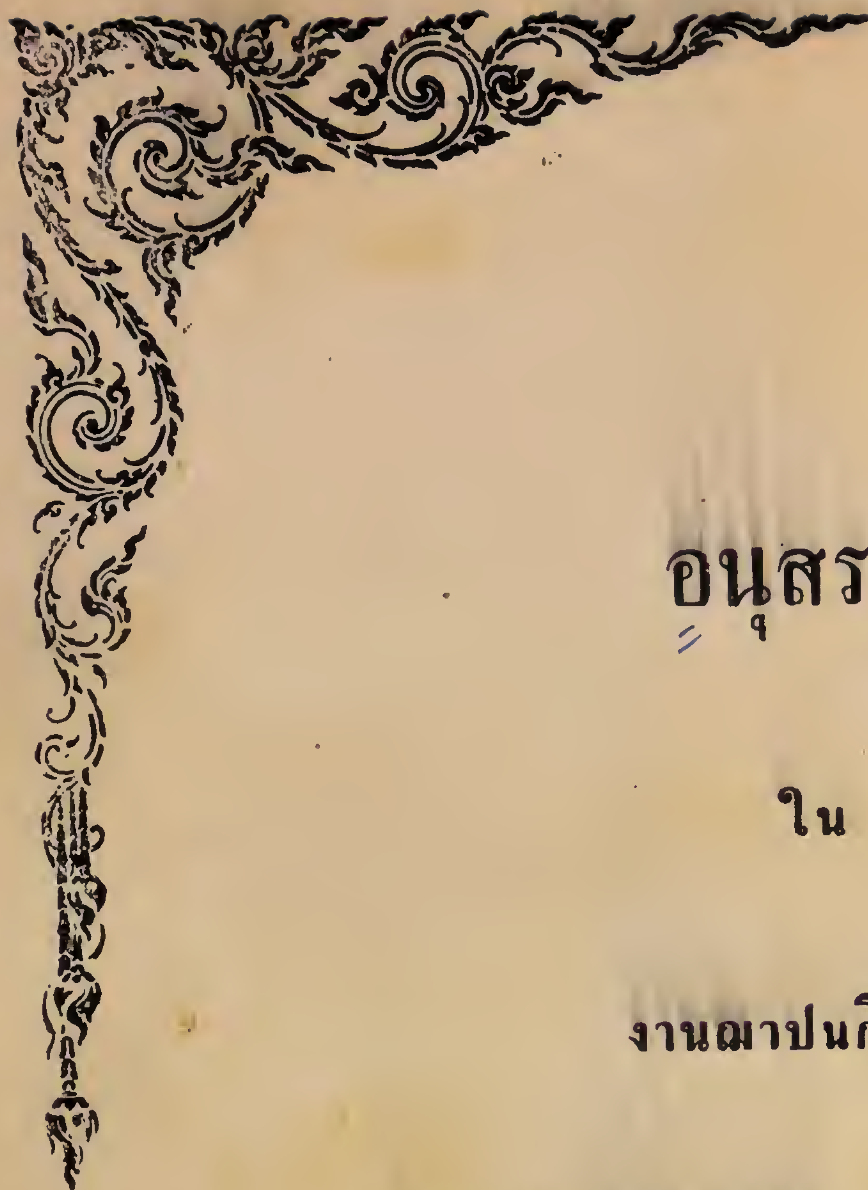

อนุสรณ์

ใน

งานฌาปนกิจศพ

คุณแม่บรรจง บัวเนียม

(เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันเสาร์ที่ ๖ มกราคม ๒๕๑๑

อนุสรณ์

ใน

งานฌาปนกิจศพ

คุณแม่บรรจง บัวเนียม

(เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันเสาร์ที่ ๖ มกราคม ๒๕๑๑

คุณแม่บรรจง บัวเนียม

ชาตะ ๔ พ.ศ. ๒๔๒๗

มรณะ ๒๙ ก.ย. พ.ศ. ๒๕๑๐

ประวัติ

คุณแม่เกิดปีวอก วันอังคาร ขึ้น ๑๐ ค่ำ วันที่ ๙ พ.ศ. ๒๔๒๗ คุณแม่เป็นธิดาคนที่ ๑๕ ของหลวงอุทยานาธิกรณ์(จักร) เทพหัสดิน ณ อยุธยา มีลูก

คนที่ ๑ พระยาภูวนัยสนิธ (เจริญ) ถึงอนิจจกรรม

๒ หลวงนิกรราษฎรบำรุง (จำรัส) ในผ่อง มารดา

๓ สงวน ถึงแก่กรรม วันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ในผ่องมารดา

๔ พระยาสุรทัณฑ์คณิศร (สวัสดิ์) ถึงอนิจจกรรม ในผ่องมารดา

๕ นวลจันทร์ ถึงแก่กรรม ที่ ๕ ในผ่องมารดา

๖ บรรจง บัวเนียม ในผ่องมารดา (เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

คุณแม่เคยถูกถวายตัว อยู่ในวังหลวงตั้งแต่เล็ก ๆ ได้ศึกษาอยู่ในโรงเรียนวัฒนาวังหลัง (แหม่มโท) ออกจากวังเมื่ออายุ ๓๐ และได้ทำการสมรสกับนายผล บัวเนียม มีบุตรธิดาด้วยกัน ๕ คน

๑. พ.ต. วิจิตร บัวเนียม

๒. นางทวี สัยเกตุ

๓. ร.ท. สนั่น บัวเนียม

๔. นางจันทร์ บุญราศรี

๕. น.ส. เสนาะจิตร บัวเนียม

คำไว้อาลัย

คุณแม่เป็นบุตรของ คุณตาหลวงอุทธยานาธิกรณ์ และคุณยายผ่อง โดยคุณแม่เป็นบุตรคนที่ ๒ ในสกุล เทพหัสดิน ณ อยุธยา ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ที่สุดของสกุล เทพหัสดินฯ และเป็นชั้นที่หกในคุณยายผ่อง ในขณะนี้ซึ่งมีเหลือเพียงสองคน เมื่อคุณแม่ได้ถึงมรณกรรมแล้วเช่นนี้ ก็คงเหลือเจ้าคุณลุงพระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ซึ่งอยู่ในสายท่านขมื่นศักดิ์แสนยากรอีกท่านเดียวเท่านั้น

ลูกเป็นบุตรคนกลางของคุณแม่ในจำนวน ๕ คน โดยคุณพ่อได้เสียชีวิตเมื่อลูกอายุ ๕–๖ ขวบ และน้องคนเล็ก เสนาะจิตร ยังอยู่ในท้องคุณแม่เดือนเดียวเท่านั้น ไม่มีปัญหาอะไรที่คุณแม่จะยากลำบากในการเลี้ยงลูก ๆ ทั้ง ๕ คน คุณแม่ต้องดิ้นรนกลัวลูกจะไม่ได้รับการศึกษาให้พอเลี้ยงตัวได้ คุณแม่จึงต้องจับจ่ายทรัพย์สินของคุณแม่เท่าที่มีอยู่จนหมดสิ้นเพื่อลูก ๆ ซึ่งลูกซึ้งในพระคุณสุดจะพรรณา ถึงแม้จะยากจนเพียงไรคุณแม่ก็จะพยายามทำบุญเสมอ และเห็นจะเป็นเพราะคุณแม่มั่นในพุทธศาสนา มีศรัทธาอย่างแรงกล้าจึงทำให้คุณแม่มีอายุยืนยาว ซึ่งน้อยคนนักจะมีอายุยืนเท่าท่าน คุณแม่มีความโอบอ้อมอารีต่อญาติและเพื่อนบ้าน ใครเดือดร้อนอะไรมา คุณแม่จะรับภาระช่วยเหลือเสมอ ด้วยความเมตตาอารีอัน

นี้เป็นเหตุให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงรักและเกรงใจ คุณแม่เป็นคนรักญาติและรู้คุณคน เมื่อพลโทบัญญัติป่วยหนักที่ ร.พ. ทหารอากาศ ท่านพบในหนังสือพิมพ์ท่านจัดแจงแต่งตัวจะไปเยี่ยมทันที แต่เพราะความชราของท่าน พอนั่งแท๊กซี่มาได้หน่อยก็เป็นลมจึงต้องพากลับ ท่านพูดเสมอว่า พ่อญัติเขามีคุณต่อแม่มาก แม้ไม่ใช่โดยตรงก็เท่ากับเขาเลี้ยงแม่ เพราะพ่อญัติฝากน้องเสนาะจิตรได้ทำงานโรงงานยาสูบ และก็เสนาะจิตรนี่เองที่เป็นผู้มีบุญได้เลี้ยงดูคุณแม่มาจนถึงวาระสุดท้าย

คุณแม่เริ่มป่วย ไปพึ่งเทศน์ไม่ไหวเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๐๕ และเจ็บหนักมากจนคิดว่าจะไม่รอด เพราะลูก ๆ ไม่มีปัญญาจะหาแพทย์ดี ๆ มารักษา และคุณแม่ก็ไม่ยอมไปอยู่โรงพยาบาล พอดีคิดถึงคุณพี่ภานุชเทพหัสดิน ฯ ได้จึงโทรศัพท์ไปเรียกท่าน ซึ่งท่านก็ได้รีบมาเยี่ยม และรับภาระการรักษาพยาบาลทั้งหมด

ในที่สุดเมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๐ วาระสุดท้ายของคุณแม่ก็มาถึง คุณแม่ไม่ยอมรับประทานอาหาร และยา บอกว่าแม่อิ่มหมดทุกอย่างแล้วอย่าให้ใครมากวนแม่ แล้วคุณแม่สั่งให้เปิดประตูหน้าต่างบ้านทั้งหมด จุดธูปเทียนบูชาพระสวดมนต์ แล้วเข้าทำสมาธิสงบอยู่ประมาณ ๒ ชั่วโมง แล้วก็เอนลงนอนมือยังถือดอกไม้

บูชาพระในท่าพนมเหมือนหลับไป แต่ท่านหลับเลยหลับจนลูก ๆ ไม่ทราบว่าท่านหยุดหายใจเวลาใด

คุณแม่จากไปแล้วอย่างสงบ ลูก ๆ ขาดร่มโพธิ์แล้วคำสั่งให้ลูก ๆ รู้จักกตัญญูรู้คุณคนยังแว่วอยู่เสมอ ขอคุณแม่จงสู่สุคติภพในสรวงสวรรค์ ๔๐ กว่าปีที่ลูกจำความได้คุณแม่ไม่เคยขาดใส่บาตร์ แม้ลูกไม่ขึ้นก็ยังสั่งให้คนเอาไปใส่แทน คุณแม่ได้อุปสมบทลูกชายของคุณแม่แล้วทุกคน ขอกุศลต่าง ๆ ที่คุณแม่ได้ทำแล้วจงตามสนองคุณแม่ด้วย ไม่ว่าชาติใดลูกขออธิฐานขอให้ลูกได้เกิดเป็นลูกของคุณแม่ทุก ๆ ชาติ.

ร.ท. สนั้น บัวเนียม

ร.๑ พัน.๑ รอ.

อาลัยคุณแม่

ลูกอาวรณ์ใจครุ่นถึงคุณแม่ แสนท้อแท้เหลียวหน้าหาไม่เห็น
เคยรับใช้ใกล้ชิดทุกเช้าเย็น กรรมจำเป็นพาพรากจากลูกไป
ต่อแต่นี้ใครเล่าจะเฝ้าเรียก ให้สำเนียกคำหวานที่ขานไข
กลูโศรกแสนสรรค์หาคำอาลัย มิเทียมเท่าเศร้าในดวงวิญญา
พระคุณล้นพ้นสมุทรสุดสาคร แม่อาทรถนอมบุตรเสมอหน้า
ไม่ลำเอียงอคติมีเมตตา เป็นพรหมาของลูกปลูกชีวัน
กุศลใดที่ลูกได้บำเพ็ญมา จงเป็นพลานิสงส์ช่วยอวยสุขสันต์
นำวิญญาณแม่คล้อยเลื่อนลอยพลัน สู่สวรรค์เสวยสุขสิ้นทุกข์ เทอญ ฯ

จากลูก

เสนาะจิตร บัวเนียม

เวชศึกษา

แพทย์ศาสตร์สังเขป

เป็นสมุดคู่มือของหมอและผู้พยาบาลไข้

"รตนัตยัสส นมัตถุ"

ความรู้เสมอมิตร จรติดสกนธกาย
ลาภเลิศประเสริฐหลาย จะอุบัติขัดแคลน
หนึ่งเป็นสถานเคา ระวะเจ้าผดุงแดน
เป็นทรัพย์พิเศษแสน บริสุทธิ์ณโลกัย
ผู้ไร้วิชาคุณ บชำนาญคดีใด
เฉกชาติปสุใน ปรถพีบผิดผัน

ปรารภ บุคคลเราควรจะมีความรู้ไว้สำหรับบริหารรักษาร่างกายของตน และผู้อื่น เพื่อให้มีความสุขในร่างกาย เพราะร่างกายเป็นพนักงานรับรองไว้ซึ่งความสุข และความทุกข์ทั้งปวง ความทุกข์ นั้นย่อมรู้กันอยู่แล้วว่าไม่มีใครปรารถนาเลย ย่อม

ปรารถนาหาความสุขอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ก็การที่จะบริหารรักษาร่างกายให้มีความสุขนั้น จะทำอย่างไร ด้วยร่างกายเป็นที่เกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บอันมีขึ้นด้วยประการต่าง ๆ ฉนี้ ที่จะรักษาร่างกายได้ก็ต้องเป็นหมอ คือเป็นผู้รู้ชำนาญในเวชวิธีคำภีร์เวชศาสตร์ต่าง ๆ ซึ่งชี้แจงกิริยาอาการและเหตุผลของโรคที่ยังเกิดขึ้นในร่างกาย อธิบายวิธีรักษาพยาบาล และสรรพคุณพืชผลพฤกษชาติสัตว์ชาติโลหธาตุ ที่เป็นยาสำหรับรักษาโรคได้โดยพิศดาร อันท่านผู้รู้ชำนาญแต่ก่อน ๆ ได้เรียบเรียงร้อยกรองไว้มีหลายอย่างหลายประการ จัดเป็นหมวดเป็นคัมภีร์ มีแจ้งอยู่ในแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์นั้นแล้ว นั่นแหละจึงจะช่วยบำรุงรักษาร่างกายให้มีความสุขได้ แต่ว่าคัมภีร์เวชศาสตร์นั้น มีอเนกนัยวิจิตรนักยากที่จะรู้เห็นโดยแจ่มแจ้งได้ เว้นไว้แต่ท่านผู้มีปัญญาที่ได้เคยศึกษา ฝึกฝนมาแต่สำนักท่านผู้ปรีชา ใช้ปัญญาสอดส่องทดลองมา แล้วจึงจะรู้ได้ตามควรแก่ปัญญาของตน เพราะฉนั้นคัมภีร์ศาสตร์เวชนี้ จึงเป็นของควรบุคคลจะศึกษาไว้เป็นคุณสมบัติสำหรับตัว การที่จะศึกษาให้รอบรู้โดยถ่องแท้นั้น ก็ย่อมเป็นการยากนักยากหนา ด้วยตำราก็มีมากมายหลายประเภท ทั้งแตกต่างโดยกาลประเทศคตินิยมก็เป็นอเนกนัย ถึงดังนั้นก็ควรศึกษาให้เข้าใจเป็นกระทู้ในเบื้องต้นก่อน

ตามที่ได้รวบรัด ตัดตอนไว้ โดยย่อพอให้กุลบุตร ได้ศึกษา เป็นวิชาความรู้ในเบื้องต้น แล้วจึงคิดค้นศึกษาต่อไปในภายหน้า

ในวิชาเบื้องต้นนี้ให้ชื่อว่า "เวชศึกษา" กล่าวด้วยกิจของหมอ และความรู้ สำหรับรักษาพยาบาลไข้ โดยสังเขปมีข้อ ความดังจะกล่าวต่อไปนี้

สิทธิการิยะ

ดำเนินความในเวชศึกษานี้

กุลบุตรผู้มีความปรารถนาหาคุณสมบัติสำหรับตัว คือที่เรียกว่าหมอนั้นจะต้องเป็นผู้ มีความรู้ชำนาญ ในการแก้ไขสิ่งที่เกิดมีขึ้น ก็คำว่าหมอนั้นย่อมเรียกกันโดยมาก แต่ต่างกันโดยความดีของบุคคล คือผู้ที่ชำนาญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ก็เรียกว่าหมอยา ผู้ที่เข้าใจในวิธีนวดก็เรียกว่าหมอนวด ผู้ที่ชำนาญในการทรมานช้าง ก็เรียกว่าช้าง สุดแต่ผู้ชำนาญในวิธีใด ก็คงเรียกกันว่าหมอตามวิธีนั้น ๆ

ในที่นี้จะ กล่าวด้วยหมอยาซึ่ง ชำนาญ ในการแก้ไขโรคภัยไข้เจ็บ ด้วยวิธีใช้ยาอย่างเดียว จะใช้คำว่า หมอเท่านั้น หมอที่จะกล่าวต่อไปนี้มาจากคำว่าเวชคนมีความรู้ แผลงมาเป็นแพทย์ แปลออกเป็นคำไทยว่าหมอ

หมอที่จะเป็นผู้รู้ชำนาญในการรักษาโรคได้นั้น จะต้องรู้กิจ ๔ ประการในเบื้องต้นเสียก่อน กิจ ๔ ประการนั้นแบ่งออกเป็นหมวดดังนี้ คือ

หมวดที่ ๑ รู้ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค

หมวดที่ ๒ รู้จักชื่อโรค

หมวดที่ ๓ รู้จักยาสำหรับแก้โรค

หมวดที่ ๔ รู้ว่ายาอย่างใดจะควรแก้โรคชนิดใด

กิจ ๔ ประการนี้แหละเป็นความรู้ในเบื้องต้นของหมอ จะได้อธิบายโดยลำดับต่อไปดังนี้

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยความรู้ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค

ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรคนั้น ได้แก่สมุฏฐาน ๔ ประการ คือ

ธาตุ สมุฏฐาน ๑

อุตุ สมุฏฐาน ๑

อายุ สมุฏฐาน ๑

กาล สมุฏฐาน ๑

เป็น ๔ ประการด้วยกัน สมุฏฐานแปลว่าที่ตั้งที่เกิดโรคภัยไข้เจ็บจะบังเกิดขึ้นก็เพราะสมุฏฐานเป็นที่ตั้งจะได้จำแนกสมุฏฐานออกเป็นส่วนต่อไป

ธาตุสมุฏฐานนั้น แปลว่าที่ตั้งของธาตุ แบ่งธาตุออกเป็น ๔ กอง คือ

๑ ปถวีสมุฏฐานดินเป็นที่ตั้งแจกออก ๒๐ อย่าง

๒ อาโปสมุฏฐานน้ำเป็นที่ตั้งแจกออก ๑๒ อย่าง

๓ วาโยสมุฏฐานลมเป็นที่ตั้งแจกออก ๖ อย่าง

๔ เตโชสมุฏฐานไฟเป็นที่ตั้งแจกออก ๔ อย่าง

จึงรวมเป็นธาตุสมุฏฐาน ๔๒ อย่าง หรือจะเรียกธาตุสมุฏฐานทั้ง ๔ ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟนี้ก็ได้ ท่านแจกไว้โดยละเอียดดังนี้

ปถวีธาตุ ๒๐

๑ ชื่อ เกษาผม ที่เป็นเส้นงอกอยู่บนศีรษะ

๒ „ โลมาขน เป็นเส้นงอกอยู่ทั่วกาย เช่นขนคิ้ว หนวดเคราเป็นต้น และขนอ่อนตามตัว

๓ ชื่อ นขา เล็บที่งอกอยู่ตามปลายนิ้วมือ และปลายนิ้วเท้า

๔ „ ทันตา ฟัน ฟันอย่าง ๑ เขี้ยวอย่าง ๑ กรามอย่าง ๑ รวมเรียกว่าฟัน เป็นฟันน้ำนมผลัด ๑ มี ๒๐ ซี่ เป็นฟันแก่ผลัด ๑ มี ๓๒ ซี่

๕ ชื่อ ตะโจหนัง ตามตำราเข้าใจว่าหมายแต่เพียงที่หุ้ม

กายภายนอกซึ่งมี ๓ ชั้น คือหนังหนา หนังชั้นกลาง หนังกำพร้า แต่ที่จริงหนังเช่นในปากเป็นหนังเยื่อ อีกชนิด ๑ ควรนับเข้าด้วย

๖ ชื่อ มังสัง เนื้อที่เป็นกร้าม และเป็นแผ่นในกายทั่วไป

๗ ,, นหารู เอ็นเส้นและเอ็นกายทั่วไป

๘ ,, อัฐิ กระดูก กระดูกอ่อนอย่าง ๑ กระดูกแข็งอย่าง ๑

๙ ,, อัฐิมิญชัง เยื่อในกระดูก แต่ที่จริงควรเรียกไข เพราะเป็นน้ำมันส่วนเยื่อนั้นมีหุ้มอยู่นอกกระดูก

๑๐ ชื่อ วักกํ ม้าม เกาะอยู่ข้างกะเพาะอาหาร

๑๑ ,, หทยํ หัวใจ อยู่ในทรวงอกสำหรับสูบโลหิต

๑๒ ,, ยกนํ ตับ ตับแก่อยู่ชายโครงขวาและตับอ่อน

๑๓ ,, กิโลมกํ พังผืด เป็นเนื้อยืดหดได้มีอยู่ทั่วกาย

๑๔ ,, ปิหกํ ไต มีอยู่ ๒ ไตขวาซ้ายสำหรับขับปัสสาวะ

๑๕ ,, ปัปผาสํ ปอด มีอยู่ในทรวงอกขวาซ้ายสำหรับหายใจ

๑๖ ,, อันตํ ไส้ใหญ่ เข้าใจว่านับทั้ง ๒ ตอน ๆ บนน่าจะรวมกระเพาะ อาหารเข้า ด้วยกับ ตอนล่างที่ ต่อจากไส้ ไปหา ทวารหนักอีกตอนหนึ่ง

๑๗ ชื่อ อันตคุณํ ไส้น้อย ไส้เล็กที่ขดต่อจากกระเพาะอาหารไปต่อกับไส้ใหญ่ตอนล่าง (บางตำราเรียกว่าสายรัดไส้เห็นจะเป็นดังนี้)

๑๘ ชื่อ อุทริยํ อาหารใหม่ อาหารที่อยู่เพียงไส้ใหญ่ตอนบน (ในกระเพาะอาหาร) และในไส้น้อย

๑๙ ชื่อ กรีสํ อาหารเก่า กากอาหารที่ตกจากไส้น้อยมาอยู่ไส้ใหญ่ตอนล่างและตกไปทวารหนัก

๒๐ ชื่อ มัตถเก มัตถลุงคํ มันในสมองซึ่งเป็นก้อนอยู่ในศีรษะ และลามตลอดกระดูกสันหลัง ติดเนื่องกับเส้นประสาททั่วไป รวมปถวีธาตุ ๒๐ ด้วยกันดังนี้

อาโปธาตุ ๑๒ คือ

๑ ชื่อ ปิตตัง น้ำดี แยกเป็น ๒ อย่าง พัทธปิตต น้ำดีในฝัก

๒ ,, เสมหํ น้ำเสลดแยกเป็น ๓ คือ ศอเสมหะในลำคอ ๑ อุรเสมหะในหลอดลม ๑ คูธเสมหะที่ออกทางอุจาระ ๑ แท้จริงที่เกิดในที่อื่นยังมีอีกบ้าง

๓ ชื่อ ปุพโพหนอง ที่ออกตามแผลต่าง ๆ เกิดขึ้นเพราะมีเหตุช้ำชอก และเป็นแผลเป็นต้น

๔ ชอ โลหิตํ เลือด โลหิตแดงอย่าง ๑ โลหิตดำอย่าง ๑

๕ ,, เสโท เหงื่อ น้ำเหงื่อที่ออกตามกายทั่วไป

๖ ,, เมโท มันข้น เป็นเนื้อมันสีขาวออกเหลืองอ่อนมีในกาย

๗ ชื่อ อัสสุ น้ำตา น้ำใส ๆ ที่ออกจากตาทั้ง ๒ ข้าง

๘ ชื่อ วะสา มันเหลว หยดมันและน้ำเหลืองในกาย

๙ ,, เขโล น้ำลาย น้ำลายในปาก

๑๐ ,, สิงฆนิกา น้ำมูก เป็นน้ำใสที่ออกทางจมูก

๑๑ ,, ลสิกา ไขข้อ น้ำมันที่อยู่ในข้อทั่วไป

๑๒ ,, มูตร์ น้ำปัสสาวะ ที่ออกจากกระเพาะเข้า รวมอาโปธาตุ ๑๒ ด้วยกันดังนี้

วาโยธาตุ ๖ คือ

๑. ชื่อ อุทธังคมาวาตา คือ ลมสำหรับพัดตั้งแต่ศีรษะตลอดปลายเท้าบางท่านกล่าวว่า ตั้งแต่กระเพาะอาหารถึงลำคอได้แก่เรอเป็นต้น

๒. ชื่อ อโธคมาวาตา คือลมสำหรับพัดตั้งแต่ปลายเท้าตลอดถึงศีรษะ บางท่านกล่าวว่าตั้งแต่ลำไส้น้อยถึงทวารหนักได้แก่ผายลมเป็นต้น

๔. ชื่อ โกฏฐาสยาวาตา คือลมสำหรับพัดในลำไส้และในกระเพาะ

๕. ชื่อ อังคมังคานุสาริวาตา คือลมสำหรับพัดทั่วสิระกาย (โลหิตแต่ก่อนเรียกว่า ลม)

๖. ชื่อ อัสสาสปัสสาสวาตา คือลมสำหรับหายใจเข้าออกรวมวาโยธาตุ ๖ ด้วยกันดังนี้

เตโชธาตุ ๔ คือ

๑. ชื่อ สันตัปปัคคี คือไฟสำหรับอุ่นกาย ซึ่งทำให้ตัวเราอุ่นเป็นปรกติอยู่

๒. ชื่อ ปริทัยหัคคี คือไฟสำหรับร้อนระส่ำระสาย ซึ่งทำให้เราต้องอาบน้ำและพัดวี

๓. ชื่อ ชิรณัคคี คือไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่า ซึ่งทำให้ร่างกายเราเหี่ยวแห้งทรุดโทรมทุพพลภาพไป

๔. ชื่อ ปริณามัคคี คือไฟสำหรับย่อยอาหาร ซึ่งทำให้อาหารที่เรากลืนลงไปนั้นให้แหลกละเอียดไป

รวมเตโชธาตุ ๔ ด้วยกันดังนี้

ก็ชื่อของธาตุดิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุลม ๖ ธาตุไฟ ๔ ดังพรรณามาแล้วนี่แหละเป็นที่ตั้งที่เกิดของโรค เพราะธาตุทั้ง ๔ นั้นวิการไปแต่ละสิ่ง ๆ มนุษย์จึงมีความไข้เจ็บไปแต่ละอย่าง ๆ ท่านได้อธิบายไว้มีพิสดารแจ้งอยู่ในคัมภีร์ธาตุวิภังค์และคัมภีร์โรคนิทานนั้นแล้ว

เพราะเช่นนั้น จึงให้แพทย์ทั้งหลาย รู้จักที่ตั้งที่เกิดแห่งโรคตามอาการของธาตุทั้ง ๔ กับตัวยาสำหรับแก้โรคโดยพิศดาร ซึ่งมีแจ้งอยู่ในคัมภีร์โรคนิทานโน้นแล้วนั้น ในที่นี้กล่าวแต่ชื่อธาตุทั้ง ๔ ไว้พอเป็นสังเขปเท่านี้

หนึ่งธาตุ ๔๒ ประการที่เป็นหัวหน้ามักจะวิการบ่อย ๆ ไม่ค่อยจะเว้นตัวคน บ่อธาตุ ๔๒ ประการเป็นสมุฏฐานธาตุ ๓ กองดังนี้

๑. ปิตต์สมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยดี

๒. เสมห์สมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยเสลด

๓. วาตสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยลม

เมื่อสมุฏฐานทั้ง ๓ ประชุมกันเข้าเรียกว่า สันนิปาติกาอาพาธาอาพาธด้วยโทษประชุมกัน ชื่อว่าสันนิบาต

สมุฏฐานทั้ง ๓ กองนี้มักจะวิการเสมอไปไม่ใคร่จะขาด ถ้าฤดูผันแปรวิปริตไปเมื่อใด สมุฏฐานทั้ง ๓ กองนี้ก็วิการไปเมื่อนั้น จะได้กล่าวธาตุวิการต่อไปในข้างหน้า

จบธาตุสมุฏฐาน

จะกล่าวด้วยอุตุสมุฏฐานต่อไป อุตุสมุฏฐานแปลว่าฤดูเป็นที่ตั้ง ฤดูนี้เป็นของมีอยู่สำหรับโลกในปี ๑ ย่อมแปรไปตามปกติของเดือนวันอันโลก ได้สมมุติกันสืบมาโดยกาลนิยมตราบเท่าทุกวันนี้ อาการที่ฤดูแปรไปนี้ย่อมให้เกิดไข้เจ็บได้ ตามที่ท่านกล่าวว่าอุตุปริณามชาอาพาธาไข้เจ็บเพราะฤดูแปรไป เพราะฉะนั้นจึงจัดเอาฤดูเข้าเป็นสมุฏฐานของโรคดังจะกล่าวต่อไปนี้

ฤดูในคัมภีร์แพทย์ท่านแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง แบ่งเป็นฤดู ๓ อย่าง ๑ แบ่งเป็นฤดู ๔ อย่าง ๑ แบ่งเป็นฤดู ๖ อย่าง ๑

ฤดู ๓ นั้นคือ คิมหะฤดูนับตั้งแต่เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ รวมเป็น ๔ เดือน เรียกว่าคิมหะ หรือคิมหันตฤดูแปลว่าฤดูร้อน อากาศร้อนรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัสภายนอก กับธาตุของมนุษย์ได้กระทบความร้อนเป็นธรรมดา มีอากาศฝนอากาศหนาวเจือมา

วัสสานะฤดูตั้งแต่เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ เดือน ๙ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ จนถึงเดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ รวมเป็น ๔ เดือน เรียกว่าวัสสา นะแปลว่าฤดูฝนอากาศฝนรักษากายมนุษย์อยู่ สัมผัสและธาตุของ มนุษย์ได้กระทบความเย็นเป็นธรรมดา มีอากาศหนาวอากาศร้อน เจือมา

เหมันตฤดู ตั้งแต่เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ จนถึงเดือน ๔ แรมค่ำ ๑ รวมเป็น ๔ เดือน เรียกว่าเหมันตฤดูแปล ว่าเป็นฤดูน้ำค้างหรือฤดูหนาว อากาศหนาวรักษากายมนุษย์อยู่ สัมผัส และธาตุของมนุษย์ได้กระทบความหนาวเป็นธรรมดาก็มี อากาศร้อนอากาศฝนเจือมา เมื่อฤดูทั้ง ๓ ซึ่งแบ่งออกโดยนามตาม สามัญนิยมผลัดเปลี่ยนกันไป และมีอากาศร้อนหนาวเจือมาใน ระหว่าง ๆ ของฤดูนั้น ๆ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นเหตุให้มนุษย์มีความไข้เจ็บ ด้วยสัมผัสอากาศธาตุภายนอก กับธาตุภายในไม่เสมอกัน หนึ่ง เมื่อฤดูต่อกันนั้น ทำให้สัมผัสของมนุษย์ไม่เสมอกัน ซึ่งฤดูแปรไป

ไม่ปรกติเช่นนี้ ธาตุในร่างกายของมนุษย์ก็ย่อมแปรไปตามฤดูเหมือนกัน แต่ถ้าเป็นคราวที่ธาตุหมุนเวียนไปไม่ทัน กับคราวฤดูที่เป็นอากาศธาตุภายนอกคราวใดก็ย่อมมีไข้เจ็บบังเกิดขึ้น

หนึ่งในฤดู ๓ นั้นท่านแบ่งออกเป็นสมุฏฐานของโรคดังนี้

๑. คิมหันตฤดู เป็น สมุฏฐานเตโช สันตัปปัคคิ

๒. วะสันตฤดู เป็น สมุฏฐานวาโย กุจฉิสยาวาตา

๓. เหมันตฤดู เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดเสมหะโลหิต

ในฤดู ๔ และฤดู ๖ ท่านก็แบ่งจัดเป็นสมุฏฐานของโรคไว้เหมือนกันดังจะชี้แจงต่อไปนี้

ที่นี้จะแบ่งฤดู ๔ คือปี ๑ จะแบ่งออกเป็น ๔ ฤดู ฤดูหนึ่ง ๓ เดือนดังนี้คือ

ฤดูที่ ๑ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๗ สมุฏฐานเตโช

ฤดูที่ ๒ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๗ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๐ สมุฏฐานวาโย

ฤดูที่ ๓ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๑๐ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๐ สมุฏฐานอาโป

ฤดูที่ ๔ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือนอ้ายถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๕ สมุฏฐานปถวี

ทีนี้จะแบ่งฤดู ๖ คือปี ๑ แบ่งเป็น ๖ ฤดู ๆ หนึ่ง ๒ เดือนดังนี้ คือ

ฤดูที่ ๑ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ ถ้าเป็นไข้ก็เป็นด้วยดีกำเดาเป็นเพราะเพื่อเตโช

ฤดูที่ ๒ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๖ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน๘ ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อเตโชวาโยกำเดาเจือกัน

ฤดูที่ ๓ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๐ ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อวาโยและเสมหะ

ฤดูที่ ๔ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๑๐ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อลมและเสมหะ มูก

ฤดูที่ ๕ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ยี่ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะเสมหะและกำเดาโลหิต

ฤดูที่ ๖ นับแต่วันแรมค่ำ ๑ เดือนยี่ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน๔ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะธาตุดินเป็นมูลเหตุ เพื่อเลือดลมกำเดาเจือเสมหะ

จบอุตุสมุฏฐาน

ในลำดับนี้ จะกล่าวในอายุสมุฏฐานนั้นต่อไป อายุสมุฏฐานนั้นแปลว่าอายุเป็นที่ตั้ง ท่านจัดไว้ ๓ อย่างคือ ปฐมวัย ๑ มัชฌิมวัย ๑ ปัจฉิมวัย ๑ เป็น ๓ อย่างด้วยกัน

๑. ปฐมวัยนับตั้งแต่แรกเกิดจนอายุ ๑๖ปี สมุฏฐานอาโปพิกัด เสมหะกับโลหิตระคนกัน ท่านแบ่งเป็น ๒ ตอน ๆ แรกเกิดจนถึงอายุ ๘ ขวบถึง ๑๖ ขวบมีโลหิตเป็นเจ้าเรือนเสมหะยังเจืออยู่

๒. มัชฌิมวัยนับตั้งแต่อายุพ้น ๑๖ ปี ขึ้นไปจนถึง ๓๒ ปี สมุฏฐานอาโปพิกัดโลหิต ๒ ส่วน สมุฏฐานวาโย ๑ ส่วนระคนกัน

๓. ปัจฉิมวัยนับตั้งแต่อายุพ้น ๓๒ ปี ไปจนถึง ๖๔ ปี สมุฏฐานวาโย เมื่ออายุพ้น ๖๔ ปี ไปแล้วสมุฏฐานวาโยเป็นเจ้าเรือน อาโปแทรกพิกัดเสมหะกับเหงื่อ

จบอายุสมุฏฐาน

ในลำดับนี้จะกล่าวการสมุฏฐานต่อไป กาลสมุฏฐานนั้นแบ่งว่าเวลาเป็นที่ตั้ง ท่านแบ่งไว้เป็นกลางวัน ๔ ตอนกลางคืน ๔ ตอนดังนี้คือ

ตอนที่ ๑. นับแต่ย่ำรุ่งถึง ๓ โมงเช้า ย่ำค่ำถึงยาม ๑ สมุฏฐานอาโปพิกัดเสมหะ

ตอนที่ ๒. นับแต่ ๓ โมงเช้า ถึงเที่ยง ยาม ๑ ถึง ๒ ยาม สมุฏฐานอาโปพิกัดโลหิต

ตอนที่ ๓. นับแต่เที่ยงถึงบ่าย ๓ โมง ๒ ยามถึง ๓ ยาม สมุฏฐานเอาโปพิกัดดี

ตอนที่ ๔. นับแต่บ่าย ๓ โมงถึงย่ำค่ำ ๓ ยามถึงย่ำรุ่งสมุฏฐานวาโย

จบกาลสมุฏฐาน

ประเทศสมุฏฐาน

ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าสมุฏฐานทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งที่เกิดของโรค ตามคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยนั้นยังหาสิ้นเชิงไม่ ด้วยประเทศที่เกิดที่อยู่ก็ย่อมเป็นที่ตั้งที่เกิดของโรคได้อย่าง ๑ เหมือนกัน เพราะฉะนั้นในที่นี้จึงยกเอาประเทศนี้เข้าไว้ด้วย จัดเป็นประเทศสมุฏฐานอีกประการหนึ่ง

ที่ว่าประเทศที่อยู่เป็นที่ตั้งของโรคด้วยนั้น คือบุคคลที่เคยอยู่ในประเทศดอนหรือเนินเขาอันปราศจากเปือกตมก็ดี หรือบุคคลที่เคยอยู่ในประเทศอันเป็นเปือกตมก็ดี บุคคลอันเคยอยู่ในประเทศร้อน หรือประเทศหนาวก็ดี เคยอยู่ในประเทศใดธาตุสมุฏฐานอันมีอยู่ในร่างกาย ก็คุ้นเคยกับอากาศในประเทศนั้นปรกติถ้าบุคคลเคยอยู่ดอนแล้ว มาอยู่ในเปือกตมหรือบุคคลเคยอยู่ประเทศหนาวมาประเทศร้อน เคยอยู่ประเทศร้อนไปอยู่ประเทศหนาว เมื่อยังไม่คุ้นเคยกับอากาศในประทศนั้น ๆ แล้ว ก็ย่อมจะมีความเจ็บไข้ เช่นดังบุคคลเคยอยู่ทะเลขึ้นไปป่าสูง บุคคลป่าสูงมาอยู่ชายทะเลก็มีความเจ็บไข้ ที่เรียกกันว่าไข้ป่าหรือไข้ผิดน้ำผิดอากาศ นี่ก็ไม่ใช่อะไร เป็นเพราะธาตุไม่คุ้นเคยกับประเทศนั้นเอง แม้แต่ที่ซึ่งเคยอยู่มาแล้ว แต่มีเปลือกตมอันเป็นสิ่งโสโครกเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

ก็ย่อมเป็นเหตุจะให้โรคเกิดขึ้นได้เหมือนกัน หมอทั้งหลายจึงแนะนำให้รักษาที่อยู่ให้สะอาด เพื่อเป็นทางป้องกันโรคได้อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้แลประเทศที่อยู่จึงจัดเป็นสมุฏฐานที่ตั้งที่เกิดของโรคด้วย

หนึ่งประเทศสมุฏฐานจัดเป็น ๔ ประการ เพื่อได้เป็นที่สังเกตว่าที่อยู่กับธาตุในร่างกาย ย่อมเป็นสิ่งซึ่งแอบอิงอาศัยแก่กัน คนที่เกินในประเทศหนึ่ง มี สมุฏฐานโรคต่างกันอย่างไร ให้กำหนดไว้ดังนี้

๑. คนเกิดในปรเทศที่สูงเช่นชาวเขา เรียกประเทศร้อน ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานเตโช

๒. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำกรวดทราย เรียกประเทศอุ่นที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานอาโปดีโลหิต

๓. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำฝนเปือกตม เรียกประเทศเย็นที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานวาโย

๔. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำเค็มเปือกตม เรียกประเทศหนาวที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานปถวี

จบประเทศสมุฏฐาน

จะกล่าวสมุฏฐานตามลักษณอาการของโรคต่อไป

บรรดาโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลาย ที่ยังเกิดแก่บุคคลก็ย่อมยังเกิด ณ ที่ทั่วไป ตามอวัยวะร่างกายที่ได้จำแนกไว้เป็นส่วน ๆ ใน

อากร ๓๒ มีเกษาโลมาเป็นต้นนั้น เมื่อโรคภัยเกิดขึ้นแก่ร่างกายส่วนหนึ่งส่วนใด ท่านเรียกว่าส่วนนั้นพิการ ดังนี้เรียกว่าบอกสมุฏฐาน คือชี้ที่เกิดของโรค ฝ่ายธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟซึ่งมีหน้าที่พนักงานทำธุระแก่ร่างกาย ที่ท่านได้จำแนกไว้เป็นส่วน ๆ นั้น เมื่อส่วนใดวิปริตผิดไปจากปรกติมีโรคภัยบังเกิดขึ้น ท่านก็เรียกว่าส่วนนั้นๆ พิการบอกสมุฏฐานด้วยเหมือนกัน แต่การตรวจสมุฏฐานเพื่อให้รู้ว่าไข้ที่ป่วยรายนี้ มีอะไรเป็นสมุฏฐานที่เกิดของโรคนั้น ๆ ท่านวางหลักไว้เป็นแบบสำหรับสอบสวนกันหลายทาง ธาตุทั้ง ๔ ก็บอกสมุฏฐานได้อย่างหนึ่ง ตามหลักธาตุสมุฏฐานฤดูดินฟ้าอากาศ บอกสมุฏฐานได้อย่างหนึ่ง ตามหลักอุตุสมุฏฐานอายุของคนไข้ บอกสมุฏฐานได้อย่างหนึ่ง ตามหลักอายุของสมุฏฐานเวลาที่คนไข้ป่วยและมีอาการปรวนแปรไปต่าง ๆ บอกสมุฏฐานได้อย่างหนึ่งตามหลักการสมุฏฐาน ประเทศที่คนไข้เกิดและป่วยบอกสมุฏฐานได้อย่างหนึ่งตามหลักประเทศสมุฏฐาน ดังได้กล่าวมาในข้างต้นแล้วนั้น การที่แพทย์จะวางยาก็ต้องวางให้ถูกต้องตามสมุฏฐานนั้น ๆ แต่การที่แพทย์ตรวจเห็นคนเจ็บมีอาการเช่นนั้น ๆ แล้ว ก็เข้าใจว่าเป็นโรคนั้น ๆ เช่นเป็นหวัดเป็นกระษัย เป็นไข้และวางยาอย่างนี้อย่างนั้นไป

ตามชื่อของโรค เช่นนี้ดูก็ยังไม่ตรงตามลักษณะสมุฏฐาน เพราะชื่อโรคนั้น ๆ เป็นชื่อที่แพทย์สมมติเรียกกันขึ้น และเรียกกันตามที่เคยพบเคยเห็นต่อ ๆ มา แต่โรคบางอย่างที่นาน ๆ ปะ หรือโรค ๒ อย่างที่มีอาการคล้ายคลึงกัน แพทย์หลายคนเรียกชื่อไม่ตรงกันก็มี เหตุฉะนั้นในการที่รักษาคนไข้ จะอาศัยเชื่อเอาตามโรคที่สมมติเรียกกันจะนับว่าเป็นหลักฐานแน่นอนย่อมไม่ใคร่ได้ ถ้าจะรักษาให้ถูกต้องแม่นยำแล้วต้องตรวจตราพิจารณาตามสมุฏฐานนั้นและเป็นแม่นมั่นกว่า หนึ่งในคัมภีร์ธาตุวิภังค์ท่านก็ไม่ใช่เรียกชื่อโรคตามสมมติ ท่านเรียกตามสมุฏฐานมาเป็นแบบอย่างคือ เมื่อเห็นอาการว่าเป็นโรคที่ตับก็เรียกตับพิการ ที่ปอดก็เรียกว่าปอดพิการ หรือเป็นโรคเพื่อเสมหะก็เรียกว่าเสมหะพิการ ให้แพทย์ผู้ศึกษาให้รู้อาการไข้ให้ตรงฉะนี้

บัดนี้จะชี้แจงถึงลักษณะอาการของโรคบอกสมุฏฐานตามหลักที่ท่านได้บัญญัติไว้ สำหรับเป็นเครื่องสำเหนียกของแพทย์ในการตรวจไข้ หนึ่งขอชี้แจงไว้อีกหน่อยว่า บรรดาโรคที่มีประจำตัวมนุษย์อยู่บ่อย ๆ นั้น โดยมากย่อมมีอยู่ใน ๓ จำพวกคือโรคเกิดเพื่อดีเพื่อเสมหะและเพื่อลมที่ได้กล่าวมาแล้วในสมุฏฐานธาตุ ๓ นั้นเป็นมากกว่าอย่างอื่น

จะกล่าวด้วยธาตุสมุฏฐานพิการ

สมุฏฐานปถวีพิการ

๑. เกยาพิการ ให้มีอาการเจ็บตามหนังหัวและผมร่วง

๒. โลมาพิการ ให้มีอาการเจ็บตามผิวหนังและขนร่วง

๓. นะขาพิการ ให้มีอาการปวดที่โคนเล็บ บางทีทำให้เล็บถอด บางทีเป็นเม็ดเป็นหนองที่โคนเล็บ

๔. ทันตาพิการ เป็นรำมะนาดเป็นผีรำมะนาด ผีกราม ให้ปวดตามรากฟันแมงกินฟัน

๕. ตะโจพิการ ให้คันตามผิวหนัง ให้รู้สึกกายสากตามผิวหนัง ให้แสบร้อนตามผิวหนัง

๖. มังสํพิการ ให้เนื้อเป็นผื่นแดงช้ำ และแสบร้อนเนื้อเป็นแฝดเป็นไฝ เป็นหูด เป็นพรายย้ำ

๗. นะหารูพิการ ให้รู้สึกตึงรัดผูกดวงใจ ให้สวิงสวายและอ่อนหิว

๘. อัฐิพิการ ให้เจ็บปวดในแท่งกระดูก

๙. อัฏฐิมิญชํพิการ ให้ขันไปเป็นไข แล้วมีอาการเป็นเหน็บชา

๑๐. วักกํพิการ ให้สท้านร้อนสท้าวหนาว และเป็นโรคเช่น กระษัยลม

๑๑. หทยํพิการ ให้เสียอารมณ์ ให้ใจน้อยมักขึ้งโกรธ ให้หิวโหย

๑๒. ยกะนํพิการ ให้ตับโต ตับย้อย เป็นฝีที่ตับ ตับช้ำ

๑๓. กิโลมะกํพิการ ให้อกแห้ง ให้กระหายน้ำ และเป็นโรคเช่นริดสีดวงแห้ง

๑๔. ปีหกํพิการ ให้ขัดในอก ให้แน่นในอก ให้ท้องพอง ให้อ่อนเพลียกำลังน้อย

๑๕. ปั่บผาสํพิการ ให้กระหายน้ำ ให้ร้อนในอก ให้หอบหนัก เรียกว่ากาฬขึ้นที่ปอด

๑๖. อันตํพิการ ให้ลงเป็นกำลัง ให้แน่น ให้ไส้ตีบ

๑๗. อันตคุณํพิการ ให้เรอให้หาว ให้ตกอุจจาระเป็นโลหิตให้มืดหน้ามัวตา ให้เมื่อยบั้นเอว ให้เสียดสองราวข้าง ให้ร้อนทอง ร้อนคอ ให้ตกอุจจาระเป็นหนอง

๑๘. อุทธริยํพิการให้ลงท้อง ให้จุกเสียด ให้พะอืดพะอม ให้สอึก

๑๙. กรีสํพิการ ให้อุจจาระไม่ปรกติ ธาตุเสียมักจะเนื่องมาแต่ตานขโมย และเป็นโรคเช่นริดสีดวง

๒๐. มัตถเกมัตถลุงคํพิการ ให้หูตึง ให้มัวตา ให้ลิ้นกระด้าง ให้คางแข็ง

สมุฏฐานอาโป

๑ (ก) พัทธปิตต์ตพิการ ให้มีอาการคลุ้มคลั่งเป็นบ้า

(ข) อพัทธปิตพิการ ทำให้ปวดศรีษะ ตัวร้อน สท้านร้อนสท้านหนาว ตาเหลือง ปัสสาวะเหลือง จับไข้

๒ (ก) สอเสมหะพิการ ให้ไอเจ็บคอ คอแห้งเป็นหืด

(ข) อุระเสมหะพิการ ให้ผอมเหลืองเป็นดาน เป็นเถาให้แสบในอก อกแห้ง

(ค) คูธเสมหะพิการ ให้ตกอุจจาระเป็นเสมหะ และโลหิตเช่นมูกเลือด

๓. ปุพโพพิการ ทำให้ไอเบื่ออาหาร ให้รูปร่างซูบผอม

๔. โลหิตํพิการ ให้ตัวร้อนเป็นไข้ ให้คลั่งเพ้อ ให้ปัสสาวะแดงให้เป็นเม็ดตามผิวหนัง เช่นเป็นประดงต่าง ๆ เป็นปานดำปานแดง และกาฬโรคเป็นต้น

๕. เสโทพิการ ให้สวิงสวายให้ตัวเย็น ให้อ่อนอกอ่อนใจ

๖. เมโทพิการ ให้ผุดเป็นแผ่นตามผิวหนัง และเป็นวงเป็นดวงให้ปวดแสบปวดร้อนผิวหนัง เป็นน้ำเหลืองไหล

๗. อัสสุพิการ ให้ตาเป็นฝ้าน้ำตาไหล ตาแฉะ ตาเป็นต้อ

๘. วสาพิการ ให้ผิวเหลือง ให้ตาเหลือง ให้ลงท้อง

๙. เขโฬพิการ ให้เจ็บคอเป็นเม็ดในคอและโคนลิ้น

๑๐. สิงฆานิกาพิการ ให้ปวดในสมองให้ตามัว ให้น้ำมูกตก

๑๑. ลสิกาพิการ ให้เจ็บตามข้อ และแท่งกระดูกทั่วตัว

๑๒. มุตตํพิการ ให้ปัสสาวะสีขาว สีเหลือง สีดำ สีแดง

สมุฏฐานวาโยพิการ

๑. อุทธํคมาวาตาพิการ ให้มือเท้าขวักไขว่ ร้อนในท้อง ทุรนทุรายหาวเรอเสมหะเฟ้อ

๒. อโธคมาวาตาพิการ ให้ยกมือและเท้าไม่ไหว ให้เมื่อยขบไปทุกข้อ

๓. กุจฉิสยาวาตาพิการ ให้ท้องลั่น ให้ดวงจิตสวิงสวาย ให้เมื่อยขบไปทุกข้อ

๔. โกฏฐาสยาวาตาพิการ ให้ขัดในอกให้จุกเสียดให้อาเจียนให้กลื่นเหียนให้เหม็นเข้า

๕. อังคะมังคานุสาริวาตาพิการ ให้ในตาพร่างให้วิงเวียน ให้เจ็บสองหน้าขา ให้เจ็บตามกระดูกสันหลัง อาเจียรแต่ลมเปล่า กินอาหารไม่ได้ สบัดร้อนสบัดหนาว

๖. คะอัสสาสะปัสสาสะวาตาพิการ ให้หายใจสั้นเข้าจนไม่ออกไม่เข้า

สมุฏฐานเตโชพิการ

๑. สันตัปปัคคีพิการ ทำให้กายเย็นชืด

๒. ปรินามัคคีพิการ ให้ขัดข้อมือข้อเท้า เป็นมงคร่อ คือปอดเป็นหวัดให้ไอให้ปอดฝ่ามือฝ่าเท้า ให้ท้องแข็งให้พอืดพอม

๓. ชิรนัคคีพิการ ทำให้กายไม่รู้สึกสัมผัส ชิวหาไม่รู้รสหูตึงหน้าผากตึง อาการเหล่านี้เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาได้

๔. ปริทัยหัคคีพิการ ทำให้ร้อนภายในภายนอกเย็นมือเท้าเย็นเหงื่อออก

จบธาตุสมุฏฐานพิการ

เมื่อได้กล่าวมาในสมุฏฐานทั้ง ๕ ว่าเป็นที่ตั้งที่เกิดของโรคแล้วบัดนี้จะกล่าวถึงกิริยาอาการ ความประพฤติของมนุษย์ที่จะทำให้โรคยังเกิดขึ้นต่อไปโดยสังเขป คือว่ามนุษย์เราต้องประพฤติซึ่งมีอยู่ในร่างกายของตนให้สม่ำเสมอ ไม่ควรจะฝ่าฝืนร่างกายให้มากกว่าปกติไป ความที่ฝ่าฝืนร่างกายนั้นคือ

๑. อาหารเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเลี้ยงร่างกาย แต่ถ้าไม่ระวังในการบริโภคก็อาจให้โทษได้เป็นต้นว่า บริโภคมากเกินกว่าปรกติโดยไม่รู้ประมาณในอาหาร หรือตนเคยบริโภคเพียงไร แต่บริโภคน้อยกว่าที่เคย หรืออาหารนั้นเป็นของบูดของเสีย และ

ที่ควรจะทำให้สุกเสียก่อนแต่ไม่ทำให้สุก หรือของที่มีรสแปลกกว่าที่ตนเคยบริโภค ก็บริโภคจนเหลือเกินไม่ใช่ชิมดูแต่พอรู้รส และบริโภคอาหารไม่ตรงกับเวลาที่เคย เช่นตอนเช้าเคยบริโภคอาหารไม่ได้ บริโภคปล่อยให้ล่วงเลยไปจนเวลาบ่าย

การที่บริโภคอาหารโดยอาการต่าง ๆ นี้ ย่อมทำให้ปรกติในกายแปรไป โรคก็มีขึ้นในกายจัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะอาหาร

๒. อิริยาบท มนุษย์ทั้งหลายควรใช้อิริยาบท ให้ผลัดเปลี่ยนกันตามปกติ ๔ อย่างคือ นั่ง นอน ยืน เดิน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งมากไป ไม่ใช่ร่างกายเส้นเอ็นให้ผลัดเปลี่ยนไปบ้าง เส้นเอ็นก็จะแปลไปจากความเป็นปรกติทำให้เกิดโรคได้ นี่จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะอิริยาบท

๓. ความร้อนและเย็น บุคคลที่เคยอยู่ในที่ร้อน ไปถูกความเย็นมากไปก็ดี หรือเคยอยู่ในที่เย็น ไปถูกความร้อนมากไปก็ดี เช่นเคยอยู่ในร่มต้องออกไปกลางแจ้ง เวลาแดดร้อนจัดไม่มีอะไรกำบัง หรือมีไม่พอที่จะบังได้ดี เคยอยู่ในที่เบิดเผย ต้องไปอยู่ในที่อับอบอายร้อนมากไปก็ดี หรือผู้ที่ต้องไปถูกฝนถูกน้ำค้าง และลงไปแช่อยู่ในน้ำนาน ๆ ก็ดีเหตุเหล่านี้ย่อมทำให้เกิดโรคได้ นี่จัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะความร้อนและเย็น

๔ อดนอน อดข้าว อดน้ำ เมื่อถึงเวลานอนไม่นอน ต้องทนทรมารอยู่จนกว่าเวลาอันสมควร หรือถึงเวลากินข้าวไม่ได้กินโดยที่มีเหตุจำเป็นต้องอด อยากกินน้ำไม่ได้กิน ต้องอดต้องทนไป ย่อมเป็นเหตุทำให้โรคเกิดได้ นี่จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะอดนอนอดข้าวอดน้ำ

๕ กลั้นอุจาระ ปัสสาวะ ตามธรรมดา อุจาระปัสสาวะเมื่อถึงคราวจะตกแต่กลั้นไว้ไม่ให้ตก ปล่อยให้ล่วงเลยเวลาไปมากกว่าสมควร ก็แปรปรวนไปจากความเป็นปรกติ ย่อมทำให้ธาตุในกายแปรปรวนไปด้วย เป็นหนทางทำให้เกินโรคได้ นี่จัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะกลั้นอุจาระปัสสาวะ

๖ ทำการเกินกำลังกาย คือ ทำการยกแบกหามหิ้วฉุดลากของที่หนักเกินกว่ากำลังแรงของตนจะทำได้ก็ดี หรือวิ่งกระโดดด้วยออกกำลังแรงมากเกินไปก็ดี ย่อมทำให้อวัยวะน้อยใหญ่ไหวเคลื่อนผิดปรกติ หรือต้องคิดต้องทำการงานต่าง ๆ โดยที่ต้องเหน็ดเหนื่อย เพราะต้องใช้ความคิดและกำลังกายมากเกินกว่าปรกติก็ดี เหล่านี้ชื่อว่าทำการเกินกำลังกายย่อมทำให้โรคเกิดได้ นี่จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะทำการเกินกำลัง

๗ ความเศร้าโศกเสียใจ บุคคลที่มีความทุกข์ร้อนมาถึงตัว ก็เศร้าโศกเสียใจจนถึงแก่ลืมความสุขสำราญที่เคยมี เคยเป็น

มาแต่ก่อนเสีย ที่สุดอาหารที่เคยบริโภคมีรส ก็เสื่อมถอยหรือละเลยก็มี เป็นเช่นนี้น้ำเลี้ยงหัวใจที่ผ่องใสก็ขุ่นมัวเหือดแห้งไป ก็ย่อมจะทำให้เกิดมีโรคขึ้นในกายได้ นี่ชื่อว่าโรคเกิดเพราะความเศร้าโศกเสียใจ

๘ โทสะ บุคคลที่มีโทสะมากอยู่เสมอ ไม่มีสติที่จะยึดหน่วงไว้ได้ย่อมทำกิริยาผ่าผื่นร่างกาย ละทิ้งความบริหารร่างกายของตนเสียจนถึงทอดทิ้งร่างกายหรือทุบตีตัวเอง เช่นนี้ก็ทำให้เกิดโรคได้ นี่ชื่อว่าโรคเกิดเพราะโทสะ

ข้อความที่ได้อธิบายมาตั้งแต่ต้นจนปลายนี้ ควรผู้ที่จะเป็นหมอเอาใจใส่ศึกษาไว้ เป็นความรู้ชั้นต้น

จบความรู้หมวดที่ ๑

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยรู้จักชื่อโรค

หมอจะต้องรู้จักชื่อของโรค คนไข้ที่มีอาการป่วยเช่นนั้นหมอทั้งหลายได้สมมุติชื่อว่าเป็นโรคนี้ ๆ มีโรคหวัดโรคไอโรคไข้โรคลมเป็นต้น และชื่อของโรคต่าง ๆ อีกเอนกประการที่มีแจ้ง

อยู่ในคัมภีร์แพทย์ศาสตร์ทั้งปวง ที่ท่านได้กำหนดบัญญัติตั้งแต่งชื่อของโรคไว้แล้ว

แต่ความที่เป็นจริงนั้น ชื่อของโรคนี้ ก็คือหมอผู้รักษาพยาบาลโรคนั้นเองให้ชื่อไว้ เพื่อจะให้เป็นที่กำหนดรู้กันได้ว่าอาการอย่างนั้น ๆ เป็นชื่อโรคนี้ ๆ อาการอย่างนี้ ๆ เป็นชื่อโรคนั้น ๆ ชื่อของโรคทั้งปวงจะมีชื่อได้ก็ด้วยความสมมตินั้นเอง

แต่ในคัมภีร์โรคนิทานนั้น ท่านมิได้กล่าวชื่อโรคเลยว่าชื่ออะไรท่านกล่าวแต่ชื่อของธาตุว่า ธาตุนั้นชื่อนั้นวิการ หรือแตกไปแต่ละอย่างแต่ละสิ่ง จึงมีอาการและประเภทต่าง ๆ ให้มนุษย์ได้ความป่วยเจ็บ เพราะเช่นนั้นความป่วยเจ็บนี้ ใช่อื่นไกลคือธาตุทั้ง ๔ ซึ่งได้แจกออกเป็นธาตุดิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุลม ๖ ธาตุไฟ ๔ รวมเป็น ๔๒ ประการ ซึ่งได้จำแนกไว้ในสมุฏฐานแล้วนั้นนี้เองมีวิการหรือแตกไปจึงทำให้มนุษย์มีความป่วยด้วยเหตุนี้

ถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้ตรงกับความที่เป็นจริงแล้ว ก็ต้องเรียกชื่อของธาตุ ๔๒ ประการนั้นมาเป็นชื่อของโรคว่าโรคเกยาวิการ โรคทันตาวิการ โรคเสมหะวิการ โรคโลหิตวิการดังนี้ เพราะคำที่ว่าโรคนั้นก็คือธาตุวิการ

หนึ่งถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้รวบรัด ย่นชื่อลงแต่น้อยแล้วก็คงมีชื่ออยู่เพียง ๕ ชื่อ ตามฐานที่ตั้งของโรคในเบญจอินทรีย์นี้

คือ จักขุโรโค ๑ โสตโรโค ๑ ฆานโรโค ๑ ชิวหาโรโค ๑ กายโรโค ๑ เปน ๕ ชื่อด้วยกัน

จักขุโรโคนั้น คือ โรคซึ่งเปนขึ้นที่ตาสามัญชนสมมติชื่อว่าเปนตาแดงตาแฉะ เปนตาริดสีดวงเปนต้น ฐานหนึ่งโสตโรโคนั้นคือโรคซึ่งเปนขึ้นที่หูสามัญชนสมมติชื่อว่า เปนหูหนวกเปนหูตึงเปนฝีในหูฐานหนึ่ง ฆาโรโคนั้นคือโรคซึ่งเปนขึ้นที่จมูกสามัญชนสมมติชื่อว่าเปนริดสีดวงจมูก ฐานหนึ่งชิวหาโรโคนั้นโรคซึ่งเปนขึ้นที่ลิ้นสามัญชนสมมุติชื่อว่า เปนลิ้นแตกเปนลิ้นเปื่อยฐานหนึ่ง กายโรโคคือโรคซึ่งเปนขึ้นที่ตัว

กายโรโคนั้น ซึ่งเปนโรคขึ้นที่ตัว กายโรโคนี้แบ่งออกเปน ๒ คือ พหิทธโรโค ๑ อันตโรโค ๑ พหิทธโรโคนั้น โรคเปนขึ้นภายนอกกายสามัญชนสมมุติชื่อว่าเปนเกลื้อน เปนกลากเปนมะเร็งเปนคุธราด เปนเรื้อน เปนกุดฐัง หรือเปนแผลต่าง ๆ ซึ่งปรากฏออกมานอกกาย

อันตโรโคนั้น คือโรคเปนขึ้นภายในกายสามัญชนสมมติชื่อว่าเปนไข้ เปนลม เปนดาน เปนเถา เปนจุกเสียด เปนแน่นเฟ้อ เปนบิดเปนป่วง เปนฝีในท้องฐานหนึ่ง รวมที่ตั้งของโรค ๕ ฐานดังนี้ เพราะโรคทั้งปวงจะตั้งขึ้นได้ก็ต้องอาศัยในเบญจอินทรีย์ทั้ง ๕ เปนที่ตั้ง จึงได้มีนามสมมติเมื่อภายหลังหมอ

จึงเรียกชื่อของโรคนั้นตามความที่สมมุติกันมา จึงจัดว่านามโรคคือชื่อของความไข้เจ็บทั้งปวง

ชื่อของโรคทั้งปวงนั้น จะถือเอาชื่อที่เรียกกันคำเดียวเป็นแน่นักไม่ได้เพราะเป็นชื่อสมมุติ ย่อมจะเรียกชื่อต่าง ๆ กันบ้างแล้วแต่หมู่บ้านและประเทศเช่นโรคมีอาการเช่นเดียวกัน แต่ชาวเหนือเรียกชื่ออย่าง ๑ ชาวใต้เรียกชื่ออย่าง ๑ ในคัมภีร์เรียกชื่ออย่าง ๑ แต่ก็เป็นโรคอย่างเดียวกันนั่นเอง ข้อนี้ไม่ต้องคิดแก้ไข้อะไรในเรื่องชื่อโรค เป็นหน้าที่ของหมอที่จะสำเนียกเรียกอนุโลมตามสมมติได้ ในเวลาที่รักษาไข้ ในหมู่ชนนั้น ๆ

หนึ่งขอแนะนำให้ผู้ที่จะศึกษาวิชาเป็นหมอ ให้พึงกำหนดรู้ลักษณะและอาการต่าง ๆ ในประเภทไข้พิษ ไข้เหนือ ไข้กาฬทั้งปวง ที่เรียกกันมาแต่โบราณว่า ไข้ตักศิลาบัดนี้เรียกกาฬโรค ซึ่งมีแจ้งอยู่ในคัมภีร์ตักศิลา ซึ่งได้พิมพ์ในแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๒ หน้า ๓๐๖ นั้นแล้วให้หมอพึงพิจารณาดู และกำหนดจดไว้ให้แม่นยำ เพราะไข้เหนือ ไข้พิษ ไข้กาฬเหล่านี้เป็นไข้อันสำคัญ ก็ความดังอธิบายมาในความรู้หมวดที่ ๒ แต่ต้นจนปลายนี้ จัดว่ารู้จักชื่อของโรค

จบความรู้หมวดที่ ๒

หมวดที่ ๓

ว่าด้วยรู้จักยาสำหรับแก้โรค

หมอจะต้องรู้จักสรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งสำหรับจะได้เอามาปรุงเป็นยาแก้ไขโรค การที่จะรู้จักยานั้น ต้องรู้จัก ๔ ประเภทคือ

๑ รู้จักตัวยา

๒ รู้จักสรรพคุณยา

๓ รู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างกันรวมเรียกเป็นชื่อเดียว

๔ รู้จักการปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่าง ๆ

๑ รู้จักตัวยานั้น ให้รู้จัก ๕ ประการคือ ให้รู้จักรูป ให้รู้จักสี ให้รู้จักกลิ่นให้รู้จักรส ให้รู้จักชื่อในเภสัชวัตถุ ๓ จำพวกคือ

๑ พืชวัตถุ พรรณไม้พรรณหญ้า เครือเขา

๒ สัตว์วัตถุ เครื่องอวัยวะของสัตว์

๓ ธาตุวัตถุ แร่ธาตุต่าง ๆ

๑ พรรณไม้ให้รู้จักว่า ไม้อย่างนี้ดอก เกษร ผล เมล็ด กพี้ ยาง แก่น ราก มีรูปอย่างนั้นมีสีอย่างนั้น มีรสอย่างนั้นชื่อว่าอย่างนั้น พรรณหญ้าแลเครือเขา ก็ให้รู้อย่างเดียวกัน

๒ ส่วนเครื่องอวัยวะของสัตว์ก็ให้รู้เป็นต้นว่า ขนหนังเขา

น่องงาเขี้ยว พื้น กราม กรีบ กระดูกดี มีลักษณรูปสีกลิ่นรส อย่างนั้น ๆ เป็นกระดูกสัตว์อย่างนี้ ๆ เป็นเขาสัตว์อย่างนั้น ๆ เป็นต้น

๓ ส่วนแร่ธาตุต่าง ๆ ก็ให้รู้จักลักษณะรูปสีกลิ่นรส และชื่อเช่นกันเป็นต้นว่า การบูร ดินปสิว สุพรรณถัน จุนสี เหล่านี้ต่างก็มีรูปสีกลิ่นรสเป็นอย่างหนึ่ง ๆ

(๑) การที่จะรู้จักตัวยาว่าสิ่งอันใดมี รูปสีกลิ่นรสอย่างไรนั้นต้องรู้จักด้วยการดูของจริงที่มีอยู่เป็นตัว อย่างในโรงเรียนก็ดีต้นไม้ซึ่งมีอยู่ในสวนยา หรือที่อื่น ๆ ซึ่งเป็นของสดก็ดีจะต้องเรียนให้รู้ของจริงทั้งแห้งทั้งสด และจดจำไว้ให้รู้ชำนาญ ยังของสิ่งเดียวเป็นต้นว่าพรรณไม้อย่างหนึ่งในประเทศนี้ เรียกชื่อว่าอย่างนี้ ครั้นพบในประเทศอื่นเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่ง เช่นนี้ก็เป็นหนทางที่ผู้ศึกษาจะต้องซอกแซกหา ความรู้ความชำนาญในตนเอง จึงจะมีความรู้ยิ่งขึ้นไป

(๒) รู้จักสรรพคุณยานั้น ท่านกล่าวเอารสยา ๓ อย่างขึ้นตั้งเป็นประมาณคือยารสเย็นจำพวกหนึ่ง ยารสร้อนจำพวกหนึ่ง ยารสสุขุมจำพวกหนึ่ง จะกล่าวไว้พอเป็นสังเขปดังนี้ คือ

(๑) ยารสเย็นได้แก่ยาที่เข้าใบไม้ (ที่ไม่ร้อน) เกษร

ดอกไม้สัตเขาเนาวเคี่ยวและของที่เผาเป็นถ่านแล้วปรุงเป็นยา เช่นยามหานิล ยามหากาฬ สำหรับแก้ในทางเตโชเป็นต้น

(๒) ยารสร้อน ได้แก่ยาที่เข้าเบญจะกูล ตรีกฎุก หัศคุณขิงข่าปรุงเป็นยา เช่นยาเหลืองทั้งปวง สำหรับแก้ทางวาโยเป็นต้น

(๓) ยารสสุขุม ได้แก่ยาที่เข้าโกฎเทียน กฤษณา กลำพัก ชลูด อบเชย ขอนดอก แก่นจันทร์เทศเป็นต้น ปรุงเป็นยาเช่นยาหอมทั้งปวงสำหรับแก้ทางโลหิตเป็นต้น

อีกทางหนึ่งท่านจำแนกตามรสเป็น ๙ รส คือ

๑	รสฝาด	สำหรับสมาน
๒	รสหวาน	สำหรับซึมซาบไปตามเนื้อ
๓	รสเมาเบื่อ	แก้พิษ
๔	รสขมแก้	ทางโลหิต
๕	รสเผ็ดร้อน	แก้ลม
๖	รสมัน	ซอบแก้เส้นเอ็น
๗	รสหอมเย็น	ทำให้ชื่นใจ
๘	รสเค็ม	ทราบไปตามผิวหนัง
๙	รสเปรี้ยว	กัดเสมหะ

ตามตำราเป็น ๙ รสฉนี้ แต่ควรเติมรสจืดอีกอย่าง ๑ สำหรับแก้ทางเสมหะด้วย

ยังอีกทางหนึ่งท่านจัดตามธาตุทั้ง ๔ คือว่าธาตุอย่างนั้นพิการใช้ยารสนั้น ๆ แก้ถูกโรคดังนี้คือ

๑ โรคที่เกิดเพื่อปถวีพิการ ชอบยารสฝาดรสเค็ม รสหวานรสมัน

๒ โรคที่เกิดเพื่ออาโปพิการ ชอบยารสขมรสเปรี้ยว รสเมาเบื่อ

๓ โรคที่เกิดเพื่อเตโชพิการ ชอบยารสจืดรสเย็น

๔. โรคที่เกิดเพื่อวาโยพิการ ชอบยารสสุขุม รสเผ็ดร้อน

การที่จะสอนสรรพคุณยาทั้งปวง เหล่านี้ให้พิศดารละเอียดไปนั้นเป็นการยาก จึงนำมากล่าวไว้พอเป็นที่สังเกต ผู้ศึกษาจะต้องเรียนจากคัมภีร์ใหญ่ มีคัมภีร์สรรพคุณเป็นต้น จึงจะได้ความรู้กว้างขวางต่อไป

๓ รู้จักเครื่องยา ที่ มี ชื่อ ต่างกันรวมเรียกเป็นชื่อเดียว นั้นยาเหล่านี้ท่านจัดไว้เป็นหมวด ๆ ตามพิกัดจะนำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างดังนี้

หมวดของ ๒ สิ่ง

ทเวคันธา คือรากบุนนาค รากมะทราง

ทเวติคันธา ของ ๒ สิ่ง ๆ ละ ๓ ดอกบุนนาคแก่นบุนนาค รากบุนนาค ดอกมะทราง แก่นมะทราง รากมะทราง

ตรีสุคนธ์ รากอบเชยเทศ รากอบเชยทัย รากพิมเสนต้น
ตรีผา ผลสมอพยา ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม
ตรีกฏุก เมล็ดพริกไทย ดีปลี เหง้าขิง
ตรีสาร รากช้าพลู รากเจตมูลเพลิง เถาสะค้าน
ตรีธารทิพย์ รากไทรย้อย รากราชพฤกษ์ รากมะขามเทศ
ตรีสุผละ สมุลแว้ง เนื้อไม้ เทพธาโร
ตรีผลธาตุ รากกะท้อ รากไพร รากตะไคร้
ตรีสัพโลหิตพละ ดีปลี รากกะเพรา รากพริกไทย
ตรีคัทธะวาท ผลเร่วใหญ่ ผลจันทน์เทศ กานพลู
ตรีกาลพิศ รากกะชาย รากข่า รากกะเพรา
ตรีทิพรส โกฏกะดูก กลำพัก ขอนดอก
ตรีญาณรส ไส้หมาก รากสเดา เถาบระเพ็ด
ตรีเพ็ชร รากหางจรเข้ ฝักราชพฤกษ์ รงทอง
ฉันผลามักวา โกฏน้ำเต้าสมอพยา รงทอง
ตรีเกษรเพศ เปลือกฝิ่นต้น เกษรบัวหลวงทั้ง ๒
ตรีอำมฤตย รากมะกอก รากกล้วยตีบ รากกะดอม
ตรีรัตตะกุลา เทียนดำ ผลผักชี ขิงสด
ตรีทุละวะสา ผลโหระพาเทศ ผลกระวาน ผลราชดัด
ตรีผละ ผลช้าพลู รากดีปลี รากมะกล่ำเครือ

ตรีผีตะผละ เจตมูลเพลิง รากกะเพรา บระเพ็ช
ตรีวาตะผละ ผลสค้าน รากข่า รากพริกไทย

หมวดของ ๔ สิ่ง

จะตุกาลธาตุ ว่านน้ำ รากเจตมูลเพลิง รากแคแกล รากนมสวรรค์

จะตุทิพคันธา รากชะเอมเทศ รากมะกล่ำ ดอกพิกุล ขิงแครง

จะตุผลาธิกะ ผลสมออพยา ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม ผลสมอเทศ

จะตุวาตะผละ รากขิง กะลำพัก อบเชยเทศ โกฐหัวบัว

หมวดของ ๕ สิ่ง

เบญจะกูล รากช้าพลู เถาสค้าน ดีปลี เหง้าขิง รากเจตมูลเพลิง

เบญจะกูลผลธาตุ รากกลังกา แห้วหมู หัวหญ้าชันกาด หัวเปราะ หัวเต่าเกียด

เบญจมูลน้อย หญ้าเกล็ดหอยทั้ง ๒ รากละหุ่งแดง รากมะเขือขื่น รากมะอึก

เบญจมูลใหญ่ เอาเบญจะมูลน้อยเบญจะมูลใหญ่รวมกันเข้า

เบญจโลกะวิเชียร รากมะเดื่อชุมพร รากคนทา รากท้าวยายม่อม รากหญ้านาง รากชิงชี่

เบญจโลธิกะ จันทน์แดงจันทน์ขาวจันทน์ชมด เนระภูสี มหาสดำ

หมวดของ ๗ สิ่ง

สัตตะเขา เขาควาย เขาเลียงผา เขากวาง เขาวัว กระดูกเขากะทิง เขาแพะ เขาแกะ

ปะระเมหะ ต้นก้นขี้ด ตำแยทั้ง ๒ ผลกระวาน โกฏกระดูก ผลรักเทศ ตรีผลาวะสำ

หมวดของ ๙ สิ่ง

เนาวเคี้ยว เขี้ยวสุกร เขี้ยวหมี เขี้ยวเสือ เขี้ยวแรด เขี้ยวช้าง (งา) เขี้ยวสุนัขป่า เขี้ยวปลาพยูน เคี่ยวจรเข้ เคี่ยวเลียงผา

หมวดของ ๑๐ สิ่ง

ทศกุลาผล ผลเร่วทั้ง ๒ คือเร่วน้อยเร่วใหญ่ ผลผักชีทั้ง ๒ (ผักชี่ยี่หล่า ผักชีล้อม) ชเอมทั้ง ๒ (ชเอมเทศชเอมไทย) อำพันทั้ง ๒ (อำพันทอง อำพันขี้ปลา) อบเชยทั้ง ๒ (อบเชย อบเชยไทย)

ยังที่เรียกชื่อตามพิกัดดังนี้อีก

เบญจโลหะ ๕ คือ รากทองกวาว รากทองหลางน่า รากทองหลางใบมณ รากทองพันชั่ง รากทองโหลง

สัตตะโลหะ ๗ ใช้จำนวน ๕ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๒ รากพี่กรากต้นใบทอง

เนาวะโลหะ ๙ ใช้จำนวน ๗ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๒ ต้นทองเครือจำปาทอง

เบญจโกฎ ๕ โกฎหัวบัว โกฎสอ โกฎเขมา โกฎเชียง โกฎจุฬาลำพา

สัตตะโกฎ ๗ คือจำนวน ๕ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๒ โกฎกระดูก โกฎก้านพร้าว

เนาวะโกฎ ๙ ใช้จำนวน ๗ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๒ โกฎพุงปลา โกฎชฎามังสี

โกฎพิเศษ ใช้จำนวน ๙ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๓ โกฎกะกลิ้ง (เดี๋ยวพากันเรียกมากว่า กกลิง โกฎกักกรา โกฎน้ำเต้า)

เทียนทั้ง ๕ คือ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตั๊กกะแตน

เทียนทั้ง ๗ ใช้จำนวน ๕ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๒ คือเทียนยาวภานี เทียนสัตบุตร์

เทียนทั้ง ๙ ใช้จำนวน ๗ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๒ คือเทียนตากบ เทียนเกล็ดหอย

เทียนพิเศษ ใช้จำนวน ๙ อย่างข้างบนแล้ว เติมอีก ๓ คือเทียนหลอด เทียนขมเทียนแกลบ

บัวน้ำทั้ง ๕ คือสัตบุตย์ สัตบัน ลินจง จงกลนี นิลุบล

บัวพิเศษ (เฉพาะ ๖ อย่าง) คือบัวหลวงทั้ง ๒ (เขาแดง) สัตบงกชทั้ง ๒ (ขาวแดง) บัวเผื่อน บัวขม

โหราทั้ง ๕ คือโหราอมฤต โหรามิกสิงคลี โหราเท้าสุนักข์ โหราบอน โหราเดือยไก่

โหราพิเศษ (เฉพาะ ๖ อย่าง) คือโหราผักกูด โหราเข้าเหนียว โหราเข้าเนื้อ โหราเขากระบือ โหราใบกลม โหรามหุรา

เกลือทั้ง ๕ คือเกลือสินเธาว์ เกลือพิก เกลือวิก เกลือฟอง เกลือสมุทรี

ชื่อเครื่องยาทั้งปวงซึ่งรวมเป็นพวก ๆ เช่นนี้ ใช่ว่าต้องใช้ทั้งหมดด้วยทุกคราวเมื่อไร ต้องสุดแต่ในตำราจะบอกไว้ว่าอะไรไม่ใช่ตามพิกัดก็มี ที่วางพิกัดไว้นี้ประสงค์จะเรียกชื่อให้สั้นไม่ต้องจาระไนให้เปลืองเวลาในยาที่จะต้องใช้ของมีชื่อข้างต้นสิ่งเดียวรวมกันหลาย ๆ อย่างเท่านั้น ชื่อและพิกัดเครื่องยานี้ ผู้ที่ศึกษาวิชาแพทย์ จำเป็นจะต้องเรียนรู้และจำให้ได้ มิฉนั้นถ้าพบตำรา

บอกว่าให้ใช้อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นต้นว่า ตริกฎุกเบญจะโลหะ ก็จะไม่รู้ว่าอะไรบ้าง พิกัดเครื่องยาอย่างนี้มีมากมายนักให้ดูในคัมภีร์สรรพคุณ และสมุฏฐานวินิจฉัยนั้นต่อไปเถิด

๔ รู้จักการปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่าง ๆ นั้นมีหลายวิธีท่านได้แสดงไว้ดังนี้ต่อไป

๑ ยาตำเป็นผงแล้ว ปั้นเป็นลูกกลอนกลืนกิน

๒ ยาตำเป็นผงแล้ว บดให้ละเอียดละลายน้ำกิน

๓ ยาสับเป็นท่อนเป็นชิ้น บรรจุลงในหม้อเติมน้ำต้มรินแต่น้ำกิน

๔ ยาดอง แช่ด้วยน้ำท่าหรือสุรา แล้วรินแต่น้ำกิน

๕ ยากัดด้วยเหล้า อัลกอฮอล์ และหยดลงในน้ำเติมน้ำกิน

๖ ยาเผาให้เป็นด่าง เอาด่างแช่น้ำไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน

๗ ยาเผาหรือขั้วไหม้ ตำเป็นผงบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายต่าง ๆ กิน

๘ ยากลั่นเอาน้ำเหงื่อ เช่น กลั่นสุราเอาน้ำเหงื่อกิน

๙ ยาประสมแล้ว ห่อผ้าบรรจุลงในกลักแล้วเอาไว้ใช้ดม

๑๐ ยาประสมแล้ว ตำเป็นผงกวนให้ละเอียดใส่กล้องเป่าทางนาสิกและในคอ เช่นยานัตถุ

๑๑ ยาหุงด้วยน้ำมัน เอาน้ำมันใส่กล้องเป่าปากแผล

๑๒ ยาประสมแล้ว ติดไฟใช้ควันใส่กล้องเป่าบาดแผล และถานผี

๑๓ ยาประสมแล้ว มวนเป็นบุหรี่สูบเอาควันเช่นบุหรี่

๑๔ ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำอมแลบ้วนปาก

๑๕ ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำอาบ

๑๖ ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำแช่

๑๗ ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำชะ

๑๘ ยาประสมแล้ว ต้มเอาไอรม

๑๙ ยาประสมแล้ว ใช้เป็นยาสุม

๒๐ ยาประสมแล้ว ทา

๒๑ ยาประสมแล้ว ทำเป็นลูกปะคบ

๒๒ ยาประสมแล้ว ใช้เหน็บ

๒๓ ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำสวน

หนึ่งยาที่ต้องมีชื่อเพราะเหตุไร เหตุที่ว่าท่านให้ชื่อยาไว้เพื่อจะได้เป็นที่จดจำ ถ้าไม่มีชื่อไว้ ถึงคราวที่จะต้องการใช้ก็จะสับสนกันไป จะต้องการอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นอย่างหนึ่งไป เพราะฉะนั้นในคัมภีร์ท่านจึงได้วางชื่อยาลงไว้เป็นชื่อต่าง ๆ เหตุฉะนั้นยาที่ทำแล้วต้องจดชื่อ และวิธีใช้แก้ไข้อะไรให้ชัดเจน ชื่อยาย่อมมีต่าง ๆ เป็นต้นว่า ยาเขียวเบญจขันธ์ ยาเขียวพรมมาคยาหอมเนาวโกฎ ยาหอมอินทจักร์ ดังนี้

ก็ชื่อไม้ชื่ออวัยยะวะแห่งสัตว์ ชื่อแร่ ก็ว่าเป็นยาแล้วจะต้องประสมกันทำไม ที่ต้องประสมกันนั้น ก็เพื่อจะได้ช่วยกันให้เป็นยามีฤทธิพอแก่ที่จะบำบัดโรคได้ จึงต้องประสมกันตามส่วนมากและน้อย ถ้าจะใช้แต่สิ่งเดียวฤทธิ์ยาไม่พอแก่โรค โรคก็ไม่หาย บางอย่างก็กลานเป็นอาหารไป เช่นมะขามป้อมอย่างเดียวกินเข้าไปต้องเข้าใจว่าเป็นอาหาร เพราะฉะนั้นจึงต้องประสมกัน ตามที่ได้อธิบายมาดังนี้ ได้ชื่อว่ารู้จักชื่อยาสำหรับแก้โรค

จบความรู้หมวดที่ ๓

ความรู้หมวดที่ ๔

ว่าด้วยรู้ว่าอย่างใดจะควรแก้โรคชนิดใด

ความรู้ในหมวดนี้ เป็นความรู้อันสำคัญสุขุมอยู่ ถ้าไม่เรียนรู้ให้ชำนิชำนาญแล้ว จะเป็นแพทย์ดีไม่ได้ เพราะว่ายาที่จะให้คนไข้กินนั้น ทุกสิ่งทุกขนานที่ท่านได้วางลงเป็นตำราไว้ แล้วแต่เป็นยาดีที่ได้เคยรักษาไข้หายมาแล้วทั้งนั้น ถ้าจะว่าถึงคุณสรรพยาที่แก้โรคหายได้ก็มีคุณเป็นอนันต์ หมอไม่ได้เรียนรู้จริงเป็นแต่รู้ว่าเป็นยาก็ให้คนไข้กิน ถ้าผิดพลั้ง ก็อาจประหารชีวิตคนไข้เสีย ท่านจึงได้กล่าวว่ามีคุณก็อนันต์ มีโทษก็มหันต์ เพราะฉนั้นก่อนที่จะ

อธิบายว่ายาอย่างใดจะควรแก้โรคชนิดใด จะอธิบายถึงวิธีตรวจไข้เสียก่อน เพราะวิธีตรวจไข้ เป็นหลักอันสำคัญของหมอในการที่จะวางยา นับเป็นองค์ศิลป์อันหนึ่งในวิชาแพทย์ทีเดียวส่วนที่เมื่อรู้แล้วว่า คนเจ็บเป็นโรคเช่นนั้นจะเยียวยาแก้ไขด้วยวิธีนั้นให้หายได้ เช่นนี้ก็เป็นองค์ศิลป์อันหนึ่ง และเป็นข้อสำคัญของแพทย์อย่างหนึ่งด้วยจริง แต่ว่าความข้อนี้ยังมีตำราเป็นที่พึ่ง ตำราอาจช่วยแพทย์ได้มาก แต่ฝ่ายการตรวจอาการไข้นั้น ตำราเป็นแต่บอกไว้ว่าอาการไข้มีเช่นนั้น ๆ ชื่อว่าเป็นโรคนั้น ๆ แต่จะตรวจให้รู้ว่าคนไข้ที่มาให้รักษานั้น มีอาการเป็นอย่างนั้น ๆ หรืออย่างนี้ ๆ เพื่อรวบรวมเอาเป็นทางวินิจฉัยให้เป็นการแน่นอน ว่าเขาเป็นอะไรนั้น อยู่แก่ตาแพทย์ อยู่แก่หูแพทย์ที่จะดูและฟังให้ถึงความจริงก็อยู่ในใจแพทย์ที่ค้นคว้าซอกแซกถามหาเหตุผลประกอบกันให้ได้ถี่ถ้วน และทำความวินิจฉัยตกลงว่าคนไข้คนนี้ ๆ เจ็บเป็นโรคอย่างนี้ ๆ แน่และมีสิ่งนั้น ๆ เป็นเหตุให้เจ็บ ต่อได้ความจริงของการป่วยแล้วจึงจะทำความเห็นในส่วนที่ว่าจะแก้ไขด้วยวิธีใดแล้วเอาอะไรเป็นเครื่องแก้อีกชั้นหนึ่ง เมื่อเข้าใจแล้วเช่นนี้ก็ควรจะเห็นได้ว่า ถ้าหากตรวจอาการไข้ไม่ถ้วนถี่ ทำความวินิจฉัยผิด ก็เปรียบเหมือนคนเสียจักษุอันเดินไปโดยไม่รู้จักหนทาง เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว การที่จะเยียวยาการรักษาต่อไป ข้างหน้าก็ย่อมจะผิดไปด้วยกันหมดเหตุฉะนั้นจึงเห็นว่าชั้นตรวจอาการไข้นี้ เป็นข้อสำคัญของหมอโดย

แท้จริง หมอจะมีฝีมือดีก็เพราะศิลป์อันนี้ คือความชำนาญที่จะทำนายไข้ถูกมากกว่าผิด ก็การที่จะตรวจไข้นั้นจะบอกวิธีกันได้แต่พอเป็นหลักไว้สำหรับคิด แต่ที่จะมีความเห็นพลิกแพลงซอกแซกถาม และพิเคราะห์ให้ได้ละเอียดถี่ถ้วนนั้น ต้องแล้วแต่เรื่องของคนไข้จะโยงไป และแล้วแต่ความว่องไวเฉลียวแหลม และกลเม็ดวิธีของผู้ตรวจ เป็นการที่จะวางแบบแผนลงไปในตำราได้เป็นอันยาก วิธีที่จะเป็นหลักนั้น จะอธิบายไว้ต่อไปนี้

วิธีตรวจไข้

หลักที่ ๑ ประวัติของบุคคล

๑. ชื่อไร สำหรับทะเบียน

๒. อยู่ที่ไหน ภูมิประเทศของคนไข้นั้นเป็นอย่างไรสำหรับประเทศสมุฏฐาน

๓. เป็นชาติอะไร สำหรับรู้ลัทธิและความประพฤติ

๔. เกิดที่ไหน สำหรับประเทศสมุฏฐาน

๕. อายุเท่าไร สำหรับอายุสมุฏฐาน

๖. ทำมาหากินอย่างไร (ควรถามตลอดถึงอาหารการบริโภคของชนในหมู่นั้นด้วย) สำหรับวิเคราะห์เหตุผลประกอบ

๗. มีครอบครัวอย่างไร (ถามถึงพ่อแม่ลูกเมียผัว) สำหรับพิเคราะห์ถึงเผ่าพันธ์ และหนทางที่โรคจะเกิดเนื่องมา

๘. ความประพฤติอย่างไร (ถามถึงสูบฝิ่นกินเหล้าเป็นต้น และอิริยาบถอื่น ๆ) สำหรับพิเคราะเหตุผลประกอบ

๙. โรคภัยที่เคยเป็นมาแต่ก่อนมีอาการอย่างไร

หลักที่ ๒ ประวัติของโรค

๑. ล้มเจ็บแต่เมื่อใด (ถามวันและเวลาที่แรกป่วย) สำหรับกาลสมุฏฐาน อุตุสมุฏฐานและอายุของโรค

๒. มีเหตุอย่างไรจึงเจ็บ (ถามการก่อนป่วย) สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ

๓. แรกเจ็บมีอาการอย่างไร

๔. แล้วมีอาการเป็นลำดับมาอย่างไร

๕. ได้รักษาพยาบาลเป็นลำดับมาอย่างไร

๖. แล้วมีอาการแปรผันเป็นอย่างไร

๗. อาการที่ป่วยในวันหนึ่ง ๆ เป็นอย่างไร (เพื่อจะรู้อาการหนักเบาตามทุ่มโมงในวันหนึ่ง ๆ) สำหรับกาลสมุฏฐาน

๘. การป่วยปัจจุบันในเวลาที่ตรวจหมอเห็นด้วยตา และมีความสำคัญเข้าใจอย่างไร

หลักที่ ๓ ตรวจร่างกาย

๑. เป็นคนมีรูปร่างอย่างไร
๒. มีกำลังอย่างไร
๓. มีสติอารมณ์เป็นอย่างไร
๔. มีทุกข์ เวทนาเป็นอย่างไร
๕. ชีพจรเดินอย่างไร
๖. หายใจเป็นอย่างไร
๗. ตรวจหัวใจ
๘. ตรวจปอด
๙. ตรวจลิ้น
๑๐. ตรวจผิวพรรณ
๑๑. ตรวจเฉพาะที่ป่วย (เช่นแผลเป็นต้น)

หลักที่ ๔ ตรวจอาการ

๑. ลองปรอท
๒. เหงื่อ
๓. อุจจาระ (ทั้งถามทั้งตรวจ)
๔. ปัสสาวะ (ทั้งถามทั้งตรวจ)
๕. อาหาร การบริโภคของคนไข้
๖. เสียง

๗. หลับนอน

๘. ความรู้สึกภายใน

๙. ความรู้สึกปากและในคอ

๑๐. ความรู้สึกภายนอก

ข้อความเหล่านี้ใช่ว่าจะต้องตรวจ ทุกสิ่ง ทุกอย่างทุกเรื่องทุกราย ย่อมสุดแล้วแต่ความต้องการ ยังนอกจากที่มีในหลักเหล่านี้ จะมีอย่างอื่นที่ควรถามอย่างไรอีกบ้าง ต้องสุดแล้วแต่เหตุผลที่จะปรากฏกระทบกระทั่งไปถึง และแล้วแต่ความคิดความเห็นที่จะสอดส่องของผู้ตรวจ เมื่อตรวจได้ความพอที่จะทำความเห็นได้แล้ว จึงถึงคราวที่จะวินิจฉัยว่า

๑. คนเจ็บมีอาการเช่นไร มีโรคชนิดไร ชื่อไร

๒. โรคนั้น ๆ มีที่เกิดแต่อะไรเป็นต้นเหตุ

๓. โรคเช่นนี้จะเยียวยาแก้ไขด้วยวิธีใดจึงจะถูกแก่โรค

๔. สรรพคุณยาสำหรับที่จะบำบัดโรคเช่นนั้น ๆ จะใช้สรรพคุณยาอะไร

เริ่มตรวจอาการไข้ ให้ทราบชัดเจนเสียก่อน แล้วจึงพิเคราะห์ทำความเห็นการที่จะเยียวยาโดยลำดับดังนี้

(๑) ตรวจผล (ก) คนเจ็บมีอาการเช่นนี้มีอะไรเป็นสมุฏฐานพิกัดอะไร

(ข) คนเกิดในประเทศนี้ อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร

(ค) มีอายุเท่านี้อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร

(ฆ) ในเวลาที่เจ็บเป็นฤดูนี้ อะไรเป็นสมุฏฐานพิกัดอะไร

(ง) เริ่มจับมาถึงเพียงนี้ แล้วปรวนแปรมาโดยลำดับดังนี้ อะไรเป็นสมุฏฐานพิกัดอะไร

รวมได้ความว่าอะไรพิการ เรียกว่าโรคชนิดใด ชื่อไรดังนี้แล้วจึง

(๒) ค้นต้นเหตุเมื่อได้ความแล้ว พึงเอาอาการนั้นมาเป็นหลักพิเคราะห์ว่า ไข้นั้นเกิดด้วยเหตุใด คืออะไรขาดอะไรเกิน หรือกระทบกระทั่งอะไรจึงเป็นเหตุวิปลาศขึ้น

(๓) หาทางแก้ไข เมื่อเห็นหนทางที่จะแก้ไขแล้ว จึงพิเคราะห์เลือกยาที่จะใช้ขนานใดแก้อะไร ใช้สรรพคุณยาอะไรบ้าง อย่างใดมากน้อยเท่าใดให้กินเวลาใด แล้วจึงวางยาตามลักษณะของโรคที่มีอยู่นั้นต่อไป

จะกล่าวด้วยยา

ยาที่ท่านบอกวิธีให้ทำ คืออะไรกับอะไรบ้างมีส่วนเท่ากัน หรือยิ่งหย่อนกว่ากันเท่าไร ประสมกันแล้วเรียกชื่ออย่างไร สำหรับใช้แก้โรคอะไรนั้น มีแจ้งอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งได้รวบรวมลงไว้ในแพทย์ศาสตร์สงเคราะเล่ม ๑ เล่ม ๒ นั้นแล้ว มีมากมายหลายขนาน นักจะพรรณาให้สิ้นสุดได้ในที่นี้ก็จะซ้ำกัน

ไป จึงขอกล่าวแต่ชื่อยาที่เป็นขนานสำคัญ ๆ พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ยาแดงสีเสน เอาโกฐทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ เปราะหอม ๑ หัวดองดึง ๑ เจตมูลเพลิง ๑ เจตพังคี ๑ พริกไทย ๑ พริกหอม ๑ พริกหาง ๑ ขิงแห้ง ๑ ยาทั้งนี้หนักสิ่งละ ๑ บาท สักขี ๒ บาท ฝางเสน ๑ ตำลึง ดอกคำไทย ๑ ตำลึง ลูกผักชี ๒ ตำลึง ๑ บาท ทำผงแก้อาโปธาตุหย่อน แก้ซักหอบน้ำดอกไม้ แก้ลมน้ำขิง แก้รากน้ำ ลูกยอกับลูกผักชีต้มแทรกพิมเสน แก้ลมจุกเสียดน้ำกะเทียมขิงต้ม แก้โลหิตแห้งร้าง น้ำเทียนดำต้มกินหาย

ยาวาตาธิจร เอาโกฐสอ ๑ โกฐพุงปลา ๑ ว่านน้ำ ๑ ดีปลี ๑ เปลือกโมกมัน ๑ สค้าน ๑ ลูกผักชี ๑ อบเชย ๑ ลูกเร่ว ๑ แห้วหมู ๑ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาค ตำผงแก้ลมในกองอากาศธาตุ แก้คลื่น แก้เหียน แก้อาเจียน แก้วิงเวียน ยดด้วยน้ำดอกไม้แทรกพิมเสนหรือน้ำร้อน น้ำขิงต้มแทรกพิมเสนก็ได้

ยาสำราญนิทรา เอาพิมเสน ๑ โกฐหัวบัว ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจัน ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ สิ่งละ ๒ สลึง จันทน์ทั้ง ๒ กฤษณา ๑ กลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ ชลูด ๑ การะบูน ๑ กันชารากเข้าเรือ ๑ ผลสบ้าบั้งไฟ ๑ กลอย ๑ อบเชยเทศ ๑ สิ่งละ ๓ ส่วน หญ้าฝรั่น ๒ ส่วน ตำเป็นผงยดด้วยน้ำดอกไม้พิมเสนแก้ลม

ยาแดงวัดประสาท เอาเปล้าน้อย ๒ สลึง ดอกบุญนาก ๑ ดอกสาระภี ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกมะลิ ๑ เกษรบัวหลวง ๑ รากหญ้านาง ๑ เถามวกแดง ๑ เถามวกขาว ๑ ดอกคำฝอย ๑ แก่นสน ๑ โกฐหัวบัว ๑ โกฐสอง ๑ โกฐกระดูก ๑ ขอนดอก ๑ กะลำพัก ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์เทศ ๑ สักขี ๑ กฤษณา ๑ ชลูด ๑ อบเชยเทศ ๑ แก่นไม้แดง ๑ แก่นประดู่ ๑ เปลือกไข่เหน้า ๑ ระย่อม ๑ พิศนาด ๑ ลูกประคำดีควาย ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท ตำผงแก้พิษผี พิษทรางซึ่งทำให้ตัวร้อนเชื่อมมัวระหายน้ำ เพ้อคลั่ง ทำ พิษต่าง ๆ กระสายน้ำดอกไม้เหมือดคน รากมะนาว รากมะปรางหวาน ฝนแทรกเป็นน้ำกระสาย

ยาหอมมหากาฬ เอาเกษรบัวหลวง ๑ ดอกบัวขม ๑ ดอกบัวเผื่อน ๑ ดอกสัตบุษย์ ๑ ดอกนางแย้ม ๑ ดอกมะลิ ๑ ดอกน้ำเต้า ๑ ดอกผักเข้า ๑ ดอกบวบขม ๑ ดอกขี้กาทั้ง ๒ ดอกส้มมื ๑ ดอกซะบา ๑ ดอก พิกุล ๑ ดอกบุญนาก ๑ ดอกทองหลางทั้งสอง ๑ ดอกท้าวยายม่อม ๑ ดอกตำลึงทั้งสอง ๑ ดอกฝ้ายทั้งสอง ๑ เกษรทั้งนั้นเอาสิ่งละ ๑ บาท ฝางเสน ๓ ตำลึง ครั่ง ๓ บาท ดอกคำฝอย ๑ ตำลึง สานส้ม ๓ บาท จันทน์แดง ๑ ตำลึง จันทน์ขาว ๑ ตำลึง หวายขม ๑ บาท หวายตะมอย ๑ บาท หวายลิง ๑ บาท หัวมหากาฬ๑บาท หวายตะค้า

๑ บาท รากลำโพง ๑ ตำลึง รากมะกอก ๑ ตำลึง หัวถั่วพู ๑ ตำลึง รากขี้กาทั้งสองสิ่งละ ๑ ตำลึง ประสมกันขึ้นแท่งไว้ แก้กาฬร้อนน้ำจันทน์น้ำดอกไม้น้ำซาวเข้า แก้กาฬซักน้ำครำน้ำไส้พึกน้ำดอกนมแมว แก้ไข้ร้อนเพื่อพิษเสมหะน้ำลูกมะกอก ลูกประคำดีควายแทรกดีงูเหลือม แก้เชื่อมมึนระหายน้ำ น้ำรากมะกอกรากบัวหลวง แก้กาฬไข้กาฬโลหิตพิษเสมหะ

ยาชื่อมหานิลทีคุณ เอาโกฐสอ ๑ โกฐเขมา ๑ โกฐพุงปลา ๑ โกฐเชียง โกฐกระดูก ๑ โกฐก้านพร้าว ๑ โกฐจุลาลำพา ๑ โกฐกักกรา ๑ จันทน์ทั้ง ๒ อบเชยทั้ง ๒ เถามวกทั้ง ๒ มหาละลายทั้ง ๒ กฤษณา ๑ กลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ ชะลูด ๑ แก่นพรม ๑ หัวมหากาฬ ๑ หวายตะค้า ๑ หวายตะมอย ๑ ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ สังกรนี ๑ เนรภูสี ๑ มหาสดำ ๑ มหาสะแดง ๑ หัศดำ ๑ โพปราสาท ๑ ราชมานพ ๑ เพ็ชหลูกัน ๑ ปลาไหลเผือกแดง ๓ พระยารากเดียว ๑ พระยารากดำ ๑ พระยารากขาว ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุญนาค ๑ ดอกโยทะกา ๑ ดอกมะลิ ๑ ดอกลำดวน ๑ ดอกสลิด ๑ ดอกพุทธชาติ ๑ ดอกสัตบุษย์ ๑ เกษรบัวขม ๑ เกษรบัวเผื่อน ๑ เกษรบัวหลวง ๑ เกษรสัตบุษย์ ๑ เกษรสาระภี ๑ อำพัน ๑ ชะมด ๑ พิมเสน ๑ ลูกประคำดีควายเอา ๒ ลูก พิศนาม ๔

ส่วนระย่อม ๕ ส่วน ไคร้เครือ ๖ ส่วน คุคะ ๗ ส่วน หญ้าตีนนก ๖๕ ส่วน พรรพยา ๖๖ สิ่งนี้ทำเป็นจุณแล้ว จึงเอาเขี้ยวเสือเขี้ยวจรเข้ เขี้ยวแรด เขี้ยวหมี เขี้ยวหมู เขี้ยวเม่น เขี้ยวปลาพยูน เขาแกะ เขาแพะ เขาเลียงผา เขาสิงหนัด เขาฟาน เขากะจับ เขากวาง เขาโค เขากระบือ งาช้าง กรามช้าง นอแรด กรามแรด ฝนเอาเสมอภาค น้ำลูกปะคำดีควาย ต้มละลาย เป็นน้ำกระสาย บดทำแท่งไว้ละลายน้ำกระสายต่าง ๆ น้ำดอกมะลิน้ำดอกไม้เทศแก้ไข้เหนือไข้พิษไข้สันนิบาต แลกาฬภายในแลอาคันตุกะโทษ แก้ไข้สรรพพิษทั้งปวง ขนานนี้พระอาจารย์ท่านกล่าวสรรเสริญว่าวิเศษนัก ท่านตีราคาไว้ ๑๐๐ ชั่งทองแล

ยาชื่อจักระวาฬฟ้าครอบ แก้พิษไข้กาฬทั้งปวงสารพัดพิษอันใด ๆ ก็ดี พิษกาฬภายในภายนอกให้กลุ้มหัวใจก็ดี แลพิษกาฬทั้งปวง ๗๐๐ จำพวกที่มิได้ขึ้นมาทำพิษ คุดอยู่ในหัวใจและตับและปอดทั้งปวง ภายในก็ดี แลหลบอยู่ตามผิวหนังภายในก็ดี และพิษฝีหัวเดียวก็ดี ตานทรางก็ดี ท่านให้ทำยาขนานนี้ไว้แก้ถ้าเว้นไว้แต่โบราณกรรมนั้นแลจนอยู่ แต่ปัจจุบันกรรมหายสิ้นแลท่านหมอแพทย์ทั้งปวงจงเร่งทำยาขนานนี้ขึ้นไว้ใช้ จึงจะสู้กับกาฬ ๗๐๐ จำพวกได้ ท่านให้เอาเขี้ยวเสือ ๑ เขี้ยวหมู ๑ เขี้ยวหมี ๑ งวงปลา

ฉนาก ๑ เงี่ยงปลากะเบน ๑ นอแรด ๑ งาช้าง ๑ เขากวาง ๑ เขากุย ๑ เขาแพะ ๑ เขาแกะทั้งนี้ขั้วให้เกรียม หวายตะค้า ๑ หวายตะมอย ๑ เจตพังคี ๑ สังกรนี ๑ ดอกสัตบุษย์ ๑ สัตตะบงกช ๑ สัตบัน ๑ บัวหลวง ๑ บัวขม ๑ บัวเผื่อน ๑ บัวจงกลนีพิกุล ๑ บุญนาก ๑ สาระภี ๑ มะลิซ้อน ๑ มลิลา ๑ จำปา ๑ พิมเสน ๑ พิมเสนเกล็ด ๑ การะบูน ๑ น้ำประสานทอง ๑ โกฏทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ สมุลแว้ง ๑ เห็ดกระถินขาว ๑ เห็ดกระถินพิมาน ๑ เห็ดมะพร้าว ๑ เห็ดตาน ๑ เห็ดงูเห่า ๑ เห็ดมะขาม ๑ เห็ดไม้รัง ๑ เห็ดไม้แดง ๑ เห็ดตับเต่า ๑ หัวมหากาฬทั้ง ๕ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคสารพัดดีเป็นน้ำกระสายบดปั้นแท่งไว้แก้กาฬ ๗๐๐ จำพวก แก้ได้ทุกประการ น้ำกระสายยักใช้ตามแต่ชอบโรคเถิด ถ้าจะใช้แก้กาฬน้ำครำก็ได้ น้ำมูตเจือน้ำดอกไม้ก็ได้ ถ้าจะพ่นแก้ร้อนเอาน้ำซาวข้าวก็ได้

ยาสิ้นเมือง เอาจันทน์แดง ๑ จันทน์ชมด ๑ จันทนา ๑ พิศนาด ๑ ระย่อม ๑ ไคร้เครือ ๑ มหาละลายทั้ง ๒ คุคะ ๑ มหาสดำ ๑ รากราชมานพ ๑ รากหญ้านาง ๑ รากท้าวยายม่อม ๑ รากขี้กาแดง ๑ สังกระนี ๑ เนระภูสี ๑ ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ ทองคำเปลว ๓ แผ่น รากดินขั้ว ๔ ราก ดอกสาระภี ๕ ดอกพิกุล ๖

สบ้าใหญ่ ๓๓ ประคำดีควาย ๒๗ สรรพยา ๒๘ สิ่งนี้ทำเป็นจุณแล้วจึง เอานอแรดกรามแรดงาช้างกรามช้าง เขากวางฝนเอาน้ำเสมอภาค ละลายน้ำดอกมะลิเป็นกระสายทำเป็นแท่งไว้ ละลายน้ำซาวข้าวก็ได้ น้ำดอกไม้ก็ได้ กินแก้สารพัดไข้ ไข้เหนือไข้พิษ แลกาฬทั้งปวงวิเศษนัก ได้ใช้มามากแล้วอย่าสนเท่ห์เลย ท่านตีราคาไว้ ๑๐๐ ชั่งทองแล

ยาชื่อเฟื่องสมุท เอาจันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ จันทน์ชมด ๑ จันทนา ๑ กฤษณา ๑ ขอนดอก ๑ ชลูด ๑ อบเชย ๑ ชะเอมทั้ง ๒ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ดอกสันพร้านางแอ ๑ ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ สังกรณี ๑ เนรภูสี ๑ พิศนาด ๑ ระย่อม ๑ ไคร้เครือ ๑ คุคะ ๑ มหาสดำ ๑ มหาละลาย ๑ รากขี้กาแดง ๑ รากพักเข้า ๑ รากพุมเรียง ๑ บ้าน ๑ รากเท้ายายม่อม ๑ รากหญ้านาง ๑ รากมะเดื่อ ๑ อุทุมพร (ชุมพร) ๑ รากคนทา ๑ รากชิงชี่ ๑ เกษรบัวหลวง ๑ เกษนสัตบุษย์ ๑ เกษรสารภี ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุญนาก ๑ ดอกมะลิ ๑ ชะมด ๑ พิมเสน ๑ หญ้าฝรั่น ๑ อำพัน ๑ ทองคำเปลว ๔ แผ่น ลูกประคำดีควาย ๒๑ สบ้าใหญ่ ๓ ตำลึง ๒ บาท สรรพยา ๔๕ สิ่งนี้ทำเป็นจุณแล้วจึงเอาเขี้ยวเสือ เขี้ยวจรเข้ เขี้ยวหมี เขี้ยวหมู เขาแพะ เขาแกะ เขากวาง เขาสิงหนัด เขาเลียงผา งาช้าง กรามช้าง นอแรด ฝนเสมอภาค เอาน้ำจันทน์ทั้ง ๒ ต้มละลายเป็นกระสายบดทำแท่ง ไว้ละลาย น้ำดอกไม้ น้ำซาวข้าวน้ำ

คราก็ได้ กินแก้ไข้เหนือกระทำให้ร้อน ๆ หนาวๆ และให้กระวนกระวาย ให้จับเป็นเพลา และเว้นวันจับก็ดี ถ้าแก้ร้อนละลายน้ำซาวข้าว ถ้าแก้เย็น ละลายน้ำร้อน แก้กาฬกระ ทำพิษละลายน้ำครำ แก้ลงละลายน้ำ เปลือกมะเดื่อต้ม แก้ ไข้พิษละลายน้ำเขียวงา แก้หิวหอบ ละลายน้ำข้าวขั้ว แก้เชื่อมละลาย ถั่วภูต้ม แก้เสมหะละลายน้ำมะกล่ำเครือต้ม ถ้ากินเข้ามิ ได้ละลายน้ำข้าวต้มน้ำตาลกรวดชะมด พิมเสนรำหัดกิม แก้กำเดากล้าละลายน้ำลูกกะดอมต้ม แก้ท้องขึ้นแก้ธาตุทั้ง ๔ ละลายน้ำเบญจกูลต้มพริกไทยดีปลี ขิงไพร รำหัดกิน แก้ขี้สาวะ ซึ่งกระทำ ให้เหลืองให้แดงให้ขาวละลายน้ำปลาไหลเผือก โรคทั้ง ๒ เถาวัลเหล็กต้มแก้ขี้สาวะละลายน้ำ แตงกวาหมกไฟ ดินประสิวขาว สานส้มรำหัด กินขนาดนี้ท่านสรรเสริญว่าวิเศษนัก เป็นคู่กันทั้ง ๓ ขนาน ท่าน ได้ใช้มามากแล้ว อาจารย์ท่าน ได้คิดไว้เป็นยา สำหรับให้เป็น หลักแห่งไข้เหนือทั้งปวง

ยาเขียวมหาคงคา เอาใบมะยม ๑ ใบมะเฟือง ๑ ใบหมากภู่ หมากเมีย ๑ ใบน้ำเต้า ๑ ใบพรมมิ ๑ ใบชะบา ๑ ใบสวาด ๑ ใบฝ้ายแดง ๑ ใบระงับ ๑ ใบถั่วและ ๑ ใบเทียน ๑ ใบขมิ้นทั้ง ๒ ใบทับทิม ๑ ใบมะลิ ๑ ใบกระพังโหม ๑ หญ้าแพรก ๑ หญ้าปากควาย ๑ ใบสมี ๑ ใบทรงบาดาน ๑ ใบเสนียด ๑ ใบท้าวยายม่อม ๑

ใบมะเดื่อดิน ๑ ใบมะเดื่อชุมพร ๑ ใบมะแว้งทั้ง ๒ หนึ่ง ใบตำลึงทั้ง ๒ หนึ่ง ใบมะระ ๑ ใบองัชัน ๑ ใบพุดทรา ๑ ใบเล็บมือนาง ๑ ใบทองพันชั่ง ๑ ใบหญ้านาง ๑ ใบทองหลางทั้งสอง ๑ บรเพ็ด ๑ ผักโหมหิน ๑ ผักโหมหัด ๑ ใบถั่ว ๑ ใบฝ้ายขาว ๑ ใบผักกระโฉม ๑ ใบพั่กเข้า ๑ ใบลำโพง ๑ หัวขมิ้นอ้อย ๑ หัวขมิ้นชัน ๑ ใบผักเค็ด ๑ ใบชุมเห็ดไทย ๑ เอาเท่ากันบดเป็นแท่งไว้แก้ไข้ปวดหัวตัวร้อน น้ำมูตร์ น้ำดอกไม้ น้ำซาวข้าว

ยาเขียวเบญจขันธ์ เอาใบผักกะโฉม ๑ใบสันพร้าหอม๑ ใบฝ้ายแดง ๑ ใบสันพร้ามอน ๑ ใบพรมมิ ๑ ใบพิมเสน ๑ ตำเป็นผงแก้พิษไข้ให้ร้อนให้ระหายน้ำ น้ำดอกไม้ เม็ดมะกอก ๕ ผล รากบัวหลวงแช่เป็นกระสาย

ยาเขียวมหากาฬ ให้เอาเถาชิงช้าลี ๑ รากพั่กเข้า ๑ รากถั่วภู ๑ ใบสะเดา ๑ ใบเสนียด ๑ ใบหนาด ๑ เถาน้ำเต้า ๑ เถาตำลึง ๑ เถามะระ ๑ ใบหอมแดง ๑ ทำผงแก้สารพัดกาฬทั้งปวง น้ำดอกไม้ เขี้ยวเสือ เขี้ยวจรเข้ ฝนเป็นน้ำกระสาย ฯ

ยามหานิลกาฬกระบือ เอากระดูกหัวหมาดำ ๑ กระดูกงูเหลือม ๑ กระดูกงูสมิงครา ๑ กะดองปู่ป้า ๑ กะดองเต่านา ๑ ก้ามปูทะเล ๑ กระดูกแร้ง ๑ กระดูกหัวแมวดำ ๑ คางคกตายซาก ๑ ยาเหล่านี้ขั้วให้ไหม้เกรียมเป็นถ่าน หวายตะค้า ๑ รากลำโพง ๑ ประสมตำผง แก้สารพัดกาฬ ทั้งปวง น้ำมูตร์น้ำยาหมู่ฝน หรือน้ำดอกไม้ก็ได้

ยามหานิลแท่งทอง เอารากมะกอก ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ รากมะไฟ ๑ รากกะท้อน ๑ รากมะปรางหวาน ๑ รากละหุ่งแดง ๑ รากลำโพงกาสลัก ๑ ไม้สัก ๑ ยาเหล่านี้เผาให้เป็นถ่าน ใบทองหลางใบมณ ๑ ลูกประคำดีควาย ๑ ขั้วแต่พอเกรียม เมื่อเวลาระบดสาระพัดดี ละลายน้ำประสม กับยาปั้นเป็น เม็ดขี้ดทอง แก้สาระพัดพิษสาระพัดกาฬ น้ำยาแก้ ๕ รากต้มเป็นกระสาย

ยาประสระก้านพลู เอาเทียนดำ๑ เทียนขาว ๑ โกฏสอ ๑ โกฏกระดูก ๑ มาตทั้ง ๒ การะบูน ๑ ใคร้เครือ ๑ เปลือกเพกา ๑ เปลือกขี้อ้าย ๑ ใบกระวาน ๑ ลูกกระวาน ๑ ผักชี ๑แฝกหอม ๑ ว่านน้ำ ๑ กะชาย ๑ เปราะ ๑ รากแจง ๑ กรุงเขมา ๑ ยาเหล่านี้หนักสิ่งละ ๑ บาท รากเข้าสานหนัก ๒ บาท เนื้อไม้ ๑ ลูกจันทน์ ๑ ขมิ้นชัน ๑ ยาทั้งนี้หนักสิ่งละ ๒ บาท น้ำประสานทอง ๑ ไพร ๑ เบญจกูล ๑ ยาเหล่านี้หนักสิ่งละ ๒ สลึง กานพลูเท่ายาทั้งหลาย แก้ปวดมวนลูกจันทน์เทศ ไพลกระทือหมกไฟเป็นกระสาย

ยาประสระการแดง แก้พิษลงแดงแก้บิด เอารากช้าพลู ๑ บาท สค้าน ๑ เจตมูลเพลิง ๑ ขิง ๑ ดีปลี ๑ แห้วหมู ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ สิ่งละ ๑ บาท ลูกกระวาน ๑ สลึง กานพลู ๑ พริกไทย ๑ โกฏทั้ง ๕ หนึ่ง เทียนทั้ง ๕ หนึ่ง ยาทั้งนี้สิ่งละ ๑ บาท ลูกเบญกานี ๑ สีเสียดทั้งสอง ๑ ครั่ง ๑ หมากขี้ไก่๑

เปลือกแมงคุด ๑ เม็ดตะบูน ๑ เปลือกขี้อ้าย ยาทั้งนี้เอาสิ่งละตำลึง เปลือกทับทิม ๑ บาท แก้ลงน้ำเปลือกแค เปลือกสะเดาเปลือกขี้อ้าย เทียนดำ แก้บิดปวดมวนฝรั่งทั้ง ๕ เปลือกไข่เน่า ใบกระท่อม บรเพ็ด ขมิ้นอ้อย เทียนดำ ใบเสนียด หนักสิ่งละ ๑ บาท ขี้ยาฝิ่นหนัก ๒ สลึง ต้มเป็นกระสายเวลาจะบดแทรกเนื้อไม้พิมเสน

ยาประสระทับทิม เอากำมะถันแดง ๑ สลึง กำมะถันเหลือง ๑ สลึงเฟื้อง การบูน ๑ สลึงเฟื้อง กฤษณา ๒ สลึง กลำพัก ๑ สลึง โกฏกระดูก ๑ สลึง โกฏเขมา ๑ สลึง ลูกจันทร์ ๓ สลึง ดอกจันทร์ ๑ สลึง จันทน์เทศ ๑ สลึงเฟื้อง จันทน์แดง ๑ สลึงเฟื้อง สีเสียดเทศ ๒ สลึง สีเสียดไทย ๒ สลึง ลูกเบญกานี ๑ บาท ๑ สลึง ครั่ง ๒ สลึง เปลือกมะขาม ๓ สลึง เปลือกตะขบ ๓ สลึง แก่นสนเทศ ๑ สลึง กันชา ๑ สลึง สเดา ๑ บาท ลูกกลาย ๓ สลึง ซเอมเทศ ๑ สลึง ฝิ่น ๑ สลึง ตรีกฏุกสิ่งละสลึง ขมิ้นอ้อย ๑ สลึงเฟื้อง ดีงูเหลือม ๑ สลึง กระเทียมกรอบ ๑ บาท ๑ สลึง กานพลู ๑ บาท เปลือกหางกลาย ๒ บาท ๒ สลึง กระทำผงละลายน้ำเปลือกแคเปลือกเพกา เปลือกฝางต้มเป็นกระสาย แซกสุรากินแก้ลงหยุด แก้มูกเลือดละลายน้ำปูนใส แทรกกระทือหมกไฟและแก้ลงตานทางแลลงโทยริดสีดวงหาย

ยาประสระกระเทียม จันทน์เทศ ๑ บาท จันทน์แดง ๑ ชลูด ๑ เทียนขาว ๑ ลูกจันทน์สิ่งละ ๑ บาท ดอกจันทน์ ๓ บาท กานพลู ๓ บาท แห้วหมู ๔ บาท มะตูมอ่อน ๔ บาท การบูน ๕ บาท กำมะถันแดง ๕ บาท มหาหิง ๑ สลึง เบญจะกูลสิ่งละ ๓ สลึง กระเทียมกรอบเท่ายาทั้งหลาย กินด้วยน้ำเปลือกมะตูมเปลือกมะรูมแก้ปวดแน่นเสมหะโลหิต ประสระอุจาระให้จางกลิ่นแก้คันธลามก

ยาประสระกะท่อม เอาเทียนทั้ง ๕ ฝางเสน ๑ สน ๑ ครั่ง ๑ งาช้าง ๑ สักขี ๑ จันทร์ทั้งสอง ๑ ข่า ๑ ใบเทียน ๑ ใบทับทิม ๑ ใบชิงช้าชาลี ๑ เขากวาง ๑ ใบมะลิซ้อน ๑ ใบมาลิลา ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ สลึง กำลังวัวเถลิง ๑ ขิงแห้ง ๑ ขมิ้นชัน ๑ การบูน ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ เฟื้อง ขมิ้นอ้อย ๑ สลึงเฟื้อง กระทือ ๒ สลึงเฟื้อง กระทือ ๒ สลึง ไพลหมกไฟ ๑ บาท ใบกระท่อมเท่ายาทั้งหลาย ตำผงละลายน้ำสุราแก้ปวดมวน น้ำกานพลูต้ม

ยาเหลืองปิดสมุท แห้วหมู ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ เปลือกเพกา ๑ รากกล้วยตีบ ๑ กระเทียม ๑ ดีปลี ๑ ชันย้อย ๑ ครั่ง ๑ สีเสียดไทย ๑ สีเสียดเทศ ๑ ใบเทียน ๑ ใบทับทิม ๑ ขมิ้นชันกึ่งยาทั้งหลาย แก้อุจาระเป็นเสมหะโลหิต

ยาเหลืองโสพศ พริกไทย ๑ ขิง ๑ กระเทียม ๑ ข่า ๑ กระชาย ๑ ดีปลี ๑ เหง้าตะไคร้ ๑ ใบกะเพรา ๑ ว่านร่อนทอง ๑ ว่าน

กิบแรด ๑ หอม ๑ กระทือ ๑ ไพล ๑ ผิวมะกรูด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ว่านน้ำ ๑ ยาเหล่านี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท กำมะถันหนัก ๔ บาท ขมิ้นชันเท่ายาทั้งหลายแก้ลงบ่วดท้อง

ยาธรณีสันทฆาฏน้อย แก้โรคในกองกษัยกล่อนทั้งชายทั้งหญิงให้จุกเสียดขับเสมหะแห้ง ให้ไอให้หอบให้ผูกพรรดึก เป็นโรคเพราะเส้นจึงเป็นต่างๆ เอาชะเอม ๒ บาท โกฐเขมา ๑ บาท โกฐกระดูก ๑ บาท โกฐน้ำเต้า ๑๐ บาท สค้าน ๑ บาท รากเจตมูลเพลิง ๒ บาท ช้าพลู ๓ บาท ขิงแห้ง ๓ บาท ดีปลี ๒ บาท พักแพวแดง ๒ บาท ว่านน้ำ ๒ บาท อบเชยเทศ ๑ สมุลแว้ง ๑ บาท หัวกระดายแดงหัวกระดายขาว หัวกลอย หัวบุก หัวอุตพิษคองดึ๋ง โหราท้าวสุนักข์ กันชา กานพลู ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ เทียนดำ เทียนขาว ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท สมอไทย ๖ บาท มะขามป้อม ๖ บาท มหาหิง ๒ ตำลึง การบูน ๖ บาท รงทอง ๓ ตำลึง ยาดำ ๕ ตำลึง พริกไทยเท่ายาทั้งหลาย กระสายน้ำมะนาวมะกรูดก็ได้

ยาปัตฆาฏน้อย เอาโกฐสอ ๑ โกฐเขมา ๑ หัวคองดึ๋ง ๑ หัวอุตพิต ๑ หัวบุกรอ ๑ หัวกระดายแดง ๑ หัวกระดายขาว ๑ หัว กลอย ๑ แก่นแสมสาร ๑ แก่นแสมทะเล ๑ มหาหิง ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท แก่นขี้เหล็กหนัก ๓ บาท พริกไทย ๕ บาท

โกฏน้ำเต้า ๓ บาท สมอเทศลูกใหญ่ ๓ บาท ทำผงละลายน้ำผึ้ง น้ำร้อน น้ำส้มซ่าก็ได้ แก้เส้นขี่ตฆาฏดีนักใช้แล้ว

ยาปัตฆาฏใหญ่ เอาชะเอมเทศ ๒ บาท โกฏสอ ๑ โกฏหัวบัว ๑ โกฏกระดูก ๑ สค้าน ๑ สมุลแว้ง ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๒ บาท ขิง ๑ เจตมูลเพลิง ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ กานพลู ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ หัวดองดึง ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท หัวกระดายแดง ๑ หัวกระดายขาว ๑ หัวอุตพิษ ๑ หัวบุก ๑ หัวกลอย ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๓ บาท โหราท้าวสุนักข์ ๒ บาท ลูกสมอไทยเอาแต่เนื้อหนัก ๑๐ บาท กันชา ๑ บาท ๒ สลึง ดีปลีหนัก ๑ บาท โกฏน้ำเต้า ๖ บาท โกฏจุลาลำเภา ๒ บาท รงทองหนัก ๓ ตำลึง ยาดำ ๓ ตำลึง มหาหิง ๕ บาท การบูน ๑ ตำลึง พริกไทยร่อนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงกะสายน้ำมะกรูด มะนาว ส้มมะขามเปียกก็ได้ แก้ลมขี่ตฆาฏสันทฆาฏลมสัตฆาฏกุมภัณฑยักษ์ บาทยักษ์จุกเสียดแน่น ผูกเข็นพรรดึก แก้ลมบาทยักษ์ ซึ่งกระทำให้ชักปากเบี้ยวตาแหกหาย

ยาวาตาวาธ เอาโกฏสอ ๑ โกฏเขมา ๑ โกฏจุลาลำเภา ๑ มหาหิง ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท กานพลู ๑ บาท ๒ สลึง การบูน ๑ บาท ๒ สลึง ดอกจันทน์ ๑ บาท ๒ สลึง ลูกพิลังกาสา ๑ บาท ๒ สลึง กันชา ๑ บาท ๒ สลึง โกฏหัวบัวหนัก ๒ บาท

สมอเทศ ๒ บาท กลำพัก ๒ บาท จันทนา ๒ บาท พริกหาง ๒ บาท พริกหอม ๒ บาท ดีปลี ๒ บาท พริกไทย ๑๐ ตำลึง ลูกกะวาน ๒ บาท ๑ สลึง เนื้อไม้ ๓ บาท ขิง ๓ บาท ทำผงกระสายน้ำ ผึ้งน้ำร้อน น้ำข่าก็ได้ กินแก้ลมขึ้นเบื้องสูง แก้ท้องขึ้นเสียดแน่น

ยาอภัยสาลี ลูกจันทน์ ๑ สลึง ดอกจันทน์ ๒ สลึง ลูกกะวาน ๓ สลึง กานพลู ๑ ลูกพิลังกาสา ๑ บาท ๒ สลึง ว่านน้ำ ๑ บาท ๓ สลึง โกฎสอ ๒ บาท โกฎเขมา ๒ บาท ๑ สลึงเทียนเข้าเปลือก ๒ บาท ๒ สลึง เทียนแดง ๓ บาท ๒ สลึง เทียนขาว ๒ บาท เทียนตาตั๊กแตน ๒ บาท ๑ สลึง เจตมูลเพลิง ๓ บาท สมอไทย ๓ บาท ๑ สลึง สมอเทศ ๓ บาท ๑ สลึง หัวบุกรอ ๓ บาท ๓ สลึง สหัศคุณเทศ ๑ ตำลึง ๒ บาท จันทน์เทศ ๑ ตำลึง กันชา ๓ บาท ๓ สลึง พริกล่อน ๑ ตำลึง กินเช้าเย็นทุกวันแก้สารพัดลม ๘ จำพวกแก้โลหิต ๒๐ จำพวก แก้ริดสีดวง ๒๐ จำพวกยานี้ก็ได้ ๓ เดือนหายโรคาพยาธิมิได้มีเลย อายุวัณฌะนะทั้งเกิดปัญญารู้หลักนักปราชญ์มากกว่าคนทั้งปวง ถ้าผู้ใดพบให้ทำกินวิเศษนัก ใครกินยานี้ดุจยาทิพย์นั้นแล

ยากาฬกระบือใหญ่ ลูกมะกอกเผาหนัก ๔ บาท ใบทองหลางใบมนขั้วให้ไหม้หนัก ๔ บาท งาช้างขั้วให้ไหม้หนัก ๔ บาท กระดูกงูเหลือมขั้วให้ไหม้หนัก ๔ บาท นอแรดขั้วให้ไหม้หนัก ๑

บาท เขี้ยวเสือขั้วให้ไหม้หนัก ๑ บาท เขี้ยวจรเข้ขั้วหนัก ๑ บาท เขาเลียงผาขั้วให้ไหม้หนัก ๑ บาท เขาแกะขั้วให้ไหม้หนัก ๑ บาท เขากวางขั้วให้ไหม้หนัก ๑ บาท ดีงูเหลือมหนัก ๑ สลึง ดีค่างหนัก ๑ สลึง ดีหมีหนัก ๑ สลึง ดีโคเถือนหนัก ๑ สลึง ดีสุกรป่าหนัก ๑ สลึง ดีงูเห่าหนัก ๑ สลึง ลูกประคำดีควายหนัก ๓ ตำลึง ๒ บาท ขั้วให้เกรียมทำผงแก้สารพัดพิษ แก้สารพัดกาฬ น้ำดอกไม้ เขี้ยวเสือนอแรดเขี้ยวจรเข้ฝน

ยากาฬกระบือน้อย ไม้สักเผาให้เป็นถ่านหนัก ๔ บาท เม็ดมะกอกเผาหนัก ๔ บาท ลูกประคำดีควายขั้วหนัก ๔ บาท ใบทองหลางใบมนขั้วหนัก ๔ บาท งาช้างเผาหนัก ๔ บาท ลำโพงกาสลักเผาให้เป็นถ่านหนัก ๘ บาท แก้ดูธเสมหะพิการเป็นพิศแก้พิษไข้ต่าง ๆ

ยาจันทร์สามโลก เกษรบัวหลวง ๑ เกษรบุนนาก ๑ เกษรสารภี ๑ ดอกพิกุล ๑ หัวแห้วหมู ๑ ใบหญ้านาง ๑ ใบพิมเสน ๑ ใบท้าวยายม่อม ๑ ใบมะระ ๑ ใบน้ำเต้า ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์เทศ ๑ ยาเหล่านี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท จันทน์ทนาเท่ายาทั้งหลาย แก้ไข้เชื่อมมัวร้อนใน หรือดูธเสมหะพิการน้ำดอกไม้จันทน์แดงจันทนาฝนแทรก

ยาประสระจันทร์แดง รากเหมือดคน ๑ ตำลึง รากมะ

ปรางหวาน ๑ ตำลึง รากมะนาว ๑ ตำลึง เปราะหอม ๑ ตำลึง โกฏหัวบัว ๑ ตำลึง จันทน์เทศ ๑ ตำลึง ฝางเสน ๑ ตำลึง เกษรบัวหลวง ๑ บาท เกษรสารภี ๑ บาท เกษรบุนนาก ๑ บาท ดอกมะลิซ้อน ๑ บาท จันทน์แดงเท่ายาทั้งหลาย แก้ไข้ร้อนเชื่อมมัวระหายน้ำ แก้คูธเสมหะเป็นพิษ น้ำดอกไม้เหมือดคนรากมะนาวรากมะปรางหวานฝน

ยาแดงดับพิษ รากมะนาว ๔ บาท รากมะปรางหวาน ๔ บาท ฝางเสน ๘ บาท รากคนทา ๔ บาท รากท้าวยายม่อม ๔ บาท เหมือดคน ๔ บาท จันทน์เทศ ๔ บาท จันทนา ๔ บาทเขี้ยวปลายูน ๑ บาท นอแรด๑ บาท เขี้ยวเสือ ๑ บาท เขี้ยวจรเข้ ๑ บาท จันทน์แดงเท่ายาทั้งหลาย แก้สารพัดพิษไข้เชื่อมมัวร้อนในระหายน้ำ น้ำดอกไม้จันทน์แดงฝนแทรกดีงูเหลือม

ยาประสระพิมเสน เอาใบจันทน์หอม ๓ บาท เปราะหอม ๑ บาท ๓ สลึง ว่านกีบแรด ๑ บาท ว่านร่อนทอง ๑ บาท สังกรณี ๑ บาท เนระภูสี ๑ บาท คุคะ ๑ บาท มหาสดำ ๑ บาท ระย่อม ๑ บาท ไคร้เครือ ๑ บาท พิศนาด ๑ บาท จันทน์แดงจันเทศสิ่งละ ๒ บาท จันทนา ๑ ตำลึง ใบน้ำเต้าขม ๒ บาท ใบสมี ๑ ตำลึงลูกปูคำดีควาย ๑ บาท ใบมระลิงครึ่งยา ใบพิมเสนเท่ายาทั้งหลายทำ

ผงบดด้วยน้ำดอกไม้ กระสายน้ำดอกไม้กินแก้สารพัดไข้ทั้งปวงแก้จับเชื่อมมัวแก้ตัวร้อนนอนไม่หลับให้กระสับกระสายหายวิเศษนัก

ยาจันทน์ลีลา แก้สารพัดไข้ทั้งปวงถึงอับจน ถึงชักตาตั้งไปก็ดี ใช่บุราณกรรมแล้วหาย ท่านให้เอาโกฏสอ ๑ โกฏเขมา ๑ โกฏจุลาลำพา ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง กะดอม ๑ บรเพ็ด ๑ ปลาไหลเผือก ๑ เอาเสมอภาคแทรกพิมเสนชมดบดละลายน้ำซาวข้าวก็ได้ ใช้มามากแล้ว ท่านตีค่าไว้ชั่งทองหนึ่งแล

ยาจันทน์หฤทัย ท่านให้เอาจันทน์ทั้ง ๓ กฤษณา ๑ กลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ เอาสิ่งละ ๑ บาท โกฏสอ ๑ โกฏจุลาลำพา ๑ โกฏพุงปลา ๑ โกฏก้านพร้าว ๑ เอาหนักสิ่งละ ๒ สลึง โกฏหัวบัว ๑ บาท ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาก ๑ ดอกสารภี ๑ ดอกมะลิ ๑ เกษรบัวหลวง ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๓ สลึง ชมด ๑ เฟื้อง อำพัน ๒ เฟื้อง พิมเสน ๑ เฟื้องแก่นพรม ๑ บาท หัวมหากาฬ ๑ บาท ชะเอมเทศ ๑ บาทเนระภูสี ๑ บาทหวายตะค้า ๑ บาทหวายตะบอง ๒ สลึง มวกแดง ๑ บาท ไคร้เครือ ๑ บาท พิศนาด ๒ สลึง สิริยา ๒๘ สิ่งนี้บดละลายน้ำดอกไม้ แก้พิศกาฬพิศไข้ เพื่อไข้สันนิบาตให้จับสบัดร้อนสท้านหนาวแก้ไข้ทั้งปวงแล

ยาจันทนารี ให้เอาจันทน์ทั้ง ๒ ลูกกระดอม ๑ บระเพ็ด๑ชะเอม ๑ รากปลาไหลเผือก ๑ โกฏสอ ๑ โฏเขมา ๑ โกฏจุลาลำเพา ๑

ดอกลำดึง ๑ ดอกบัวทั้ง ๓ ดอกสาระภี ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาค ๑ ชะมด ๑ พิมเสน ๑ ละลายน้ำจันทน์ ใช้ได้สารพัดไข้ทั้งปวงดีนักแล

ยาประสระพิมเสนกลาง เอาใบไผ่ป่า ๑ เปราะหอม ๑ รากหญ้าแพรก ๑ รากหญ้าปากควาย ๑ รากพักเข้า ๑ รากพุงดอ ๑ เถามวกแดง ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท จันทน์ทั้ง ๒ รากหญ้านาง ๑ เกษรบัวหลวง ๑ ดอกบุญนาค ๑ ดอกสารภี ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ๑ สลึง ดินประสิวขั้วให้เป็นขึ้นกกระจอกหนัก ๑ บาท ๒ สลึง ใบพิมเสนเท่ายาทั้งหลาย บดด้วยน้ำดอกไม้ทั้งกินทั้งพ่น

ยาอำมฤควาที เอารากไคร้เครือ ๑ โกฏพุงปลา ๑ เทียนขาว ๑ น้ำประสารทองเทศสตุ ๑ ลูกผักชีลา ๑ ลูกมะขามป้อม ๑ ลูกสมอพิเภกเอาแต่เนื้อ ๑ ชะเอมเทศเท่ายาทั้งหลาย ทำผงแก้เสมหะพิการละลายน้ำมะขามเปียก หรือน้ำส้มซ่าแทรกเกลือบำรุงเสมหะ

ยาสังครัศมี เอาฝุ่น ๑ สักขี ๑ นมผา ๑ บัลลังก์ศิลา ๑ ทองหลางหนาม ๑ เปลือกทองหลางใบมน ๑ รากลำดึง ๑ รากพักเข้า ๑ รากหญ้านาง ๑ เปลือกโมง ๑ ดินประสิว ๑ เถามวกทั้ง ๒ จันทน์เทศกึ่งยา ดินสอพองเท่ายาทั้งหลาย ชะโลมแก้ร้อนตามผิวหนัง น้ำดอกไม้เหมือนคนฝน

ยาวิมานฉิมพลี ให้เอารากคนทา ๑ รากชิงชี่ ๑ รากท้าวยายม่อม ๑ เถาหญ้านาง ๑ เหมือดคน ๑ รากทะตังใบ ๑ เปลือกสันพร้านางแอ ๑ เถามวกแดง ๑ เถามวกขาว ๑ รากมะนาว ๑ รากมะปรางหวาน ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์แดง ๑ แก้พิษแก้ขัดเบาน้ำกระสายตามแต่จะใช้

ยาประสระไพล เอาผิวมะกรูด ๒ ตำลึง ว่านน้ำ ๒ ตำลึง กระเทียม ๒ ตำลึง หอม ๒ ตำลึง พริกไทย ๒ ตำลึง ดีปลี ๒ ตำลึง ขิง ๒ ตำลึง ขมิ้นอ้อย ๒ ตำลึง เทียนดำ ๒ ตำลึง เกลือสินเธาว์ ๒ ตำลึงการบูน ๑ บาท ตำผงแก้จุกเสียดน้ำร้อน

ยาวิสำพยาใหญ่ ลูกผักชีลา ๑ บาท ลูกจันทน์ ๑ บาท กระวาน ๑ กานพลู ๑ โกฏทั้ง ๕ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ น้ำประสานทอง ๑ สมอเทศ ๑ สมอไทย ๑ รากไคร้เครือ ๑ ว่านน้ำ ๑ บระเพ็ด ๑ ขิงแห้ง ๑ พยารากขาว ๑ ยาเหล่านี้เอาหนักสิ่งละ ๑ สลึง ดีปลีเท่าทั้งหลาย แก้จุกเสียดน้ำผงน้ำร้อนเป็นกระสาย

วิสำพยากลาง ลูกผักชีลา ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ การบูน ๑ โกฏสอ ๑ โกฏหัวบัว ๑ โกฏเชียง ๑ โกฏน้ำเต้า ๑ โกฏพุงปลา ๑ โกฏก้านพร้าว ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนตักแตน ๑ เทียนเยาวภานี ๑ เทียนข้าวเปลือก ๑ สมุลแว้ง ๑ สมอเทศ ๑ สมอไทย ๑ กันชา ๑ ลูกเอ็น ๑ ใบกระวาน ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลีกึ่งยาทั้งหลาย

วิสำพยาน้อย แก้โรคเพื่อฤดูแปรไป เอาขิงแห้ง ๑ สมอเทศ ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ ลูกเอ็น ๑ ใบพิมเสน ๑ ลูกผักชีลา ๑ น้ำประสานทองเทศสตุ ๑ ยาเหล่านี้เอาหนักสิ่งละ ๒ สลึง โกฏทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ การบูน ๑ รากไคร้เครือ ๑ สมุลแว้ง ๑ อบเชยเทศ ๑ ดีปลี ๑ จันทน์เทศ ๑ ยาเหล่านี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท น้ำก้านสะเดา ๓๓ ก้าน เถาซิงช้าชาลี ๑๖ องค์ คุลีต้ม

ยาวาโยพินาศ แก้ลม ๑๖ จำพวก บำรุงโลหิตขับเสมหะ แก้มุตสกิตริดสีดวง แก้กล่อน ๕ ประการ แก้เบาเหลืองเจริญธาตุ แก้เบื่ออาหาร แก้นอนสดุ้ง แก้นอนหวาด เหตุด้วยธาตุระส่ำระสาย แก้ผีหัวคว่ำ แก้ผีลิ้นกระบือ แก้ปวดหัว เอาเบญจะกูลสิ่งละ ๑ บาท ลูกเร่ว ๑ ลูกเอ็น ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกยอ ๑ ลูกพิลังกาสา ๑ ลูกคัดเค้า ๑ เนื้อไม้ ๑ สมุลแว้ง ๑ ก้านพลู ๑ มหาหิง ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ๒ สลึง ข่า ๑ ไพล ๑ กระทือ ๑ กระชาย ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ แห้วหมู ๑ กะเทียม ๑ พริกไทย ๑ บระเพ็ด ๑ ว่านน้ำ ๑ เอาสิ่งละ ๒ สลึง เปลือกกุ่มน้ำ ๑ เปลือกกุ่มบก ๑ เปลือกทองหลางใบมน ๑ จุกกะโรหินี ๑ หัวดองดึง ๑ หัวเค่าข้า ๑ อำพันแดง ๑ มะขามป้อมเอาสิ่งละ ๑ บาท การบูน ๒ สลึงเฟื้อง ตำผงกระสายน้ำผึ้งน้ำร้อนก็ได้

ยาคันทวาต แก้ลมกระสายก่อน ๕ ประการ เอาสค้าน ๑บาท ดีปลี ๑ บาท ขิง ๑ บาท เจตมูลเพลิง ๒ สลึง บระเพ็ด ๓ สลึง ลูกสมอเทศ ๑ บาท ๑ สลึง หัวบุก ๑ บาท หัวกลอย ๑ บาทหัวอุตพิษ ๑ บาท หัวกระดาดแดง ๑ บาท หัวกระขาว ๑ บาท ลูกมะตูมอ่อน ๒ สลึงว่านน้ำ ๒ บาท ๒ สลึงชะเอมเทศ๑บาท ๒ สลึง หัวดองดึง ๒ บาท กันชา ๓ สลึง แก่นแสมทะเล ๑ บาท ๓ สลึง โกฏสอ ๓ สลึง โกฏพุงปลา ๒ บาท ๒ สลึง โกฏน้ำเต้า ๓ บาท โกฏจุลาลำพา ๑ บาท ผักแพวแดง ๓ บาทยาดำ ๓ บาท มหาหิง ๒ บาท พริกไทยล่อน ๗ ตำลึง ตำผงกระสายน้ำผึ้งน้ำร้อน

ยาประสะระเจตพังคี ดอกจันทน์ ๑ ลูกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ ใบกระวาน ๑ กรุงเขมา ๑ ไคร้เครือ ๑ การบูน ๑ ลูกสมอทะเล ๒ พระยารากขาว ๑ เปลือกหว้า ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๒ สลึง พริกไทย ๑ บาท บระเพ็ด ๒ บาท ข่า ๘ บาท ระย่อม ๔ ตำลึง เจตพังคี ๘ ตำลึง น้ำกระสายต่าง ๆ แก้ลมกะษัยเท้ามือเย็น

ยาอินทจร แก้พิษเสมหะ แก้เลือด แก้ปลายไข้จับ แก้พรรดึก แก้ลมให้แน่นหน้าอก กินข้าวไม่ได้จุเลาให้รู้รสอาหาร ท่านให้เอามหาหิง ๑ ลูกสมอไทย ๑ หัวดองดึง ๑ ว่านน้ำ๑ ข่า ๑ ไพล ๑ พริกไทย๑ ดีปลี ๑ ผิวมะกรูด ๑ แห้วหมู ๑ หัวอุตพิษ ๑

เปล้าทั้ง ๒ เอาสิ่งละ ๑ บาท น้ำประสารทองสตุ ๑ การบูน ๑ โกฏน้ำเต้า ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ เอาสิ่งละ ๑ บาท กะเทียม ๒ บาท รากจิงจ้อ ๒ บาท รากตองแตก ๒ บาท เจตมูลเพลิง ๒ บาท หัศคุณเทศ ๒ บาท เกลือ ๒ บาท ใบสลอด ๓ บาท ลูกสมอ ๓ บาท รงทอง ๕ บาท ยาดำ ๖ บาท ใบสมอทะเล ๕ ตำลึง ๓ บาท ยาทั้งนี้ประสมกันตากแดดให้แห้ง ทำผงน้ำมะกรูดเกลือ ๓ เม็ด เวลาจะรับทานชั่งยาผง ๑ เฟื้องปั้นเป็นลูกกลอน

ยาประจุวาโย แก้โรคเถาดาลซ้ำซอก ตกต้นไม้ทุบถองโบยตี ริดสีดวง ผอม แห้ง จุกเสียด มานทั้ง ๕ ประการให้เอาลูกจันทน์ ๑ บาท ดอกจันทน์ ๓ สลึง เทียนดำ ๑ บาท เทียนขาว ๑ บาท น้ำประสารทองจีน ๓ สลึง กานพลู ๑ บาท ๒ สลึง เกลือสินเธาว์ ๑ บาท โกฏสอ ๑ บาท โกฏน้ำเต้า ๑ บาท ๓ สลึง โกฏพุงปลา ๑ บาทสลึง สมอไทย ๒ บาท สมอเทศ ๒ ตำลึง สมอพิเภก ๑ บาท ผลมะขามป้อม ๑ บาท ยาดำ ๓ บาท รงทอง ๑ บาท ๒ สลึง ยางสลัดได ๑ บาท ลูกสลอดประสระแล้ว ๕ บาท ตำผงหมักน้ำผึ้ง กินเท่าเม็ดบัวเกราะก็ได้ กินเท่าเม็ดพุทธรักษาก็ได้ กินตามธาตุหนักเบา ชำระเสมหะแก้สาระพัดโรคหาย

ยาริดสีดวงมหาพาล เอาเทียนทั้ง ๕ โกฏสอ ๑ โกฏกัดกรา ๑ โกฏจุลาลำพา ๑ โกฏก้านพร้าว ๑ โกฏพุงปลว ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอก

จันทน์ ๑ ตรีกฏุก ๑ สะคร้าน ๑ มดยอบ ๑ สนเทศ ๑ สมุลแว้ง ๑อบเชย ๑ ขอบชะนางทั้ง ๒ เอาสิ่งละ ๑ บาท ชาดก้อน ๑เฟื้องแต่ชาดนั้นใส่กระเบื้องตั้งไฟให้ร้อน เอาน้ำกรูดบีบใส่ลงขั้วให้แห้ง ๓ หนจนชาดกรอบแล้ว จึ่งประสมกับยาทั้งปวงตำเป็นผงบดแทรกเกลือพิมเสน ปั้นเม็ดเท่าพริกไทย ๓ เม็ด น้ำสุราเป็นกระสายแก้สาระพัดโรคริดสีดวงเรื้อรัง ฝีเปื่อยพังทั้งตัว คุธราคอุปทม ไส้ด้วนไส้ลาม แก้มุตกิดและริดสีดวงในทวารหนักเบา กินหายใช้มามากแล้วดีนักแล

ยามุตฆาฏ เอาโกฏทั้ง ๕ สิ่ บาท ดอกจันทน์ ๔ บาท กานพลู ๑ บาท กระวาน ๔ บาท พริกไทย ๔ บาทดีปลี ๔ บาท ขิง ๔ บาท ไพล ๔ บาท ขมิ้นอ้อย ๔ บาท บระเพ็ด ๔ บาท พิมเสน ๔ บาท การะบูน ๔ บาท เกลือสินเธาว์ ๔ บาท น้ำประสารทอง ๔ บาท รากระหุ่ง ๔ บาท หัวแห้วหมู ๔ บาท ใบเสนียด ๔ บาท ใบสะเดา ๔ บาท แตงหนูเล็กทั้ง ๕ เท่ายาทั้งหลวย ตำผงแก้มุตฆาฏละลายน้ำผึ้ง น้ำส้มสายชูเป็นลูกกลอน

ยาธาตุบรรจบ เอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู ขิงดีปลี สคร้าน รากเจตมูลเพลิง รากคัดม่อน หัวแห้วหมู ลูกมะตูมอ่อน อบเชยเทศ สมุลแว้ง เปร่าะหอม รากไคร้เครือ น้ำประสารแดง เนื้อไม้ จันทน์เทศ จันทน์แดง ตรีผา

โกฏทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ แฝกหอม ยาเหล่านี้หนักสิ่งละ ๑ บาทกระสายน้ำมะตูม หัวแห้วหมู รากคัดม่อนต้น แก้ธาตุวิปริตเป็นพิษต่าง ๆ (สำหรับเด็ก)

ยามันทธาตุ เอาโกฏทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ รากไคร้เครือ ๑ ลูกผักชีทั้ง ๒ การะบูน ๑ กะเทียม ๑ สมุลแว้ง ๑ เปลือกโมกมัน๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์เทศ ๑ กานพลู ๑ เบญจกูล ๑ พริกไทย ๑ ลูกจันทน์ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละส่วน ขิงแห้ง ๒ ส่วน ลูกเบญกานี ๓ส่วน ทำผงกระสายตามแต่จะใช้ กินแก้ธาตุทั้งสี่ ๔ หย่อน

อาโปสมุฏฐานใหญ่ ให้เอาโกฏหัวบัว ๒ สลึง โกฏน้ำเต้า ๒ บาท เทียนดำ ๒ สลึง เทียนขาว ๒ สลึง เทียนเยาวภานี ๒ สลึง เทียนสัตบุษ ๒ สลึง เทียนข้าวเปลือก ๒ สลึง ลูกจันทน์ ๑ บาท สค้าน ๒ บาท ขิง ๒ บาท ลูกผักชี ๒ บาท รากส้มกุ้ง ๒ บาทรากช้าพลู ๑ บาท สมอเทศ ๒ บาท ลูกมะแว้งต้น ๒ บาท ลูกมะแว้งเครือ ๒ บาทจันทน์แดง ๒ บาท จันทน์เทศ ๒ บาท มหาหิง ๒ บาท รากเจตมูล ๓ บาท ดีปลี ๔ บาท ใบคนทิสอ ๔ บาท ลูกมะตูมอ่อน ๒ ตำลึงเปลือกกันเกราแดง ๒ ตำลึง หัวแห้วหมู ๒ ตำลึงสมอไทย ๑ ตำลึง ทำผงละลายน้ำผึ้งแก้ธาตุท้องขึ้นกลางคืน ถ้านอนไม่หลับน้ำสครัานต้ม แน่นหน้าอกให้อาเจียรน้ำข่าฝน ถ้าไอน้ำขิง ถ้าตกมูกเลือดน้ำเปลือกมะตูมต้ม ถ้ามือตายตีนตายน้ำดีปลีต้ม ถ้าริดสีดวงมงคร่อน้ำข้าวเย็นทั้ง ๒ ต้ม ถ้าเป็นหืดให้เอาน้ำมะนาวถ้าเสียดแทงตามชายโครงน้ำลูกสมอต้ม ถ้าขัดเบาน้ำแตงกวาเผากินหาย

ยาอินทรีย์ธาตุบ๊ถวี แก้อุจาระปัสสาวะวิปริตด้วยเตโชธาตุ เป็นมันทคืนธาตุ ให้หิวโหยหาแรงมิได้ และให้เจริญอาหาร เอา ตรีผา ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ เม็ดในโคกกะออม ๑ เทพพาโร ๑แก่นกันเกรา ๑ใบสะเดา ๑ใบเสนียด ๑ ตุมกาแดง ๑ หัวกะเทียม ๑สิ่งละส่วน สค้าน ๑ เจตมูลเพลิง ๑ ขิง ๑ รากช้าพลูสิ่งละ ๒ ส่วนดีปลี ๒๐ ส่วน ทำเป็นจุณละลายน้ำ ร้อนส้มซ่ากระเทียมก็ได้ กินแก้บวมทั้งตัวหายแล

ยาปถมธาตุ เอารากช้าพลู ๑ ขิง ๑ ดีปลี ๑ สค้าน ๑ จตมูลเพลิง ๑ หัวแห้วหมู ๑ บระเพ็ด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์แดง ๑ ดอกบุญนาค ๑ เกษรบัวหลวง ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกสาระภี ๑ ดอกมะลิ ๑ ผักกะชับ ๑ ฝาง ๑ แก่นประดู่ ๑ ชลูด ๑ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ ลูกผักชีล้อม ๑ ลูกผักชีลา ๑ ลูกกะดอม ๑ เนื้อไม้ ๑ ขอนดอก ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ โกฎทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ เปลือกโมกมัน ๑ โมหลวง ๑ รากคัดมอน ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ทำผงแก้อุจาระเป็นเมือกมันในลำไส้ น้ำเบญกูลต้มเป็นกะสาย

ยาเหลืองวิเศษ เอากำมะถันแดง ๑ สลึง กำมะถันเหลืองสลึงเฟื้อง การะบูนสลึงเฟื้อง กฤษณา ๒ สลึง กะลำพัก ๑ สลึง โกฎกระดูก ๑ สลึง โกฎเขมา ๑ สลึง ลูกจันทน์ ๓สลึง ดอกจันทน์

๑ สลึง จันทน์เทศสลึงเฟื้อง จันทน์แดงสลึงเฟื้อง สีเสียดเทศ ๒ สลึง สีเสียดไทย ๒ สลึง เบญกานี ๑ บาท ครั่ง ๒ สลึง เปลือกมะขามเทศ ๓ สลึง เปลือกตะขบ ๓ สลึง แก่นสนเทศ ๑สลึง กันชา ๑สลึง ใบสะเดา ๑ บาท ลูกกลาย ๓ สลึง ชะเอมเทศ ๑ สลึง ฝิ่น ๑ สลึง ตรีกฎุกหนักสิ่งละ ๑ สลึง ดีงูเหลือม ๑ สลึง กระเทียมกรอบ ๑บาท ๒ สลึง กานพลู ๑ บาท เปลือกขี้อ้าย ๓ บาท ขมิ้นอ้อยกึ่งยาทั้งหลาย แก้ลงตานทราง และลงโทษริดสีดวง

ยาหอมอินทจักร์ สค้าน ๑ รากชาพลู ๑ ขิง ๑ ดีปลี ๑ รากเจตมูลเพลิง ๑ ลูกผักชี ๑ โกฎสอ ๑ โกฎเขมา ๑ โกฎก้านพร้าว ๑ โกฎพุงปลา ๑ โกฎจุลาลำพา ๑ โกฎเชียง ๑ โกฎกักกรา ๑ โกฎน้ำเต้า ๑ โกฎกระดูก ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนขาว ๑ เทียนข้าวเปลือก ๑ เทียนเยาวภานี ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ มวกแดง ๑ มวกขาว ๑ รากหญ้านาง ๑ ชลูด ๑ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ บระเพ็ด ๑ ลูกกะดอม ๑ กำยาน ๑ ขอนดอก ๑ อำพันทอง ๑ หญ้าฝรั่น ๑ ชมดเชียง ๑ ลูกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ รากไคร้เครือ ๑ อำพันแดง ๑ ดอกสาระภี ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาก ๑ ดอกจำปา ๑ ดอกกะดังงา ๑ ดอกมะลิ ๑ ดอกคำไทย ๑ ฝางเสน ๑ เลือดแรด ๑ ดีงูเห่า ๑ ดีหมูป่า ๑ ดีโค

เถื่อน ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท พิมเสน ๑ เฟื้อง ทำผงแก้ลมอันมีพิษ ลมขาทจิตรจับหัวใจให้คลุ้มคลั่งให้หลงไหลลมอันแน่นหน้าอก กินข้าวมิได้ให้อาเจียรให้แน่นหน้าอก ให้คลื่นเหียนให้จุกอก แลพิศโลหิตทำให้คลั่งเพ้อเลือดดีขึ้น แลแก้นอนมิหลับให้ระส่ำระสาย น้ำดอกไม้หญ้าฝรั่นพิมเสน ชมดเชียงอำพันทองเป็นกะสาย

ยาหอมเนาวโกฎ เอาเบ็ญจะกูลหนัก ๓ สลึง หัวแห้วหมูหนัก ๑ บาท โกฎทั้ง ๙ หนักสิ่งละ ๑ บาท เทียนทั้ง ๙ หนักสิ่งละ ๑ บาท สักขี ๑ ลูกราชดัด ๑ ลูกสารพัดพิษ ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑ ดอกจันทน์ ๑ ลูกจันทน์ ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์แดง ๑ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ หญ้าตีนนก ๑ แฝกหอม ๑ ชลูด ๑ เปราะหอม ๑ ไคร้เครือ ๑ น้ำประสารทองจีน ๑ เนื้อไม้ ๑ ขอนดอก ๑ กลำพัก ๑ ลูกมะขามป้อม ๑ ลูกสมอพิเภก ๑ ชะเอม ๑ ลูกผักชีลา ๑ ลูกกะดอม ๑ บระเพ็ด ๑ เกษรบัวหลวง ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาก ๑ ดอกสาระภี ๑ ดอกมะลิ ๑ แก่นสนเทศ ๑ ยาทั้งนี้เอาหนักสิ่งละ ๑ บาท ตำผงแก้วาโยคลื่นเหียนน้ำดอกไม้หญ้าฝรั่น พิมเสนชมดเชียงอำพันทองแทรก แก้ปลายไข้เพื่อลมเจริญอาหาร ก้านสะเดา ๓๓ ก้าน บระเพ็ด ๗ องคุลี ลูกกะดอม ๗ ลูก ต้มเป็นกระสายแทรกพิมเสน

ยาหอมเทพจิตร์ เอาลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ จันทน์ทั้ง ๒ เนื้อไม้ ๑ กลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ ชลูด ๑ อบเชย ๑ เปราะหอม ๑ แฝกหอม ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๒ สลึง ผิวมะกรูด ๑ บาท ผิวมะงั่ว ๑ บาท ผิวมะนาว ๑ บาท ผิวส้มตรังกานู ๑ บาท ผิวส้มจีน ๑ บาท ผิวส้มโอ ๑ บาท ผิวส้มเขียวหวาน ๑ บาท ผิวส้มซ่า ๗ บาท ดอกพิกุล ๑ บาท บุนนาก ๑ บาท สารภี ๑ บาท เกษรบัวหลวง ๑ บาท บัวขม ๑ บาท บัวเผื่อน ๑ บาท ชมด ๑ สลึง การบูน ๑ สลึง โกฏทั้ง ๙ สิ่งละ ๑ บาท เทียนทั้ง ๙ สิ่งละ ๑ บาท ดอกมะลิเท่ายาทั้งหลาย บดด้วยน้ำดอกไม้เทศ แก้ลมจับนิ่งแน่กระทบดวง น้ำดอกไม้หญ้าฝรั่นพิมเสนชมดเชียงอำพันทองแทรก

ยาหอมประสะเนื้อไม้ เอาสมอเทศ ๑ บาท สมอไทย ๑ บาท สมอพิเภก ๑ บาท มะขามป้อม ๑ บาท เปราะ ๓ บาท ว่านน้ำ ๑ บาท กะชาย ๑ บาท หอมตากแห้ง ๑ บาท กะเทียมขั้วให้กรอบ ๑ บาทชะเอมเทศ ๑ บาท ลูกจันทน์ ๑ บาท ดอกจันทน์ ๑ บาท ลูกผักชี ๑ บาท ๒สลึง การบูน ๑ บาท ยาทั้งนี้ขั้วให้เหลือง เกษรบัวหลวง ๑ บาท พิกุล ๑ บาท บุนนาก ๑ บาท สารภี ๑ บาท พิมเสน ๒ สลึงชมดเชียง ๑ สลึง จันทน์เทศ ๔ บาท จันทนา ๑๐ บาทจันทน์ชมด ๑๐ บาทจันทน์แดง ๑๐บาท เนื้อไม้ ๑๐บาท ทำผงแก้ร้อนในเชื่อมมัว พิศเสมหะเพื่อ

ลม แก้ปวดมวนเพื่อ คูธเสมหะพิการร้อน กระทือหมกไฟแทรกพิมเสนแก้ร้อนในเพื่อพิศเสมหะ น้ำเทียนดำกับเนื้อไม้ต้นแทรกพิมเสน

ยาหอมทิพโอสถ ดอกพิกุล ๑ บุนนาค ๑ สารภี ๑ มะลิ ๑ บัวหลวง ๑ กะดังงา ๑ จำปา ๑ จงกล ๑ แห้วไทย ๑กะจับ ๑ ฝาง ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ จันทน์เทศ ๑ เนื้อไม้ ๑ ชลูด ๑ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ สนเทศ ๑ ว่านน้ำ ๑ กะชาย ๑ เปราะ ๑ ดอกคำ ๑ ชะเอม ๑ สุรามริด ๑ ข่าต้น ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท โกฏทั้ง ๙ หนักสิ่งละ ๑ สลึง เทียนทั้ง ๙ การบูนหนักสิ่งละ ๑ สลึง ชมดเชียงหนัก ๒ สลึง แก้เชื่อมมัวเพื่อพิษเสมหะ น้ำดอกไม้จันทน์แดงฝนแทรกพิมเสน แก้ซักเพื่อพิษลมเพื่อพิษโลหิต น้ำดอกไม้หญ้าฝรั่นพิมเสนแทรกดีงูเหลือมแก้อ่อนเพลียวาโยวิงเวียนหิวโหยสวิงสวายเหนื่อยหอบ น้ำดอกไม้หญ้าฝรั่นพิมเสนชมดเชียงอำพัน หรือจะใช้น้ำถั่วภูต้มกับน้ำดอกไม้ก็ได้

ยาหอมแท่งทอง เอาจันทน์แดง จันทน์เทศ จันทนา กลำพัก กฤษณา ขอนดอก อำพันทอง อำพันน้ำเงิน โกฏหัวบัว โกฏสอ โกฏเขมา โกฏเชียง เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนยาวภานี เกล็ดหอยเทศ หญ้าฝรั่น ชมดเชียง พิมเสน สัตเขาเนาวเขียว ยาเหล่านี้เอาสิ่งละ ๑ สลึง โคโรค

คุลิก่า มูลแม่เหมี่ยว ไข่มุกเอาหนักสิ่งละ ๑ สลึง ดอกพิกุล ดอกบุนนาก ดอกสาระภี ดอกมะลิ มวกแดง มวกขาว สุรามริด แฝกหอม ยาเหล่านี้หนักสิ่งละ ๑ บาท ตำผงบดด้วยน้ำดอกไม้กุหลาบ หรือน้ำดอกมะลิ หรือน้ำดอกไม้เทศ ปั้นเป็นเม็ดปิดทองคำเปลว เท่าเม็ดพริกไทย แก้หอบแก้สอึกแก้เสลดติขึ้น แก้ใจสวิงสวาย มืดหน้ามัวตาละลายน้ำดอกไม้แทรกพิมเสน

ยาหอมประทุนชาติ เอาดอกทองหลางทั้ง ๒ หนัก ๑ ตำลึง ดอกทองกวาว ๑ ตำลึง ดอกคำต้นหนัก ๓ บาท ดอกคำฝอยหนัก ๖ บาท ครั่งหนัก ๖ บาท ดอกพิกุลหนัก ๑ ตำลึง ดอกบุนนาค ๑ตำลึง ดอกมะลิ ๑ ตำลึง ฝางเสน ๖ ตำลึง ดอกบัวทั้ง ๕ สิ่งละ ๑ ตำลึง สารส้ม ๓ บาท ๒ สลึง จันทน์ทั้ง ๒ สิ่งละ ๑ ตำลึง สัตเขาเนาวเขี้ยว เป็นกะสายบดปั้นแท่งไว้ แก้ร้อนในระหายน้ำดับพิษทรางน้ำจันทน์ ฝนน้ำท่าน้ำดอกไม้ซะโลมก็ได้

ยาตรีหอม เอาลูกสมอเทศเอาแต่เนื้อแลเปลือกนอกหนัก ๔ บาท ลูกมะขามป้อมเอาแต่เนื้อแลเปลือกนอกหนัก ๔ บาท ลูกผักชีลา ๑บาท ไคร้เครือ ๑ บาท โกฏสอ ๑ บาท ชะเอม ๑ บาท น้ำประสารทองเทศสตุ ๑ บาท ลูกซัดขั้ว ๑ บาท ลูกสมอไทยเอาแต่เนื้อแลเปลือกนอก ๕ ตำลึง ๒ บาท โกฏน้ำเต้านึ่งให้สุก ๕ ตำลึง ๒ บาท ตากให้แห้งตำเป็นผง แก้อาหารในกะเพาะพิการ

แก้ทรางแก้พิษเสมหะ น้ำสมอเทศต้มเป็นกระสายแทรกเกลือหรือดีเกลือก็ได้

ยาแท่งดำ เอาลูกมะกอก ลูกปคำดีควาย ขมิ้นอ้อย รากมะไฟ รากกะท้อน รากมะปรางหวาน กระดูกงูเหลือม รากพุดซา รากละหุ่ง รากลำโพง ยาทั้งนี้เอาเสมอภาค เผาให้เป็นถ่าน ลูกปคำดีควาย ขั้วให้เกรียมบดเป็นแท่งไว้ แก้กาฬโลหิตละลายน้ำซาวข้าวน้ำท่าน้ำมูตน้ำดอกไม้

ยากำลังราชสีห์ เอาดอกพิกุล ดอกบุนนาก ดอกสาระภีดอกมะลิ ดอกกะดังงา ดอกจำปา ดอกบัวน้ำทั้ง ๕ เกษรบัวหลวง แห้วกระจับ ลูกบัวเกราะ หัวถั่วพู ฝาง แก่นไม้ประดู่ แก่นไม้แดง ครั่ง ดอกคำฝอย จันทน์แดง จันทน์เทศ แก่นสนเทศ ยาเหล่านี้หนักสิ่งละ ๔ บาท ชลูด อบเชย เลือดแรด สารส้ม ยาทั้งนี้หนักสิ่งละ ๒ บาท พริกหาง พริกหอม ลูกราชดัด ลูกสารพัดพิษ ลูกกระวาน ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู ชะเอมเทศ เนื้อไม้กฤษณา, กะลำพัก, ยาทั้งนี้หนักสิ่งละ ๑ บาท โกฏทั้ง ๙ เทียนทั้ง ๙ หนักสิ่งละ ๑ บาท พิมเสนหนัก ๒ สลึง ทำผงละลายน้ำดอกไม้หญ้าฝรั่นพิมเสน แก้อ่อนเพลียวาโยวิงเวียน เติมเลือดที่ที่เลี้ยงหัวใจให้บริบูรณ์

ยาตรีใหญ่ แก้มูกเลือดทั้งรุทั้งถ่าย เอาสมอทั้ง ๓ หนัก

สิ่งละตำลึง ลูกมะขามป้อม ๑ ตำลึง ยาดำหนัก ๓ บาท ลูกโหระพา ๒ บาท ลูกผักกาด ๖ สลึง โกฐน้ำเต้าเท่ายาทั้งหลาย ลูกโหระพา ลูกผักกาดขั้วให้เกรียม น้ำกระสายลูกสมอฝักคูณต้มแทรกดีเกลือ ตามธาตุหนักแลเบา แก้เด็กเป็นทรางเป็นมูกเลือดเป็นยาระบาย

ยาทองเนื้องาม เอาหอม ๑ ตำลึง กะเทียม ๑ ตำลึง สมอไทยเอาแต่เนื้อ ๑ ตำลึง ผิวมะกรูด ๓ บาท ดีงู ๓ บาท มะขามป้อม ๑ ตำลึง ชะเอม ๒ บาท มหาหิง ๑ ตำลึง ยาดำ ๓ บาท ใบสมอทะเลกึ่งยา ใบสลอดเท่ายาทั้งหลาย บดเป็นแท่งไว้ แก้ทรางขะโมยผอม น้ำสมอไทยต้ม น้ำมะกรูดมะนาว ถ้าเด็กอายุได้ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ เดือน ถึงจะกินได้ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ถ้าจะให้เดินแทรกดีเกลือตามธาตุหนักแลเบา

ยาชื่นหอมพิกุลทอง ท่านให้เอาจันทน์ขาว ๑ กฤษณา ๑ ขอนดอก ๑ ชลูด ๑ อบเชย ๑ สังกรณี ๑ เนระภูสี ๑ พิศนาด ๑ ระย่อม ๑ ไคร้เครือ ๑ เปลือกสันพร้านางแอ ๑ สค้าน ๑ ช้าพลู ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ดอนขุนนาก ๑ ดอกสาระภี ๑ ดอกมะลิ ๑ ดอกจำปา ๑ ดอกกัณฑลิกา ๑ ดอกสุพรรทลิกา ๑ เกษรบัวหลวง ๑ เกษรสัตบงกฎ ๑ เกษรบัวขม ๑ เกษรบัวเผื่อน ๑ เกษรบัวสัตบุษย์ ดอกน้ำดอกไม้เทศ ๑

ลูกน้ำดอกไม้เทศเอาแต่เนื้อ ๓ ทองคำเปลว ๔ ดอกพิกุล ๓๒ สรรพยา ๓๓ สิ่งนี้เอาทำเป็นจุณ แล้วจึงเอางาช้าง ๑ นอแรด ๑ เขากวาง ๑ เขี้ยวหมี ๑ เขี้ยวเสือ ๑ เขี้ยวจระเข้ ๑ เขี้ยวหมู ๑ ฝนเอาเสมอภาค เอาน้ำลูกปคำดีควายต้ม ละลายออกเป็นน้ำกระสายบดปั้นแท่งไว้ ละลายน้ำดอกไม้เทศกินแก้ไข้เหนือไข้พิศซึ่งกระทำให้กระสับกระส่าย แก้กาฬภายในทั้งปวงถ้าจะแก้ไข้เหนือละลายน้ำดอกไม้น้ำท่าก็ได้ ถ้าจะแก้ไข้พิษละลายน้ำซาวข้าวกิน ถ้าจะแก้กาฬภายในละลายน้ำมูตร์น้ำคราก็ได้ กินแก้ทั้งเชื่อมมัวมึนตึงหาย เอาแต่หอมพิกุลทองขนานเดียว

ยาชื่อสินเมือง เอาจันทน์แดง ๑ จันทน์ชมด ๑ จันทนา ๑ พิศนาด ๑ ระย่อม ๑ ไคร้เครือ ๑ มหาละลายทั้ง ๒ ตับเต่าทั้ง ๒ สีหวดทั้ง ๑ คุคะ ๑ มหาสะดำ รากราชมานพ ๑ รากหญ้านาง ๑ รากท้าวยายม่อม ๑ รากขี้กาแดง ๑ สังกระนี ๑ เนระภูสี ๑ ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ ทองคำเปลว ๓ รากดินขั้ว ๔ ดอกสาระภี ๕ ดอกพิกุล ๖ สบ้าใหญ่ขั้ว ๑๓ ลูก ลูกปคำดีควายขั้ว ๒๗ สรรพยา ๒๘ สิ่งนี้ทำเป็นจุณแล้วจึงเอานอแรด ๑ งาช้าง ๑ กรามช้าง ๑ เขากวาง ๑ ฝนเอาเสมอภาค ละลายน้ำดอกมะลิเป็นกระสายบดปั้นแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้ น้ำซาวข้าวก็ได้ กินแก้สรรพไข้เหนือและไข้พิษ แลกาฬทั้งปวง

ยามหาเปราะ เอาพริกหาง ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ชะเอม ๑ จันทน์ทั้ง ๒ สมอทั้ง ๓ กระวาน ๑ แฝกหอม ๑ เทียนทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๕ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ สารภี ๑ เกษรบัวหลวง ๑ ดอกมะลิ ๑ เปราะเท่ายาทั้งหลาย

ยากวาดชื่อเพชมงคล แก้ทรางแดง แก้ลิ้นกระด้างคางแข็งไม่มีน้ำตานอนนิ่งแน่ ท่านให้เอาหญ้ายองไฟ ๑ เกษรบุนนาค ๑ เกษรบัวหลวง ๑ หวายตะค้า ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ เทียนดำ ๑ น้ำประสารทอง ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ งาช้าง ๑ เขี้ยวเสือ ๑ เขี้ยวจระเข้ ๑ ชาดหระคุณ ๑ ดีงูเหลือม ๑ ดีจระเข้ ๑ โกฐพุงปลา ๑ ชมดเชียง ๑ อำพัน ๑ พิมเสน ๑ เอาเสมอภาคทองคำเปลวพอควร บดเป็นแท่งไว้ละลายทะลอองพระบาทมานาวแทรกหมึกหอม ถ้าสีแดงละลายน้ำหัวหอมและน้ำฝางก็ได้ ถ้าสีดังควันเทียนละลายน้ำหัวหอมแทรกดีงู ถ้าสีเหลืองละลายน้ำขมิ้นอ้อย ขมิ้นเครือก็ได้ สีดังดอกตะแบกซ้ำละลายน้ำลูกเถาคันสุกแทรกดีเกลือ

ยาหิงคาธิจร เอาอำพันหางหมู ๑ สค้าน ๑ ว่าน ๑ มหาหิง ๑ รากช้าพลู ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ รากไคร้เครือ ๑ พริกล่อน ๑ เอาสิ่งละ ๔ ส่วน ทนดี ๑ กระเทียม ๑ เทียนขาว ๑ สิ่งละ ๘ ส่วน

เทียนดำ ๑๐ ส่วน โกฏสอ ๒๔ ส่วน ขิงแห้ง ๑ เจตพังคี ๒๓๒ ส่วน ดีปลี ๑๔๐ ส่วน สมอไทย ๔๔ ส่วน ยา ๑๗ สิ่งนี้ตำเป็นผงก็ได้ทำแท่งก็ได้ตามแต่จะใช้เถิด แก้ลมสันดานกาฬธิคุณแก้ลมจุกเสียดแก้ลมขัดอกแน่นอุระ ตกช้างตกม้าเส้นช้ำเอ็นภายในและลมกุมภัณฑยักษ์ แก้ลมบาทยักษ์และลมทรางทั้ง ๗ จำพวกหายสิ้นวิเศษนัก

ยาชื่อเบญจะโกฏ เอาโกฏเขมา ๑ โกฏสอ ๑ โกฏก้านพร้าว ๑ โกฏพุงปลา ๑ โกฏจุลาลำพา ๑ กานพลูเอาสิ่งละ ๒ ส่วน จันทน์หอม ๑ ชะเอม ๑ น้ำตาลทราย ๑ เอาสิ่งละ ๒ บาท บดด้วยน้ำดอกไม้ เมื่อจะกินน้ำขิงน้ำมะนาวประสมกันให้กุมารกิน

ยารุไส้เดือน เอาสมอไทย ๑ สมอเทศ ๑ มะขามป้อม ๑ สมอดีงู ๑ กะเพราเท่ายาทั้งหลาย ตำผงละลายสุรากิน

ยาต้มแก้ตาลขโมย พริกไทย ๓๓ เม็ด เปลือกหอยแครง ๓ เปลือก เปลือกสำโรง ๑ เปลือกลั่นทม ๑ บระเพ็ดยาว ๓ ชั่วนิ้วก้อย ขมิ้นอ้อย ๕ ชิ้น ดีปลี ๗ ดอก ขิง ๗ แว่น ฝักคูณ ๓ ฝัก ลูกมะเกลือเท่าอายุ ต้มแก้ตาลขโมย แก้เกล็ดกะดีหายแล

ยาอัคคีพินาศ เอาพิมเสน ๑ การะบูน ๑ผิวมะกรูด ๑ สิ่งละ ๑ ส่วน มหาหิง ๒ ส่วน ใบหนาด ๑ พริก ๑ กระเทียม ๑ ขิง ๑ สิ่งละ ๔ ส่วน บดละลายน้ำกิน แก้ลมอุทรวาตจุกเสียดขบแทงลม ๗ จำพวก ทราง ๗ วัน

ยาชื่อวาโยพินาศ เอาตรีกะฎุก ๕ ส่วน กานพลู ๕ ส่วน มหาหิง ๑ ดองดึง ๑ สิ่งละ ๖ ส่วน รากเจตมูล ๑ พริกล่อน ๑ การะบูน ๑ สิ่งละ ๘ ส่วน ใบหนาน ๒๐ ส่วนทำแท่งไว้ละลายน้ำมะกรูดกินประจำท้อง แก้ลม ๗ จำพวก

ยาสุริยมณฑล แก้พิษทราง พิษไข้ พิษฝีดาด แก้ลมกุมภัณฑยักษ์ บาทยักษ์ แก้ได้ทุกประการ เอาชะมดเชียง ๑ พิมเสน ๑ อำพันทอง ๑ สิ่งละ ๑ ส่วน โกฎทั้ง ๙ ว่านกริบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ สังกรณี ๑เนรภูสี ๑ รากสาระภี ๑ รากปคำดีควาย ๑ ดีงูต้น ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ เปราะหอม ๑ กระถินแดง ๑ พริกล่อน ๑ พริกหาง ๑ พริกหอม ๑ สิ่งละ ๒ ส่วน รากปลาไหลเผือก ๔ ส่วน กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ จันทน์เทศ ๑ ขอนดอก ๑ รากไคร้เครือ ๑ รากระย่อม ๑ พิศนาศ ๑ กานพลู ๑ น้ำนมราชสีห์ต้น ๑ ยาทั้งนี้สิ่งละ ๘ ส่วน บดด้วยน้ำดอกไม้เทศน้ำกุหลาบ แก้ลิ้นกระด้างคางแข็ง น้ำกระสายสุดแต่ใจยักย้ายใช้เอาเถิด

ยาหิงสรา แก้ท้องร่วงเป็นเสหมะโลหิตปวดมวน แก้เลือดออกทวารทั้ง ๙ แก้ลงอติสาร ครั่ง ๑ ฝาง ๑ คำฝอย ๑ โกฎสอ ๑ ตรีกะฎุก ๑ กะเทียมสุก ๑ กะเทียมหมกไฟ ๑ ดอกบุนนาค ๑ เกษรบัวหลวง ๑ เปลือกขี้อ้าย ๑ ผลเอ็น ๑ ผลเบญกานี ๑ กานพลู ๑ ลูกจันทน์ ๑ สีเสียดทั้ง ๒ กะซาย ๑ หมากขี้ไก่ ๑ เอาสิ่ง

ละ ๑ บาท เขาควายเผือกเผาเป็นถ่านเท่ายาทั้งหลาย ใบกะเพรา หนักเท่าเขาควายตำเป็นผงน้ำกระสายตามปัญญาเทอญ

ยาต้มแก้กำเดาทับทรวง เปลือกสันพร้านางแอ ๑ บาท ไพล ๒ สลึง จันทน์แดง ๑ บาท จันทน์เทศ ๑ บาท ข่า ๑ สลึง สน ๑ สลึง ดอกบุนนาค ๑ บาท เกษรบัวหลวง ๑ บาท พิกุล ๒ สลึง สารภี ๒ สลึง ก้านสะเดา ๓๓ ก้านผลกะดอม ๑ สลึง บระเพ็ด ๑ สลึง กินแก้ทรางจับ

ยามหากะเพรา ขิง ๑ บาท ดีปลี ๓ บาท สค้าน ๕ สลึง เจตมูล ๒บาท ๒ สลึง กกลังกา ๑ ตำลึง แห้วหมู ๕ บาท เปลือก ไข่เหน้า ๑ บาท ไพล ๑ บาท รากเล็บมือนาง ๑ บาท รากอ้อย เหนียว ๑ บาท ชมเห็ดไทย ๓ บาท ลูกมะตูมอ่อน ๓ บาท เปลือก โมกหลวง ๑ บาท ๓ สลึง เปลือกโมกมัน ๑ บาท ๓ สลึง บระเพ็ด ๒ บาท ผลกะดอม ๑ บาท ๓ สลึง พริกไทย ๑ บาท ๓ สลึง กระทือ ๑ บาท กระชาย ๑ บาท ขมิ้นอ้อย ๑ บาท ๒ สลึง กะเพรา ๓ ต้น ตรี ผาสิ่งละ ๑ บาท กะพังโหม ๑๐ บาท รากสะแก ๑ บาท รากมะเกลือ ๑ เทียนทั้ง ๕ โกฎกระดูก ๑ โกฎสอ ๑ โกฎเขมา ๑ โกฎเชียง ๑ โกฎ จุลาลำพา ๑ โกฎก้านพร้าว ๑ ยาทั้งนี้สิ่งละ ๒ สลึง เกษรบัวหลวง ๓ สลึง ดอกบุนนาค ๓ สลึง เนื้อไม้ ๒ บาท ๒ สลึง กานพลู ๑ บาท ๒ สลึง ลูกจันทน์ ๑ บาท ๒ สลึง ดอกจันทน์ ๑ บาท ๓ สลึง กระวาน

๑ บาท อบเชย ๑ บาท สมุลแว้ง ๑ บาท เทพทาโร ๑ บาทต้มกินเช้าบ่ายเย็น หรือใช้เป็นกระสายละลายยาธาตุวิปริตหรือมันทธาตุก็ได้ ให้กินแต่ยาต้มเปล่า ๆ ก็ได้ บำรุงธาตุแก้อุจาระพิการและริดสีดวง

ยาบำรุงโลหิต พิการต่าง ๆ คือมีฤดูมาให้ดำ ให้จางให้เหม็น และทำพิษให้จุกให้แดกให้จับพิการต่าง ๆ ท่านให้เอาเปลือกมะทราง ๑ เปลือกนนทรี ๑ เปลือกตาเสือ ๑ สิ่งละ ๔ บาท รากอังกาบ ๑ รากละหุ่งแดง ๑ สิ่งละ ๑ บาท รากตะขบ ๒ บาท ผักกะชับ ๔ บาท รากมะรุม ๔ บาท หญ้าไทร ๔ บาท หญ้ายองไฟ ๔ บาท ไพล ๒ บาท ขมิ้นอ้อย ๔ บาท ขมิ้นเครือ ๔ บาท ฝาง ๕ บาท เปลือกส้มป่อย ๔ บาท เปลือกมะขาม ๔ บาท ใบส้มเสี้ยว ๔ บาท ใบมะกา ๒ บาท เปลือกทองกวาว ๖ บาท สารส้ม ๒ บาท ดินประสิว ๑ บาท เลือดแรด ๑ บาท ๑ สลึง ครั่ง ๑ บาท โกฐทั้ง ๙ สิ่งละ ๒ สลึง เทียนทั้ง ๗ สิ่งละ ๒ บาท ดอกจันทน์ ๑ บาท ผลจันทน์ ๑ บาท กระวาน ๑ บาท กานพลู ๑ บาท ชะลูด ๖ บาท ๑ สลึงอบเชย ๑ บาท สมุลแว้ง ๕ สลึง แฝกหอม ๒ บาท คำฝอย ๔ บาท คำจีน ๖ สลึง เนื้อไม้ ๑ บาท จันทน์เทศ ๑ บาท จันทนา ๑ บาท จันทน์แดง ๑ บาท กะลำพัก ๑ บาท บัวหลวง ๑ บาท ดอกพิกุล ๑ บาท ดอกบุนนาค ๑ บาทดอกสาระภี ๑ บาท ดอกจำปา ๑ บาท ดอกกระดังงา ๑ บาท เบญจกูลสิ่ง

ละ ๑ บาท พริกไทย๓ สลึง พริกหอม๒ สลึง ผักชีลา ๑ บาท ข่า ๗สลึง รากมะดัน๑๐บาทตรีผลาสิ่งละ๒สลึงต้มรับประทานเช้าเย็นแทรกพิมเสนแก้ลมสวิงสวายยาทั้งนี้ทั้งฟอกโลหิตบำรุงโลหิตสัตรีภาพดีนักแล

ยาต่าง ๆ ที่ได้นำมาลงไว้เป็นตัวอย่างเหล่านี้ บางขนานก็บอกวิธีใช้น้ำกระสายมากบ้างน้อยบ้าง ที่ยังไม่ได้บอกวิธีใช้น้ำกระสายก็มี จึงขอแนะนำไว้ในที่นี้ว่า บรรดาสรรพคุณน้ำกระสายยานั้น ผู้ศึกษาจะต้องเข้าใจยักใช้ได้ตามควรแก่ยานั้น ๆ ให้ดูในคัมภีร์ สรรพคุณมหาพิกัต ซึ่งได้พิมพ์ ไว้ ในคัมภีร์แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์แล้วนั้น ก็คงจะเข้าใจได้

ข้อความที่ได้พรรณามาตามเวชศึกษานี้ พอเป็นกระทู้ความในการศึกษาเท่านั้น ให้ผู้ศึกษาปวงพึงเข้าใจว่าคัมภีร์เวชศาสตร์เป็นของลึกซึ้งละเอียดมากนัก และเป็นวิชาสำคัญต้องใช้ความพินิจพิเคราะห์ เหตุผลที่มีมาแล้วแต่ก่อน และในปัจจุบันให้เข้าใจแจ่มแจ้ง คือเวชวิธีอันมีอยู่แล้วในตำราต่าง ๆ ซึ่งท่านผู้รู้แต่ก่อนได้เรียบเรียงร้อยกรองไว้เป็นคัมภีร์เป็นหมวด ก็ควรค้นคว้าศึกษาให้เข้าใจ จะดูถูกว่าเป็นของเก่าปรำปราผิดคราวสมัยไม่ได้

ในสมัยปัจจุบัน ก็ต้องคิดตริตรองค้นหาสอบสวนประกอบกัน เช่นชื่อโรคในคัมภีร์เก่าไม่มี มีขึ้นในปัจจุบัน ชื่อยาหรือ

เครื่องยาในคัมภีร์ไม่มี หรือมีในคัมภีร์ ในปัจจุบันไม่มี นี่ก็เป็นทางควรสืบเสาะเทียบเคียงกันเข้าดู สิ่งใดที่จะควรอย่างไรต้องอยู่ในความสอบสวน ๑ ความทดลอง ๑ ใช้ปัญญาพินิจพิเคราะห์โดยละเอียด จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้

หนึ่งวิธีใช้ยารักษาและพยาบาล จะถือตามโบราณนักก็ไม่ได้ เพราะท่านแต่ก่อนที่ได้ทำมา เป็นสมัยที่ทำการตามความรู้ความเห็นโดยเฉพาะสมัย แม้ที่สุดเครื่องใช้สอยหรือเครื่องยาก็ย่อมจะไม่ใคร่บริบูรณ์ ก็ทำกันตามมีตามได้ ครั้นมาในสมัยนี้ย่อมมีการรักษาพยาบาล และและหยูกยาก็มากขึ้นแล้วควรจะทำให้ถูกต้องตามคราวตามสมัย

อนึ่งอย่าเข้าใจว่าวิชาหมอและยาของเราสู้วิชาหมอและยาต่างประเทศไม่ได้ หรือวิชาหมอและยาต่างประเทศสู้ของเราไม่ได้ นี่เป็นความเข้าใจผิด ที่จริงวิชาหมอและยาเป็นของดีด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่รักษาไข้หายและไม่หายนั้น เป็นด้วยความชำนาญตรวจโรคกับยาให้ตรงกันและไม่ตรงกันต่างหาก ถ้าผู้ที่มีปัญญาฉลาดสามารถจะนำเอาความรู้หลาย ๆ อย่างมาเทียบเคียงกัน และใช้ให้ปนคละกันให้ถูกต้องแล้ว อาจจะเป็นการดีมากขึ้นด้วย

ในที่สุดขอเตือนว่า วิชาหมอไม่มีที่สิ้นสุดลงว่าเพียงใด ตำรา ที่ท่านวาง ไว้ก็เฉพาะแต่ความรู้ เพียง เท่านั้น จะถือเอาเป็นที่สุดยังไม่ได้ เพราะฉนั้นผู้ที่เป็นหมอ จึ่งควรต้องต้องสะสมตำรับตำราสืบเสาะศึกษา กำหนดจดจำไว้ให้เสมอไปจึ่งจะเป็นหมอดีได้

ตามที่กล่าวมาแต่ต้นจนปลายนี้ ไม่ใช่ประสงค์จะให้คนทั้งหมดเป็นหมอได้ทั่วไป ถ้าผู้ ที่ศึกษา ให้เข้า ใจไว้ได้ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตน แต่ถ้ารู้ ไว้ทุกคนก็อาจจะเป็นกำลังช่วยกันบำบัดโรคไภยไข้เจ็บได้ตามสมควรแก่ความรู้ ความสามารถ ทั้งจะไม่เสียทีเปล่า ที่เป็นมนุษย์ ชาติอันจำ เป็นที่จะต้องบริหาร รักษา ร่างกายให้มีความสุขสำราญตามควรแก่กำลังของตน ๆ ด้วยกัน

เวชศึกษาที่ได้พรรณามาก็ยุติเพียงนี้

แพทย์ยาลังกา

กล่าวด้วยคุณธรรมอันเป็นเครื่องประดับของหมอ

คนที่เป็นหมอใช่จะมีแต่วิชาความรู้ในยา และรู้จักโรคอย่างเดียวนั้นเมื่อใด ควรต้องเป็นคนมีอัธยาศรัยเรียบร้อยเป็นที่พอใจของคนทั้งหลายด้วยจึงจะเป็นหมอดีได้ ถ้าเป็นแต่รู้วิชาของหมอ แต่ไม่เป็นผู้มีอารีย์โอบอ้อมต่อคนทั้งหลายแล้วก็ไม่มีใครนับถือย่อมทำความรู้ของตนเองให้เสื่อมไปด้วยไม่มีใครหาไปรักษาลาภผลจะมีมาแต่ไหน เพราะฉนั้นหมอจึงต้องเป็นคนมีอัธยาศรัยดี

หมอที่ดีนั้นย่อมประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้เป็นต้นคือ

๑ มีเมตตาจิตแก่คนไข้ ด้วยคนไข้อันความทุกข์เวทนาครอบงำอยู่ในใจตามมากและน้อย แล้วก็มีจิตคิดหวังที่จะเอาหมอเป็นที่พึ่ง หมอไปถึงก็ดีใจอยากจะฟังคำอธิบายของหมอที่จะช่วยธุระชี้แจงอาการโรคของตน ถ้าหมอนั้นเป็นผู้มีเมตาปรานีให้คนไข้เป็นที่ชื่นชมยินดีแล้ว ความสุขโสมนัสก็จะบังเกิดมีแก่คนไข้ เป็นทางที่จะบันเทาไข้ใจให้หมดหรือน้อยลงไปได้ และจะเชื่อถ้อยฟังคำของหมอผู้นั้นด้วย เมื่อความวิตกอันเป็นทุกข์

ในใจเขาบางลง น้ำเลี้ยงหัวใจก็จะผ่องใส โรคที่มีอยู่ในกายก็จะพลันหายได้โดยไม่ช้าวัน คนไข้ที่หายนั้นก็จะเคารพนับถือหมอนั้นต่อไปเป็นอานิสงฆ์อีกส่วนหนึ่งด้วย ถ้าหมอเป็นคนโหดเหี้ยมไม่มีเมตตาจิตแก่คนไข้แล้ว ย่อมไม่เป็นที่ยินดีของคนไข้ ความวิตกก็มีอยู่ร่ำไป นับว่าเป็นไข้ยังเกิดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นเหตุที่จะให้โรคที่มีอยู่ในร่างกายนั้นกำเริบขึ้นได้ พอที่จะหายได้เร็วก็เป็นช้าวันไป หรือบางทีไข้จะทรุดหนักลงทำให้ยากแก่การรักษาพยาบาล ข้อนี้อาจจะเป็นได้ เพราะฉนั้นเมตตาจิตจึงมีคุณธรรมเกื้อกูลแก่หมอและคนไข้ด้วย ควรหมอจะตั้งเมตตาจิตไว้ในสันดาน นี่จัดว่าเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่งประการหนึ่ง

๒ ไม่เห็นแก่ลาภ ลาภผลที่จะได้แก่ตนนั้นย่อมเป็นที่ปราถนาเป็นที่ยินดีอยู่ด้วยกันก็จริง แต่บุคคลที่มีอัธยาศรัยอันเรียบร้อย หวังตั้งตนให้เป็นที่นับถือแห่งคนทั้งหลายแล้ว ย่อมไม่เพ่งเล็งเอาด้วยอุบายหรือกดขี่หลอกลวงเลย หมอเมื่อเข้าหาไปรักษาไข้ควรตั้งใจเสียก่อนว่าจะไปรักษาให้หาย เพื่อเอาชื่อเสียงรักษาโดยสุจริต เมื่อผู้นั้นหายไข้แล้ว ขวัญเข้าค่ายาย่อมมีอยู่เอง ถึงหากว่าตามธรรมดาเคยได้เท่านั้นเท่านี้ ถ้าคนที่ขัดสนจะให้เท่านั้นไม่ได้หรือไม่มีจะให้เลย ก็ไม่ควรจะเพิกเฉยละเมิด

เสีย ควรจะช่วยอนุเคราะห์ด้วยเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง คุณความดีก็จะมีแก่ตน คนทั้งหลายจะเคารพนับถือ ลาภผลก็คงจะได้มา ถ้าหมอเป็นคนมีความโลภเห็นแก่ลาภ ไข้พอจะหายได้ในไม่ช้าวันแกล้งหน่วงเหนี่ยวไว้ให้หายช้า หรือไข้เป็นอย่างที่ไม่น่าตกอกตกใจก็บอกไปเสียอย่างหนึ่งเพื่อให้ไข้ตกใจ หรือคิดอุบายแต่จะได้ขวัญเข้า ค่ายาค่าป่วยการให้มากด้วยประการใด ๆ เล่ห์ประการหนึ่งว่าจะทำนาค้าขายบนหลังคนไข้เอามั่งมีเสียทีเดียวไม่คิดแผ่เผื่อที่จะให้ความสุขแก่เพื่อนบ้านฐานถิ่นฉนั้นแล้วใคร่เล่าจะเคารพนับถือ เมื่อไม่มีใคร่นับถือแล้วลาภผลที่เคยได้ในวิชาที่เป็นหมอจะมีมาแต่ไหน มีแต่ละเสื่อมถอยน้อยลงทุกวันเพราะฉนั้นหมอจึงควรเป็นคนไม่เห็นแก่ลาภ ความที่ไม่เห็นแก่ลาภนั้นจัดเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

๓ ไม่เป็นคนโอ้อวด ผู้ที่แสดงคำโอ้อวดให้เกินกว่าความรู้ของตน เป็นต้นว่ารักษาไข้อะไรหายสักรายหนึ่งก็เอาขึ้นตั้งไปที่ไหนก็อวดร่ำไป ความรู้จริงแก่ใจไม่รู้ถึง แต่พูดเกินกว่าความรู้ ไปเอาะไข้ที่ตนพูดว่ารู้เขารักษาไม่ได้ เขาจะเรียกว่าเป็นหมอขาดปู ย่อมเป็นข้อหมิ่นประมาทของคนทั้งหลายต่อไปไม่มีใครเชื่อถือ เลยพาให้ความรู้ที่มีอยู่เสื่อมไปด้วย เพราะฉนั้นในข้อที่ควรต้องระวัง ถ้าพูดตามความที่ได้

เรียนรู้อาจจะทำได้จริง ก็ไม่นับว่าเป็นคนโอ้อวด แต่ถึงดังนั้นต้องพูดได้ในเมื่อถึงคราวที่จะพูด ถ้าเอาไปพูดเสียร่ำไปก็ตกอยู่ในฐานเป็นโอ้อวด พาให้เสื่อมเสียความเชื่อถือได้เหมือนกัน ที่จริงความรู้ที่มีอยู่ในตนนั้น ไม่จำเป็นต้องโอ้อวดอะไร สุดแต่ถึงคราวที่ต้องใช้ทำได้ปรากฏแก่คนทั้งหลาย แล้วกิตติศัพท์ความเลื่องลือก็จะปรากฏขึ้นเอง ย่อมจะเป็นที่ชื่อถือยำเกรงของคนทั้งหลายด้วย ความไม่โอ้อวดนี้จัดเอาเป็นเครื่องประดับของหมออันหนึ่ง

๔ ไม่ปิดบังความเขลาของตนไว้ เมื่อได้ตรวจดูคนไข้พิเคราะห์กิริยาอาการตลอดไป จะต้องเข้าใจว่าเป็นโรคอะไรเกิดขึ้นเพราะอะไร สามารถที่จะรักษาพยาบาลให้หายได้หรือไม่ ตกลงว่าจะรับรักษาให้หายได้ จึงรับรักษาพยาบาลตามความรู้ความสามารถของตน ถ้าไปพบปะไข้ที่ตนไม่เคยรักษา หรือความรู้ของตนไม่เพียงพอที่จะรักษาได้ ก็พึงแสดงให้เจ้าไข้เขารู้เสียแต่ต้นมือ เพื่อเขาจะได้ไปหาหมออื่นรักษา ถ้าจะให้ดีตนรู้ว่าใครจะรักษาได้ แนะนำบอกให้เขาด้วยก็จะเป็นที่ยินดีของเจ้าไข้ ถึงหากว่าไข้นั้นไม่หายเพราะตนรักษาก็ดี ตนก็ย่อมจะได้ความนิยมนับถือไป ว่าเป็นคนไม่ปิดบังความเขลาไว้ รักษาไข้ด้วยความที่ไม่เข้าใจ ไข้ก็จะทรุดหนักลงที่สุดจะถึงอัน

ตรายตกชีวิตก็จะเป็นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้หมอนั้นจะได้รับความติเตียนของคนทั้งหลายแล้วเป็นทางที่จะเสื่อมเสียจากลาภผล เพราะฉะนั้น ความที่ไม่ปิดบังความเขลา ไว้ จึงจัดเป็นเครื่องประดับของหมออันหนึ่ง

๕ ไม่ปิดบังความดีของผู้อื่น เมื่อได้ยินได้ฟังเขาสรรเสริญคุณวิชาของผู้อื่น ควรทำอัธยาศรัยแช่มชื่นสรรเสริญตาม เมื่อผู้นั้นชอบอัธยาศรัยของเราดังนี้ ย่อมมีจิตรักใคร่จะเป็นมิตรกับเราบ้าง คุณธรรมอันนี้ย่อมเป็นทางสืบสนธิในสามัคคีรส ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญ ว่าเป็นกัลยาณธรรมนำมาซึ่งความสุขแก่ตน จึงเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรประพฤติ และจัดเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

๖ ไม่หวงกันลาภผู้อื่น เมื่อตนเป็นหมอไปรักษาไข้เห็นแล้วว่าลาภผลจะได้แก่ตน แต่ลำพังผู้เดียวจะทำการไม่ถนัดที่ดีควรจะหาพวกพ้องหรือผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งมีความรู้มาช่วย การนั้นจึงสำเร็จได้ดี เช่นตนเป็นแต่หมอยาจะต้องหาหมอนวดมาช่วยอีกทางหนึ่งฉะนี้ แต่ครั้นจะให้เป็นเช่นนั้นก็กลัวว่าลาภที่ตนจะได้นั้นต้องแบ่งส่วนให้ผู้อื่นไปเสีย จะได้น้อยไปหวงกันไว้ไม่ให้ผู้อื่นเข้ามามีหุ้นส่วน นี่เป็นข้อที่จะทำอันตรายให้แก่คนไข้

หมอไม่ควรคิดเช่นนี้เลย ถ้าเห็นทางที่จะเฉลี่ยลาภผลให้แก่ผู้ที่มีความรู้ด้วยกันด้วยประการใด ก็ควรจะแสดงความยินดีแผ่เผื่อให้ การที่รักษาพยาบาลไข้ถ้ามีเพื่อนเป็นคู่คิดคู่ปรึกษาช่วยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันแล้ว เป็นข้อที่ป้องกันความพลั้งเผลอได้ และอาจที่จะรักษาไข้ให้หายเร็วด้วย เพราะฉนั้นการที่ไม่หวงกันลาภคนอื่นนั้นจึงจัดเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

๗ ไม่ลุอำนาจแก่คติทั้ง ๔ คือ ฉันทาคติความรักใคร่พอใจ ๑ โทษาคติความโกรธ ๑ ภยาคติความกลัว ๑ โมหะคติความหลง ๑

ฉันทาคติความรักใคร่พอใจนั้นคือ ทำความรักใคร่ในบุคคลไม่เสมอกัน บางคนก็ตั้งใจรักษาพยาบาล บางคนก็เกลียดชัง ไม่รักษาโดยความตั้งใจจะให้โรคหาย

โทษาคติความโกรธนั้นคือ ใช้แต่โทษะจิตเป็นเบื้องหน้าไม่มีใจอันดีต่อคนไข้ ทำอะไรก็จะเอาแต่ใจของตน ไม่ผ่อนผันตามอัธยาศรัยของคนไข้ให้มีสติอารมณ์เบิกบานบ้างเลย

ภยาคติความกลัวนั้น กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว เป็นต้นว่ารักษาไข้กลัวเขาจะไม่ให้ขวัญเข้าค่ายาก็ไม่ตั้งใจรักษา กลัวว่ายาดีที่ทำไว้ ถ้าจะให้คนไข้กินอาจจะหายได้ แต่กลัวจะหมดเสีย

โมหาคติความหลงนั้น หลงเชื่อตนมีความรู้ดี ไม่ต้อง

ทำอัธยาศรัยเผื่อแผ่เป็นมิตรไมตรีกับผู้ใด หรือหลงเชื่อว่ายา ของตนดีรักษาไข้หายได้ไม่ตรวจอาการไข้ก่อนที่จะวางยา

(อคติ ๔ ประการที่กล่าวมานี้สำหรับหมอไม่เป็นสาธารณ ทั่วไป) หมอผู้ใดไม่ลุอำนาจแก่คติ ๔ ประการนี้แล้ว คุณ ความดีก็จะมีในตน จึงจัดความไม่ลุอำนาจแก่คติทั้ง ๔ ประ การนี้ เป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอได้ประการหนึ่ง

๘ ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมคือ ลาภผลที่จะได้หรือไม่ ได้ไม่มีก็ดี ความนินทาความสรรเสริญก็ดี มียศศักดิ์ก็ดี หรือปราศจากยศศักดิ์ก็ดี ความทุกข์ ความสุขเหล่านี้มาถึงตน ก็มีอัธยาศรัยหนักแน่นมัธยัตเป็นปานกลาง ไม่ทำความกระวน กระวายขวนขวายยินดียินร้ายเดือดร้อนรำคาญ ซึ่งเป็นเหตุจะ ทำลายคุณความดีของตน และทำจิตให้พิกลไปจากความเป็นปรกติ เพราะโลกธรรมนี้ย่อมยุยงส่งเสริมบุคคลให้ตกไปในทาง ที่ชั่ว ได้ ผู้ที่ไม่หวั่นไหวแก่โลกธรรมจึงเป็นที่สรรเสริญของผู้ที่มี ปัญญา จัดว่าเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

๙ มีหิริโอตัปปะ ละอายสดุ้งกลัวต่อบาปอันจะเป็นเวร กรรมต่อภพชาติในภายหน้า ระเว้นจากวิหิงสาพยาบาทอาฆาตจอง เวรต่อบุคคลอื่น มีใจอันชุ่มชื่นไปด้วยความกรุณาเป็นเบื้องหน้า นี่จัดเป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

๑๐ ไม่เป็นคนเกียจคร้านและมักง่าย ตั้งใจอุสาหะทำการรักษาพยาบาลไข้โดยเต็มกำลัง ใช้ปัญญาพินิจพิจารณาโดยถ้วนถี่ ถึงเวลาไปตรวจก็ไปตรวจฟังดูอาการ เพื่อได้คิดประการรักษา ความรู้ ที่มีอยู่ แล้วก็เอาใจใส่ สอบสวนให้แจ่มแจ้งเจริญขึ้น สิ่งที่ยังไม่รู้ก็หมั่นศึกษาค้นคว้า หาความรู้ใส่ตนต่อไปมิได้เพิกเฉย และหมั่นประกอบยาไว้สำหรับรักษาไข้ ในตำราให้เอาอะไรกี่อย่างก็อุตสาหะหามาทำให้ครบกับตำรา ไม่สักแต่ว่าในตำราให้เอา ๑๐ อย่างก็เอาแต่ ๕—๖ อย่างทำความมักง่าย ความจริงเครื่องยานั้น ถ้าไม่ ประสมให้ครบตาม ตำราที่ท่านวาง ลงไว้แล้ว ก็ ไม่ศักสิทธิ์และจะลงโทษว่ายาไม่ดีไม่ได้ เพราะฉนั้นหมอจึงไม่ควรเป็นคนมักง่ายตรวจไข้ก็ต้องตรวจโดยถี่ถ้วนเหมือนกัน ถ้าเป็นแต่มียาไม่ตรวจไข้ให้ต้องกับยาแล้ว ยานั้นก็ไม่เป็นประโยชน์อะไรไข้กับยาต้องให้ตรงกัน นี่เป็นข้อสำคัญความไม่มักง่ายจัดเป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

๑๑ มีโยนิโสมนะสิกา ตริตรองในใจโดยแยบคายจะตรวจอาการโรคก็ตรวจด้วยความพินิจพิเคราะห์เหตุผลโดยรอบคอบ เมื่อจะประกอบยารักษาก็ทำโดยความ ใคร่ครวญ ใช้องค์วิจารปัญญาสอดส่องให้แน่นอนแก่ใจทุกสิ่งทุกอย่าง นี่เป็นองค์อันสำคัญสำหรับวิชาแพทย์ จัดเป็นคุณธรรมเครื่องประของหมอประการหนึ่ง

๑๒ ไม่เป็นคนมีสันดานอันประกอบด้วยความมัวเมา เป็นต้นว่าเสพย์สุราสูบกันชายาฝิ่น หรือมัวเมาละเลิงหลงไปในการเล่นเบี้ยเล่นการพนันต่าง ๆ อันเป็นทางที่จะทำตนให้ได้ความเดือดร้อนรำคาญ เพราะความประพฤติอันเป็นข้าศึกกับคุณวิชาของตน เมื่อหลีกเลี่ยงไปพ้นมิให้พัวพัน มีสันดานตั้งมั่นในสุจริตดังนี้จัดเป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

ในที่สุดนี้ ขอสรุปข้อความลงว่า บุคคลที่ประกอบกระทำการใด ๆ ซึ่งจะมีความผิดนั้นก็ด้วยเหตุ ๖ ประการคือ

๑. ไม่ละอายต่อความทุจริต หรือไม่คิดกลัวเกรงต่อความเสียหายในการงานที่ทำนั้น ทำด้วยความโลภปรารถนาลาภอย่าง ๑ ปรารถนาจะให้มีชื่อเสียงปรากฏ ในคุณความดีก็ทำด้วยความโอ้อวดอย่าง ๑ นี่เป็นบ่อเกิดของความผิดประการ ๑

๒. ไม่มีความรู้ในการนั้น ก็ทำด้วยความโดนเดาจะถูกหรือผิดดีชั่วอย่างไรก็ไม่รู้ นี่เป็นบ่อเกิดของความผิดประการ ๑

๓. มีความสงสัยในการงานที่ตนจะทำนั้นครอบงำอยู่ แล้วคือคิดไม่เห็นว่าจะทำอย่างไรดี ยิ่งตรองไปก็เป็นหลายเท่าหลายทางล้วนเป็นอาการที่คาดคะเนโดยเดาไปเสียทุกอย่าง จะหยิบยกเอาอะไรมาเป็นหลักฐานที่อ้างอิงก็ไม่ได้ ยิ่งคิดยิ่งฟั่นเฟือนไป เพราะคิด

ไปไม่ตลอดต้องถอยหลังกลับมาคิดทางอื่นก็ไม่ตลอดวนเวียนอยู่ครั้นจะไต่ถามผู้รู้หรือจะปฏิเสธเสียว่าไม่รู้ ก็กลัวว่าจะเสียชื่อเสียง ทำให้เสื่อมความเลื่อมใสในตน เมื่อการมาถึงเข้าก็ทำไปโดยความโง่เขลา การที่ทำนั้นจึงได้ผิดไป ความสงสัยที่ครอบงำอยู่นี้ เป็นบ่อเกิดของความผิดประการหนึ่ง

๔. ความสำคัญเข้าใจในสิ่งที่ไม่ควรทำ ว่าเป็นสิ่งที่ควรทำเช่นผู้ที่ตั้งตนเป็นหมอรักษาไข้ แต่ไม่มีความรู้ความชำนาญพอคนเป็นไข้พิษมีอาการร้อนกระสับกระส่าย ทางที่ผู้ควรใช้ยาสำหรับดับพิษไข้ เขาห้ามไม่ให้อาบน้ำในเวลากำลังไข้มีพิษให้กระสับกระส่าย เข้าใจเสียว่าอาบน้ำให้เย็นจะได้หาย ก็เอาน้ำอาบให้คนไข้จนพิษไข้หลบเข้าภายใน เป็นเหตุจะตัดรอนชีวิตคนไข้เสีย หรืออีกนัยหนึ่งคนไข้เป็นโรคอุจจาระธาตุพิการควรจะให้ยาคุมธาตุบำรุงธาตุแต่ไม่ใช้ กลับใช้ยาถ่ายที่แรง ๆ เช่นยาที่เข้าสลอดมาก ๆ ด้วยเห็นไปว่า ให้อุจจาระที่เสียออกให้หมดก็แล้วกัน เมื่อทำดังนี้โรคนั้นจะกลายเป็นอติสารก็จะถึงแก่ความตาย นี่แหละเป็นความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรทำว่าควรทำและไปทำลงดังนี้ จัดเป็นบ่อเกิดของความผิดประการหนึ่ง

๕. ความสำคัญเข้าใจในสิ่งที่ควรทำ ว่าไม่ควรทำแล้วก็

ทำการนั้นให้ผิดไปดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อ ๔ ข้างบนนี้ เป็นบ่อเกิดของความผิดประการหนึ่ง

๖. ทำการด้วยความปล่อยสติเสีย ไม่ใช่สติตริตรองเหตุผลให้ถี่ถ้วน คือไม่ใช้องค์ปัญญาอันประกอบด้วยโยนิโสมะสิการะเป็นหัวหน้า พูดสั้น ๆก็คือไม่มีสติทำการด้วยความเลินเล่อก็การที่ทำด้วยไม่มีสติเช่นนี้ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะไม่มีความผิด เพราะฉะนั้นในเหตุข้อ ๖ นี้ จัดเป็นบ่อเกิดของความผิดประการหนึ่ง และในเหตุทั้ง ๕ ข้อเบื้องต้นก็ย่อมรวมอยู่ในข้อ ๖ นี้ด้วย

เมื่อจะย่อความให้สั้นเข้าดังนี้ว่าทำด้วยไม่ละอาย ๑
ไม่รู้ ๑
สงสัยแล้วขืนทำ ๑
เข้าใจในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร ๑
เข้าใจในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ๑
ปล่อยสติเสีย ๑

เหตุทั้ง ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นบ่อของความผิดทั่วไปไม่เฉพาะแต่ผู้ที่เป็นหมอ และเมื่อจะค้นหาต้นเหตุต่อไปอีกว่าเหตุ ๖ ประการนี้เกิดจากอะไร ก็คือเกิดจากความประมาทอย่างเดียว ความประมาทนี้ย่อมเป็นบ่อเกิดของความชั่วทั่วไป เพราะเป็นสภาวะใหญ่ยิ่งกว่าธรรมจริยาทั้งหลาย ในภาสิตทั้งปวงก็ย่อมกล่าวอธรรมจริยา

รวมลงในความประมาทอย่างเดียวว่า ดุจรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีอะไรจะใหญ่กว่ารอยเท้าคชสารฉนั้น ถ้าจะค้นหารากเง่า เค้ามูลของความประมาทลงไปอีกชั้นหนึ่งก็ได้แก่ความโง่เขลาคืออวิชาเป็นที่สุด

การที่จะป้องกันเหตุ ๖ ประการอันเป็นบ่อของความผิดมิให้มีได้ ก็ด้วยสติอันประกอบด้วยความไม่ประมาท เมื่อทำการด้วยมีสติอยู่เสมอแล้ว ความผิดก็จะไม่เกิดมีได้ด้วยประการทั้งปวง

อีกนัยหนึ่งท่านยก สติมาเป็นต้นราก ของความประพฤติทั้งปวงว่า เสียทรัพย์ ไม่ควรเสียศีล เสียศีลไม่ควรเสียความสัตย์ เสียความสัตย์ ไม่ควรเสียความเพียร เสียความเพียรไม่ควรเสียสติ ดังนี้

เพราะฉนั้น ผู้ที่จะทำการเป็นหมอ หรือจะทำการใด ๆ ก็ให้ใช้สติตริตรองโดยรอบคอบ อย่าพึงปล่อยสติเสีย

พยาบาลจริยา

กล่าวความประพฤติของคนพยาบาลไข้

หมอที่จะรักษานั้น ใช่ว่าหมอคนเดียวจะนั่งพิทักษ์รักษาคนไข้อยู่เป็นนิจได้เมื่อไร ตามที่รู้เห็นอยู่ด้วยกันแล้วว่าหมอก็เพียงแต่ว่ามาตรวจและให้ยาไว้แล้วก็ไป จะมาตรวจมาเยี่ยมได้ก็เป็นมื้อเป็นเวลาเท่านั้น เว้นแต่ไข้หนักพักใหญ่หมอจะอยู่ด้วยก็เป็นบางครั้งบางบุคคล โดยธรรมดาหมอต้องอาศัยคนพยาบาล เมื่อจะมาตรวจไข้ก็ต้องถามคนพยาบาลก่อนว่ามีอาการหนักเบาอย่างไร ตลอดถึงเวลาหลับนอน และอาหารการบริโภคคนพยาบาลจะต้องสังเกตไว้เล่าให้หมอฟัง เพราะฉะนั้นคนพยาบาลไข้นับว่าเป็นข้อสำคัญ และเป็นมิตรอันสนิทของหมอเปรียบอีกนัยหนึ่งว่าหมอเป็นมือขวา คนพยาบาลเป็นมือซ้ายช่วยกันโดยเต็มกำลังไข้จึงจะหายได้เร็ว หรือจะว่าคนพยาบาลเป็นในตาของหมอก็ว่าได้ ก็วิชาของหมอและคุณธรรมอันเป็นเครื่องประดับของหมอนั้นได้ปริยายมาในข้างต้นนี้แล้ว ในข้างท้ายนี้จึงขอกล่าวถึงความประพฤติของคนพยาบาลต่อไปโดยสังเขป

ความประพฤติของคนพยาบาลไข้นั้น คือต้องเป็นคนมีอัธยาศรัยเรียบร้อย ไม่เป็นคนประกอบ ด้วยโทษจริตใช้กิริยาดุร้าย

ต่อคนไข้หรือคนใช้ให้เป็นที่รำคาญแก่คนไข้ มีใจโอบอ้อมอารีแก่ผู้มาเยี่ยมเยียนคนไข้ ต้อนรับตามสมควรแก่บุคคลที่มาเยี่ยม โดยกิริยายิ้มแย้มแจ่มใสให้เป็นที่ชอบใจของคนไข้และระวังป้องกันถ้อยคำที่จะพูดจาสนทนา เพราะบางคนมาถามจุกจิกจู้จี้ หรือบางทีเอาเรื่องอะไรต่ออะไรซึ่งไม่เป็นที่พอใจของคนไข้มาเล่าให้ฟัง หรือบางคนมาเยี่ยมนั่งสนทนาอยู่จนเกินกว่าเวลาอันสมควร พอที่ว่าคนไข้จะอยู่เงียบๆเพื่อหาเวลานอนหลับระงับความกระวนกระวายบ้าง ก็นอนไม่ได้ย่อมเป็นเหตุจะให้คนไข้ถอยกำลัง คนพยาบาลจึงต้องคอยระวังอย่าผ่อนผันให้เป็นที่รำคาญแก่คนไข้ได้จึงจะดี ทั้งเครื่องนุ่งห่มที่หลับนอนของคน ไข้ก็ต้องจัดให้สอาดอยู่เสมอด้วย

อนึ่งเรื่องราวอะไรต่าง ๆ อันเกิดมีขึ้นเป็นเหตุจะให้คนไข้รำคาญหรือต้องคิดต้องทำ หรือจะเป็นที่โทมนัสน้อยใจแก่คนไข้ด้วยประการใด ๆ คนพยาบาลควรต้องป้องกันให้ระงับไว้เสียก่อน ถ้าเป็นข้อจำเป็นที่จะต้องให้รู้ ก็พึงหาโอกาสอันสมควรอย่าให้คนไข้ได้ความเดือนร้อนรำคาญได้ เพราะคนไข้มีใจไม่สบายอยู่แล้ว ถ้าไปกระทบเรื่องอะไรที่เป็นข้อโทมนัสเข้า ก็จะทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจขุ่นมัวมากขึ้น เป็นเหตุให้โรคที่มีอยู่แล้วนั้นกำเริบ

คนพยาบาลต้องเป็นคนสนิทรู้อัทยาศัยคนไข้ว่าเป็นผู้มีอัทยาศัยอย่างไร ข้อสำคัญก็คือปรนนิบัติให้เป็นที่ถูกอัทยาศัยได้เป็นการดี

ส่วนอาหารการบริโภคนั้นก็เป็นของสำคัญผู้พยาบาลจะต้องพินิจพิเคราะห์ให้ถี่ถ้วนสักหน่อย ควรรู้ว่าคนไข้ชอบอะไรถ้าไม่แสลงแก่โรค และพอจะขวนขวายหามาได้ก็ควรจะหามาข้อที่อาหารชนิดใดเป็นของแสลงแก่โรค นั้น ควรไต่ถามหมอเสียในชั้นต้นทีเดียว

กิริยาที่คนพยาบาลจะปฏิบัติคนไข้นั้น ต้องสังเกตดูคนไข้เสมอ เป็นต้นว่าเวลาเช้ามีอาการอย่างไร เวลากลางวันเวลาเย็นมีอาการอย่างไร ต้องสังเกตกำหนดไว้ หนึ่งตามส่วนที่ท่านแบ่งเป็นกาลสมุฏฐานดังนี้ตอนกลางวัน (๑) ย่ำรุ่งถึง ๓ โมงเช้า (๒) ๓ โมงเช้าถึงเที่ยง (๓) เที่ยงถึงบ่าย ๓ โมง (๔) บ่าย ๓ โมงถึงย่ำค่ำ ตอนกลางคืน (๑) ย่ำค่ำถึง ๑ ยาม (๒) ๑ ยามถึง ๒ ยาม (๓) ๒ ยามถึง ๓ ยาม (๔) ๓ ยามถึงย่ำรุ่ง ถ้าผู้พยาบาลจะจดจำกาลสมุฏฐานได้ และสังเกตอาการไข้ตามเวลาที่ท่านแบ่งไว้ได้ดังนี้ด้วย ก็ยิ่งเป็นการดีมากขึ้น

เวลานอนหลับทุก ๆ ครั้งก็ดี หรือเวลาตื่นอยู่ก็ดี มีกิริยาอาการอย่างไร เป็นต้นว่านอนหลับนั้นหลับสนิทหรือเป็นแต่ม่อยเคลิ้มไป มีเวลาช้านานครั้งไหนเท่าไรหนาวร้อนอย่างไร สังเกตดูผิวพรรณคนไข้ให้รู้ว่าตั้งแต่เจ็บมาแปลกเปลี่ยนเป็นอย่างไร อุจาระปัสสาวะมากน้อยอย่างไร มีสีแลกลิ่นเป็นอย่างไร อาหารของคนไข้ในเวลาหนึ่ง ๆ มากหรือน้อยอย่างไร รสอาหารแปรไปอย่างไร ควรถามคนไข้ให้รู้ไว้ด้วย ความรู้เหล่านี้จะได้เล่าให้หมอฟัง

เมื่อหมอมาตรวจและให้ยาไว้ ก่อนที่หมอจะกลับไปต้องได้ถามให้เข้าใจในวิธีใช้ยาทุกขนานที่หมอให้ไว้ ถ้าอะไรไม่เข้าใจก็ต้องได้ถามจดจำไว้ให้แม่นยำ จะถือว่ามีฉลากแล้วเท่านั้นไม่ได้ และควรถามนอกจากที่หมอจดให้ เป็นต้นว่าถ้ามีอาการแปรไปเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่เคยเป็น หรือคาดคะเนว่าจะเป็นขึ้นในเวลาหมอไม่อยู่จะควรทำอย่างไร ให้ได้รับคำอธิบายของหมอให้พอแก่ความประสงค์เพื่อว่าหมอไม่อยู่ เวลาค่ำมืดดึกดื่นจะได้ไม่ตกใจ คิดแก้ไขตามวิธีของหมอได้ ข้อนี้หมอก็จำเป็นต้องชี้แจงให้คนพยาบาลเข้าใจตลอดด้วย จะได้ช่วยเป็นธุระต่างหูต่างตาของตน

เมื่อได้ยาจากหมอแล้ว ต้องให้คนไข้ได้กินยาตามเวลาที่หมอกำหนดไว้ให้ แลต้องสังเกตต่อไปอีกว่าในยาขนานหนึ่ง ๆ นั้น เมื่อคนไข้กินหรือทาแล้ว คนไข้ค่อยสบายขึ้นหรือยังคงอยู่หรือหนักลงอย่างไรทุก ๆ ขนานไป นี่เป็นธุระของคนพยาบาลจะต้องสังเกตจำให้รู้ไว้จะได้ชี้แจงแก่หมอในภายหลัง

การสนทนาปราศรัย ถ้าเห็นว่าคนไข้พอจะมีเวลาสนทนาด้วยก็ควรหาเรื่องราวอะไรซึ่งเป็นที่ยินดีของคนไข้นั้นมาเล่าให้ฟังหรือชักชวนคนไข้ให้พูดจาปราศรัยแต่พอให้มีความสุขสำราญในใจบ้างก็เป็นการดี

หนึ่งคนพยาบาลไข้ต้องเป็นคนพินิจพิเคราะห์ในเหตุผลทั้งปวงอย่าเป็นคนมักง่ายทำอะไรสักแต่ว่าทำ เช่นต้มน้ำไม่ทันเดือด บดยาไม่ทันละเอียด ต้มยาก็เอาน้ำเทลงจนเดือดล้นเป็นต้น แลต้องเป็นคนอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย อย่าให้มีหินะมิทธะความง่วงเหงาหาวนอน เข้าครอบงำได้ความที่จะป้องกันความง่วงเหงาหาวนอนนั้น พึงตั้งใจไว้ซึ่งคุณธรรม ๔ ประการให้เกิดมีในสันดานของตน คุณธรรม ๔ ประการนั้นคือ ตั้งใจรักษาพยาบาลคนไข้ด้วยความรักความพอใจไม่มีความรังเกียจ ๒ ตั้งความเพียรที่จะช่วยธุระพยาบาลให้หาย ๓ มีจิตร์ไม่ระส่ำระสายอดกลั้นต่อความเวทนาซึ่งมีมาในตนเป็นต้น ๔ ใช้วิจารณ์ปัญญาคิดค้นหาช่องที่จะให้คนไข้มี

ความสุขสำราญใจดังนี้ ความง่วงเหงาหาวนอนหรือความเกียจคร้านก็จะห่างไกลจากสันดาน

ข้อความที่ได้ปริยายมานี้ ควรที่บุคคลทั้งหลายจะศึกษาไว้สำหรับจะได้รักษาพยาบาลคนไข้ มีคนที่เป็นญาติมิตรเป็นต้นก็จะสำเร็จผลสมดังความปรารถนาทุกประการดังพรรณามาฉนี้ แล ฯ

อาจ, ล, ข, ศ, ว/ เอวังก็มีด้วยปะการะ ฉนี้

๑ **ยาชื่อดึงยาใหญ่** กะทือ ๒ บาท ไพล ๒ บาท แห้วหมู ๒ บาท ว่านน้ำ ๑ บาท ดีปลี ๒ บาท พริกไทย ๒ บาท ขิงเทศ ๒บาท เจตมูล ๒ บาท กะชาย ๔ บาท ยาดำ ๒ บาท ผิวมะกรูด ๑ บาท ผักเสี้ยนผี ๒ บาท บระเพช ๑ บาท ตำผงละลายน้ำผึ้งกินเช้าเย็นแก้ลมเหน็บชาลมยาทาทิ์กขึ้นตามเส้นปั่ฏฆาต

(๑) **ยาระบายสมอทั้ง** ๒ กะเทียม ๑ มหาหิง ๑ น้ำประสารทอง ๑ ลูกจัน ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑ มะขามป้อม ๑ สิ่งละ ๑ สลึง สลอด ๙ สลึงตำผงละลายน้ำผึงเท่าเมล็ดถั่วเขียว

ที่นี้จะกล่าวถึงตำรายาที่ถูกบาดเจ็บภายใน

(๑) ยาแก้ช้ำ เรียวเตียวเตก ๒๐ หุน แซ๊ป้วย ๒๐ หุน เหล่งเสี้ยง. อิดกิ่ม, เตียตึ้น, ซกต๊วน, อั่งฮวย, เจ็กลัง, ฉวดชิด, อย่างละ ๒๐ หุน ยานี้แก้ช้ำภายในแลถูกทุบตี ถูกต่อยแลถูกพลองกระทุ้ง แล้วเอาน้ำสุรามาพรมยานี้ให้ชุ่มๆ แล้วใส่กะทะขั่วให้น้ำสุรานั้นแห้ง อย่าให้ยานั้นไหม้ แล้วเอายามาใส่ห่อผ้าขาว แล้วดองสุรากินแก้ช้ำแล

ถ้าถูกตอนบนเหนือสะดือขึ้นไป กินข้าวแล้วจึงรับยานี้ ถ้าถูกทุบตีใต้สะดือลงไปท้องเปล่ากว่าจะหาย ฯ เอาขิงจุ่มยานี้รักษาแต่ผิวนอก เตงแซ, ชัวโอ, เซาโอ, ป๋วแฮ, ซกต่วน, ชวนพก, อั่งฮวย, โซ้ยบัก, ยักกวย, ฉันชันชิด, ชวนชัวเหล็ง, โซ้ยห่อ, ฯ ยานี้

ถ้าถูกทุบตีกระดูกเคล็ดแลบวมช้ำให้เอายานี้แช่กับน้ำส้ม แล้วเอาขิงมาจุ่มน้ำยา เอามาถูที่ช้ำก็หายแล

ถ้าจะให้ข้อลำแข็งแรงให้เอาใบฉุยช่ายมาชุบน้ำยาแล้วฟาดตามตัว ข้อลำก็คงจะแข็งแรงมีกำลังขึ้น อย่าให้ยานี้ถูกปากได้ เพราะขนานนี้กินเข้าไปตาย ให้เพียงผิวเนื้อไปไม่ตายยา ๒ ขนานนี้รักษาที่ถูกผิวนอกได้ทั้ง ๒ ขนาน รักษาแต่ส่วนภายในนั้นขนานเดียว แต่ต้องตั้งไฟให้อุ่น ๆ แล้วจึงทำแล

ยาแก้เลือด น้ำเหล้า ๑ ผักเสี้ยน ๑ ผักคราด ๑ เจตมูล ๑ ตำเป็นผงละลายสุราแล้วกินหายแล

(๑) **ยาแก้ตัวง้อเซียงง้อ** ๓ วัน ๗ วันตาย แก้ปากคอลิ้นเปื่อยเน่าในปาก แลขาตะไกรฟกบวม แก้ปะกายเพลิง ให้มึนบวมขึ้นซีก หน้า / จมูก ถ้าบวมข้ามหน้าทั้ง ๒ รักษาไม่ได้ ให้เอาคำจีนเรียกว่าจู ๑ เผียน ๑ บาท เสี้ยนเฮีย ๑ บาท จุยกิมเตง ๑ สลึง การะบูน ๑ ขี้แมลงสาบ ๑ จีนเรียกตีนอึง ๑ ฮังหวง ๑กวยลำฮุน ๑ ตำบดเป็นผงให้ละเอียด แก้ทรางกวาบกัด น้ำ / เหล้า ก็ได้ตัวง้อเซียงง้อในคอแลพล้อเข่า นอกจากนั้นทากับสุราทาแก้พิษผีฝกบวมก็ได้

ยาทราง ๑๗ จำพวกหาค่ามิได้เป็นอย่างยอดดี เอากระดูกกา

๑กระดูกแร้ง ๑ กระดูกงูเหลือม ๑ หนังแรด ๑ กระดูกห่าน ๑ กระดูกลิง ๑ ไม่ได้กระดูกลิง, ค่างก็ใช้ได้ งาช้าง ๑ เจ็ดสิ่งนี้ต้องเผาให้ไหม้ กระชาย ๓ หัว ขิง ๑ ว่านน้ำ ๑ บระเพ็ด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ พริกไทย ๑๗ เม็ด ดีปลี ๑๗ ดอก กะเทียม ๑ แปดสิ่งนี้ขั้วให้เตรียม พญามือเหล็ก ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ น้ำประสารทอง ๑บด ทำเม็ดกวาดกับเหล้า แทรกอำพันทองด้วยจึงจะเร็ว ไม่มีเอาแต่เหล้าก็ได้ กวาดทรางขึ้นเป็นหลังเบี้ย หาเสมอมิได้ แก้สะอึกน้ำ

ขิง	ก็ได้	เด็ก ๓ เม็ด	
ลูกยอ		ผู้ใหญ่ ๗ เม็ด	

(๑) **ยาทรางยาละ** เอากระดองแมงดา ๑ หนังแรด ๑หนังกระเบน ๑ เนระภูษี ๑ ลูกเบงยะกานี ๑ ลูกปะคำดีควาย ๑ น้ำปรงสารทอง ๑ หางปลาแห้ง ๓ หาง ขี้แมลงสาบ ๑ กะบี้ดี ๑ เม็ดมะกอก ๑ เผาบดเป็นเม็ด กวาดกับน้ำมะนาว

ยาแก้เจ็บคอกินข้าวมิได้ เอาจูครึ่งหุน) ไข่มุก) เผียน) พิมเสน) หุนหนึ่ง) เสียเฮีย) ซมคเชียง) ครึ่งหุน) จุ๋นกิมเตงใหญ่ครึ่งแผ่นเล็ก ๑ แผ่น(จุ๊ยล้าหนึ่งหุน กาจั๋วไช้ (ขี้แมลงสาบ ๑ หุน เจียไล้ การะขูน ๑ หุน) สินอึ่งรงครึ่งหุน อึงฮวยกำมะถันแดงครึ่งหุน

ยาแก้เหน็บชา กะทือ ๑ ไพล ๑ ขิง ๑ ข่า ๑ กระเทียม ๑

เกลือ ๑ หอม ๑ เร่ว ๑ กระวาน ๑ สมอทั้ง ๓—หนึ่ง เปล้าทั้ง ๒—๑ รากกำจาย ๑ ดีปลี ๑ พริกไทย ๑ ช้าพลู ๑ กานพลู ๑ รากสะแก แสง ๑ เทียน ๑ เล่ม เงินผูกปากโหล ๑ สลึง ดองด้วยน้ำส้มสายชู

ยางทราง แก้ได้ทั้ง ละ / อัคะหมูขี้ / ตะภ้าน } เอากะบี่ดี ๑ เบี้ยจั่น ๑

หนังกระเบน ๑ ลูกมะกอก ๑ ลูกมะกรูด ๑ เผาให้ไหม้ บดละเอียด กวาดกับน้ำมะนาว น้ำประสารทองสตุแทรก

๏ แก้เด็ก ตกมูกเลือด / ตานขะโมย / ทรางขะโมย / ตากออก } ให้เอาชุมเหดโทนต้น ๑ กระ

เพราแดง ๑ สมอ ดีงู / ภิเภก / ไทย } เอาขวบละ ๑ ลูก ขี้กาแดง ๓ ลูกผ่า ๓ เอาแต่ ๒ เปลือกเลียน ๑ เปลือกไข่เน่า ๑ กระทือ ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ผักราชพฤก ๑ บระเพ็ด ๑ ใบมะกากำมือ ๑ ต้มกินถ้าจะให้ไส้เดือน พยาธิออก ใส่เปลือกเลียนให้มากสักหน่อย

ยาแก้ตานทราง บระเพ็ด ๗ ขมิ้นอ้อย ๗ แว่น ขิง ๗ กระ

ทือ ๗ ใบมะกากำมือ ๑ ใบหนาดกำมือ ๑ กระเพลาทั้ง ๒ เอาทั้ง ๕ ต้มกิน ๆ เข้าได้

แก้เด็กเป็นตานแห้ง ใบเทียน ๑ ใบทับทิม ๑ รากตาล

หม่อนตูด หมู / หมา เอาทั้ง ใบ / เถา ๑ กระเพราแดงทั้งต้น ๑ เปลือกไข่เน่า ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ มะกรูดลูก ๑ ผ่า ๔ เอาแต่ ๓ ขี้กาแดงลูก ๑ ผ่า ๔ เอาแต่ ๓ ต้มกินหายหลายคนแล้ว

แก้เลือดตีขึ้นให้หาวนอนเป็นต้น พริกไทย ๒ สลึงเปลือกตาเสือตำผง ๑ บาท เปลือกมะขาม ๑ บาท เปลือกมะรุม ๑ บาท กะเทียม ๓ บาท เปลือกกุ่มน้ำ ๑ บาท ว่านน้ำ ๑ บาท เม็ดในสลอดที่กินลง ๑ บาท รากเจตมูลเพลิง ๑ บาท ผิวไม้ไผ่ป่า ๒ บาท ผิวไม้รวก ๒ บาท ขมิ้นอ้อย ๑ บาท ยาดำ ๒ บาท เกลือ ๑ บาท ตำเป็นผงละเอียดแล้วเอาสานส้ม ๓ บาท เกลือสินเธาว์ ๑ บาท ดินประสิว ๑ บาท การะบูน ๑ บาท ดีเกลือ ๑ บาท ตุงกาแดงตำผง ๑ บาท เอาส้มมะขามเปียกละลายเหล้าสักถ้วย ๑ เอาดีตะเข้ละลายลงด้วย เอายา ๖ สิ่งละลายด้วยกันเอาตั้งไฟให้งวด จึงเอายาผงละลายพอทำเม็ดได้เมื่อจะทำเม็ดให้ชั่งเอาเม็ดละ ๑ สลึง / ๑ เฟื้อง ธาตุหนักกิน ๑ สลึง ธาตุเบากิน ๑ เฟื้อง แก้เลือดตีขึ้นกับน้ำ

รากตองแตกต้ม ถ้าตีขึ้นถึงอกเอาน้ำท่าละลายดีตะเข้เป็นกระสาย ถ้าตีขึ้นถึงคอให้กินกับน้ำสุรา ถ้าไม่พึ่งเหลือกำลังก็ให้รวมน้ำกระสายเข้าด้วยกันทั้ง ๓ สิ่งปนกันเข้าเป็นกระสาย ถ้าจะแก้ลมสันดารเอาน้ำส้มสายชูเป็นกระสายไม่พึ่งเอาน้ำบูนเผาด้วย หอย

ละลายน้ำท่าน้ำส้ม	มะขาม มะงั่ว ซ่า มะนาว มะกรูด	ก็ได้ เลือดตีขึ้นเป็นอย่างดี

(๑) ยาตานขะโมยแห้ง เอาเพกา ๑ หอมโทน ๓ หัว ขี้

กาแดง ๑ ใบตูด	หมา หมู	๑ บระเพ็ด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ต้มกิน

(๑) ยาเด็กกินข้าวได้ ขี้กาแดง ๓ ลูก กะดอม ๙ ลูก รากก้างปลาแดง ๑ รากเล็บมือนาง ๑ ขมิ้นอ้อย ๗ แว่น บระเพ็ด ๗ แว่น พริกไทย ๗ เม็ดดีปลี ๗ ดอก กะเทียม ๗ กลีบ ย่าแพรก ๑ ต้มกิน เห็นดีมาแล้ว

(๑) แก้เด็กตากออกเอาจุก	หอม ๑ กะเทียม ๑	ชุมเห็ดโทน ๓

ต้น กะเพรา ๓ ต้น มะตูมอ่อน ๓ ลูก แล้วหมู ๑ เถาตะค้าน ๑ รากช้าพลู ๑ รากเจตมูลเพลิง ๑ ขิง ๑ พริกไทย ๑ ดีปลี ๑ ต้มกิน หายเห็นดีมาแล้ว

พิมพ์ที่ ห.จ. อรุณการพิมพ์ ถนนพระสุเมรุ พระนคร โทร. 816533 น.ส. ลัดดาวัลย์ วรพิทักษานนท์ ผู้พิมพ์โฆษณา 5/12/10